

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ
İSLAM TARİHİ ANA BİLİM DALI

EMEVİLER DÖNEMİ KADINININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN ÖRNEĞİ

Fatma KARACA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA- 2010

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ
İSLAM TARİHİ ANA BİLİM DALI

EMEVİLER DÖNEMİ KADINININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. İRFAN AYCAN

Hazırlayan
Fatma KARACA

ANKARA- 2010

-TEZ ONAY SAYFASI-

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

EMEVİLER DÖNEMİ KADINININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı :

İmzası

Prof. Dr. İRFAN AYCAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. İBRAHİM SARIÇAM

.....

Prof. Dr. İSMAİL HAKKI ÜNAL

.....

Tez Sınavı Tarihi :

ÖNSÖZ

İslâm dini, aralarında doğal olarak bazı fizyolojik ve psikolojik farklılıklar bulunan kadın ile erkeği insan olmaları bakımından eşit, değişik rolleri yönüyle de birbirini tamamlayan varlıklar olarak kabul eder. Akıl melekesiyle donatılan her iki cins de Allah'ın emir ve yasaklarına uyup kulluk görevini yerine getirmekten sorumlu tutulmaktadır. İslâm inancına göre sosyal hayat, kadın ile erkeğin birlikteliğiyle devam eden bir süreçtir.

Emeviler döneminde kadın, yavaş yavaş Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Raşid'in dönemindeki konumundan uzaklaşıp cahiliyeye geri dönüş seyri göstermektedir. Cahiliye döneminde olduğu gibi kadın, bu dönemde de iki sınıfı teşkil etmektedir. Bunlardan birincisi hürler, diğeri de cariyelerdir. Cariyelerin konumunda pek fazla bir değişme gözükmemektedir. Hür kadınlar arasında da yine toplumun tabakalaşmasından dolayı bir ayrımın olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle aristokrat kesimdeki kadınların konumlarını koruduklarını, devletin üst makamında olmanın avantajından istifade ettiklerini bu bağlamda lüks bir yaşantı sürdürdüklerini müşahade etmekteyiz. Dönemin bu yaşantısı içerisinde kadınları eğitimi için uğraşan, onları sosyalleştirmeye, kendilerini tanımalarını sağlamaya çalışan model şahsiyetler var olmuştur. Hemcinslerinden olan bu şahsiyetlerin başında Sükeyne bint Hüseyin gelir. Bu şahsiyet İslam tarihi kaynaklarında bazı yönleriyle ele alınmıştır fakat; bu konuda geniş araştırmalar bulunmamaktadır. Bu şahsiyetin Emevi toplumundaki ve genel olarak İslam tarihindeki rolünün sağlıklı bir şekilde bilimsel bir yaklaşımla araştırılması, dönemin kadınlarının, sosyal yaşamın ve diğer yaşam biçimlerinin doğru anlaşılmasına imkan sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüme başlamadan Emeviler dönemi öncesi İslam tarihinde kadının genel olarak durumunu ortaya koymaya çalıştık. Birinci bölümde ise; Emeviler dönemi, kadının durumuna geniş bir yelpazeden bakarak farklı bilgiler

sunduk. İkinci bölümde; bu dönemin ünlü kadın siması olan Sükeyne bint Hüseyin hakkında genel ve özel bilgiler vermeye çalıştık.

Tezimizin bu hale gelmesinde her türlü emeği ve teşvikinden dolayı aileme, hocalarıma ve özellikle yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İrfan AYCAN’a sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Fatma KARACA

Ankara-2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	v
I. Araştırmanın Problemi.....	vi
II. Araştırmanın Amacı	vii
III. Araştırmanın Önemi	viii
IV. Araştırmanın Yöntemi.....	ix
V. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları.....	ix

GİRİŞ

A. EMEVİLER DÖNEMİNE KADAR İSLAM TARİHİNDE KADININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

I. CAHİLİYE DÖNEMİNDE KADIN	1
II. HZ. MUHAMMED DEVRİNDE KADIN	6
III. RAŞİD HALİFELER DEVRİNDE KADIN	19

I. BÖLÜM

B. EMEVİLER DÖNEMİNDE KADININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

A. Kadınlar ve Sosyal Hayat	37
a. Eğlence.....	39
b. Giyim ve Moda tarzı	41
c. Gelenek ve Törelere	44
d. Ev Hayatı ve Hamam sefalrı.....	46
B. Kadınlar ve Çalışma Hayatı	49
C. Kadınlar ve Estetik.....	50

D. Evlilik, Mehir, Boşama	52
E. Örtünme, Çok evlilik, Cariyelik.....	57

II.BÖLÜM

C. EMEVİLER DÖNEMİNİN ÜNLÜ KADIN SİMASI SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN

A. HAYATI.....	62
B. YAŞADIĞI DÖNEM VE ÖZELLİKLERİ.....	65
1. SÜKEYNE DÖNEMİ EDEBİYAT.....	68
2. SÜKEYNE DÖNEMİ İCTİMAİ HAYAT.....	74
C. TEMEL DÜŞÜNCELERİ, ETKİLERİ VE ETKİNLİK ALANLARI.....	76

ÖZET	81
------------	----

ABSTRACT.....	83
---------------	----

SONUÇ.....	85
------------	----

KAYNAKÇA.....	92
---------------	----

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen madde
A.s.	: Aleyhisselam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin veya İbn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
M.	: Miladi
mad.	: Maddesi
Mat.	: Matbaası
Neşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölüm tarihi
R.a.	: Radiyallahu Anh
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Ter.	: Tercüme eden
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Trz.	: Tarih yok
Thk.	: Tahkik eden
Üniv.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri

İ. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

İslam toplumunda sosyal hayatta daha faal olan ve dolayısıyla daha fazla tarih sahnesinde kendisine yer bulan kadın, özellikle hür kadın, belirli bir zaman sonra giderek sosyal hayattan çekilmiş ve buna paralel olarak da tarihin kıyısında kalmıştır. Bu durumda, yeterli ölçüde kitaplara konu olmayan ve tarihe girmeyen kadının, tarihini yazmak da oldukça güçleşmiştir. Buna binaen de İslam tarihi içerisinde kadının, kadınların durumu tarihi malzeme yetersizliğinden dolayı çok detaylı bir şekilde incelenememiştir.

Emeviler döneminde İslam toplumu; dini, coğafî, etnik, kültürel ve ekonomik yönden büyük değişikliklere uğramıştır. Dolayısıyla buna bağlı olarak sosyal ve gündelik hayat eski birtakım özelliklerini muhafaza etmekle beraber, gözle görünür bir değişiklik yaşanmıştır. Sosyal hayatta yaşanan bu değişiklikler toplumun her kesimini belirli oranlarda etkilemiştir. Toplumun yarısını oluşturan kadınlar da bu durumdan en fazla etkilenenler arasında olmuştur.¹

Bu dönemden itibaren şehirleşme oranı arttıkça kadınların ve özellikle üst tabakada yer alan hanımların kendilerine has bir sosyal hayat tarzı kurdukları ve erkek ağırlıklı sosyal yapıdan çekildikleri görülmektedir. Esasen bir kabile içinde ve küçük yerleşim birimlerinde sürdürülen birbirini tanımaya dayalı sosyal ilişkilerin şehirleşme ile birlikte aynı şekilde devam etmesi mümkün olmamıştır. Bu değişimde ataerkil aile anlayışının da etkili olduğu muhakkaktır. Kadınların camilerden uzaklaşmaya başlaması bu dönemde daha belirgin hale gelmiştir. Ancak onların bütünüyle kendi içlerine kapandıklarını söylemek de mümkün değildir. Nitekim kadınlar da ilim ve kültür hayatında oldukça önemli bir yer işgal etmiştir

¹ Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, Ekev Akademi Dergisi, 2004, S.21.

Dönemin bu yaşantısı içerisinde kadınların eğitimi için uğraşan, onları sosyalleştirmeye, kendilerini tanımlarını sağlamaya çalışan model şahsiyetler varolmuştur. Bu şahsiyetlerin başında Sükeyne binti. Hüseyin gelir. Bu şahsiyet İslam tarihi kaynaklarında bazı yönleriyle ele alınmıştır fakat; bu konuda geniş araştırmalar bulunmamaktadır. Bu şahsiyetin Emevi toplumundaki ve genel olarak İslam tarihindeki rolünü sağlıklı bir şekilde bilimsel bir yaklaşımla araştırılması, dönemin kadınlarının, sosyal yaşamın ve diğer yaşam biçimlerinin doğru anlaşılmasına imkan sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Yapılması planlanan çalışmada; Emeviler döneminde kadının durumu genel bakış açısıyla incelenerek, bu dönemin ünlü kadın şahsiyeti Sükeyne binti. Hüseyin'in gerçekte kim olduğu, düşünceleri, yaşadığı dönem ve bu döneme etkileri araştırılacaktır. Konunun daha iyi anlaşılması için tarihsel olayların birliği bütünlüğü ilkesinin zorunlu kıldığı kadarıyla Emeviler öncesi İslam toplumunda kadın hakkında özet ve genel bilgiler verilecektir.

II.- ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, İslam tarihinin belirli bir dilimini kapsayan Emeviler dönemi içerisinde kadınların genel durumunu ele alarak, bu dönemin her konuda en ünlü kadın şahsiyetlerinden biri olan Sükeyne binti. Hüseyin'in hayatı, yaşam biçimi, döneme etkileri ve etkilediği alanları bilimsel bir metodla araştırarak gözler önüne sermek ve genel bir değerlendirme yapabilmektir.

Emeviler dönemi, İslam toplumunun dünyevileşmeye başladığı dönemlerden birisi olarak bilinir. Zenginlik ve servetin artması, yöneticiler ve üst tabakanın dünyaya önem vermesi, onların etkisiyle şekillenen diğer grupların gündelik hayatını da etkilemiştir.

H. Hüseyin'in Rebab adlı, İmrul Kays'ın kızı olan bir hanımı vardı. Sükeyne işte bu kadından doğmuştur. Asıl isminin Eymume ya da Amine olduğu, Sükeyne'nin ise onun lakabı olduğu söylenir.² Sükeyne, Emeviler döneminin kadınlarının efendisi ve hem ahlak hem de güzellik bakımından en güzeli idi. Güzelliği dillere destan olmuştu. Sükeyne , ilk önce Araplarca revaçta olan amca çocuklarıyla evlenme adeti üzerine Adullah b. Hasan b. Ali ile evlendi. Sonra Mus'ab b. Zübeyr ile, onun öldürülmesi üzerine Abdullah b. Osman ile evlendi. Ardından el-Esbağ b. Abdilaziz ile nişanlandı. Zifafa girmeden ondan ayrıldı ve Zeyd b. Amr ile nikahlandı. Eşlerinin çoğunun öldürülmesinin sebebi, Sükeyne kıskançlığıydı. Bundan endişelenen halife Süleyman b. Abdülmelik'in Zeyd'den onu boşamasını istemesi üzerine Sükeyne, ondan ayrılmak zorunda kaldı.³

Sükeyne, şiir, aşk, güzellik, zerafet, şarkı, şaka ve mizah gibi konularda bilgi sahibi bir kişiydi. Bu konularda topluma modellik yapmış ve herkesi etkilemeyi başarmıştır. Sükeyne, dönemin şairlerini ve müzisyenlerini oldukça büyük ve geniş olan evinde toplar, onlarla sohbet eder, şiirlerini ve şarkılarını dinlerdi.⁴

III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Emeviler dönemi şimdiye kadar genel olarak siyasi tarihiyle araştırılmıştır. Bizim araştırmamız ise toplumsal yaşam hakkında yapılan bir çalışma özelliği taşımasıyla önem arz etmektedir. Bu dönemdeki kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel yönleriyle birlikte bu döneme her yönüyle örnek olarak gösterilecek ünlü şahsiyetin gerçek

² Ramazan Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara-2006, s.417.

³ Ebu'l Ferec el-İsfehani, Ali b. Hüseyin (h. 284-356), *Kitab 'ul Eğani*, XVI, (thk. Komisyon), Beyrut 1963-1972, s. 150.

⁴ İsfehani, Egani, C.VI,s.146.

kimliğinin sunulacağı araştırmamızın, dönem hakkında da geniş bilgiler sunarak, birçok problemi aydınlatacağına inanıyoruz.

IV. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada yöntem bir tarih araştırması oluşundan yola çıkılarak belirlenmiştir. Araştırma biyografik bir özellik taşıdığı için öncelikle bilgi ve belgelere ulaşmak için uygun yöntem ve teknikler kullanılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili gerekli verilerin elde edilebilmesi için literal anlamda bir arşiv ve kütüphane taraması yapılmıştır. Bunun ardından ise konumuzla alakalı olabilecek Arapça, Osmanlıca ve Türkçe eserler, dergi yazıları ve makaleler incelenmiştir. Belirlenen amaçlar doğrultusunda elde edilen kaynaklar her yönüyle incelenip analiz edilerek veriler ortaya konulmuştur..

V. ARAşTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırma genelde Emeviler döneminde kadının genel durumunu ele alarak, özelde ise bu süreç içerisinde yaşayan Sükeyne bint Hüseyin ‘in hayatı, düşünceleri, bu döneme etkileri, etkinlik alanları ve İşlam tarihi açısından genel olarak değerlendirilmesi ile sınırlandırılmıştır.

GİRİŞ

EMEVİLER DÖNEMİNE KADAR İSLAM TARİHİNDE KADININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

I.CAHİLİYE DÖNEMİNDE KADIN

Cahiliye döneminde genel olarak orta ve aşağı tabakalarda bulunan kadının hiçbir önemi ve rolü yoktu. Bu durum zaten doğuşta başlıyordu. Bir adamın erkek çocuğu doğarsa sevinir, şenlik yapar, kız çocuğu doğarsa utanır ve adeta bir suç işlemiş durumuna düşerdi. Yani suçluluk hissi çekerdi. Bilhassa aşağı tabakalardan bir kadının, kocası yanındaki değeri onun mülkiyetinde olan mallarından fazla değildi.

Cahiliye çağında Arap erkeği adet zamanlarında bir kadınla aynı odada oturmaz, onlarla birlikte yiyip içmezdi. Hatta bazen adet gören kadın geçici olarak evden bile çıkarılırdı. Kadınlar herhangi bir sebeple boşandığında, boşandıktan sonra onlara eziyet olsun diye onun bir başkasıyla evlenmesine bir müddet engel olunurdu. Bunun için karısını boşayan bir Arap, kadın iddet zamanını tamamlayacağı sırada onu tekrar alır ve boşar, o zaman bir yıl kabul edilen iddet müddeti yeniden başlayacağı için kadın yine başkasıyla evlenemezdi. Kocanın ölümünden sonra ise kadınlar tam bir yıl matem tutar ve iddete girerdi.¹

Durumları bu şekilde olan kadınların göçebe hayatta da önemli görevleri bulunmaktaydı. Örneğin çadırda çocuklara bakmak, develeri veya davarları sağmak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden giyecek ve çadır örmek gibi işler kadınlara aitti.

¹ Neş'et Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, 133-134.

Bunlardan başka savaş sırasında savaşçılara su taşımak, şiirler söyleyerek onlara cesaret vermek, yaralıları tedavi etmek de kadınların vazifelerindendi. Bunlara rağmen bu görevler kadınlara toplumsal bir hak ve üstün bir statü kazandırmıyordu.²

Cahiliye döneminde bir baba, kızını onun isteyip istemediğine, isteyen çok yaşlı olup olmadığına bakmadan, kendisinin tercih ettiği erkeğe verebilirdi. Aynı zamanda iki kız kardeşle evlenmek Araplarda bulunan bir adetti.³

Cahiliye evlenmelerinde kadınla erkeği birbirine bağlayan nikâh, dinî bir mahiyete haiz olmadığından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dâhil edilirdi. Bundan dolayı bir kadın, çocuk doğurmadan önce ölürse kocasına taziye edilmezdi.Çocuksuz kadın diyet vermeye mahkûm olursa bu diyeti kocası değil, kadının mensup olduğu aile topluluğu verirdi. Araplar, yalnız bu aile topluluğu akrabalığına önem verdiklerinden evlenme yoluyla ortaya çıkan akrabalığın önemi yoktu. Bu nedenle bir baba ölürse oğulları, üvey anne ile evlenebilirlerdi.⁴

Cahiliye devri Araplarında ailenin müstakil bir varlığının olduğunu söylemek güçtür. Gerçekte o mensubu bulunduğu kabilenin bir parçasıdır. Kabile adeta bir aile gibidir. O dönemde aile koca eş veya eşler, çocuklar ve kölelerden meydana geliyordu.⁵

İslam öncesi aile yapısı, köklü temellerden yoksun görünmektedir. Sebebi ise, o dönemde kadınlara ve kız çocuklarına itibar edilmemesi, değer verilmemesidir.⁶

Araplarda hâkim olan bir diğer evlenme çeşidi ise, erkeğin kendi kabilesi veya aşiretinden bir kadınla evlenmesidir. Daha çok amca kızıyla evlenmenin revaçta olduğu müşahede edilmektedir. Ancak bu, kabilesinin dışındaki kızlarla evlenmesine engel değildir. Bu dönemde erkek, kadın üzerinde otoriter ve hâkimiyet sahibidir. Yabancı kabileden yapılan

² Çağatay, a.g.e, 134.

³ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1989, I, 131.

⁴ Çağatay, a.g.e, 129.

⁵ M. Akif Aydın, "Aile", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 198.

⁶ Mücteba Uğur, *"Asr-ı Sadette Sosyal Hayat" Bütün Yönleriyle Asr-ı Sadette İslam*, Komisyon, İstanbul, 1994, I, 195.

evlilikte kadına, ailesiyle birlikte belirlenen mehir verilir. Bu normal evliliiktir. Bunun dışında bir de genelde bir başka kabileyle yaptıkları savaşta elde ettikleri esirlerle evlilik yapılırdı.

Cahiliye döneminde evlilikler, bilinen bir takım formalitelerden ve dinî törenlerden ibaret kutsal antlaşmalardan ziyade tesadüfî birleşmeler mahiyetini taşıyordu. Bu birleşmeler ne kanunlara ne de geleneklere dayanıyordu. Dolayısıyla taraflardan hiçbirini bir taahhüt altına da sokmuyordu. Arapların ihtiraslı karakterleri dolayısıyla bu evlenmeler serbest bir cinsellik hüviyetine bürünüyordu.⁷Örneğin, Cahiliye döneminde dört türlü nikâh vardı:

Birincisi halk arasında makbul ve muteber olarak devam eden nikâh tarzıdır. Buna göre bir erkek bir kadın veya kızı velisi veya babasından ister, o da onun bu isteğini benimseyerek istenileni istekliye nikâhlardı.

İkinci tür evlilikte ise koca olacak erkeğin, karısının aybaşı hali kesildikten sonra, asil bir adamın zürriyetini almak maksadıyla, karısına “filana git kendisiyle yat” der ve ondan ayrı durur. Kadının yattığı adamdan hamile kaldığı belli oluncaya kadar ona hiç temasta bulunmazdı. Buna istibda nikâhı denirdi.

Üçüncü tür nikâhta on kişiden az sayıda erkekler bir kadınla düşer kalkarlar, kadın bu temaslar neticesinde hamile kalıp doğurduğu zaman erkeklerden hoşuna gidene “Bu senin çocuğundur.” der. Adam da ister istemez o çocuğu kendi çocukları arasına katardı.

Dördüncü tür nikâhta ise fahişeliği belli olup kapısına geleni çevirmeyen bir kadının temasta bulunduğu sayısız erkeklerden birisinden hamile kalıp doğurduğu zaman, şekil ve kıyafetten anlayan bir adam çağrılır, çocuğun eşkâlinden kime ait olduğu ona tayin ettirilir ve çocuk da tayin edilen adama mal edilirdi.⁸

Arapların nikâh hususunda yaptıkları en kötü şeylerden biri de üvey analarıyla evlenmeleri keyfiyeti idi. Bir Arap, karısını boşar veya ölürse, bu adamın büyük oğlu bu kadınla evlenmek istediğinde elbisesini o kadının üzerine atar ve bu suretle mehir vermeye

⁷ Ahmet Ağaoğlu, *İslamlıkta Kadın*, İstanbul Trz. 26.

⁸ M.Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Şamil Yay., İstanbul, 1981, 38-39.

lüzum kalmadan o kadın nikâhlı karısı olurdu. Bu oğul isterse bu üvey anasını başkasıyla evlendirir, mehrin kendisine verilmesini şart koşabilirdi. Hatta ölen kimsenin hayatta kalan oğlu küçük ise üvey anayı, çocuk büyüyünceye kadar bekletip meseleyi onun halletmesine bırakabilirdi. Kureyşlilere göre velinin o kadına sahip olması mubah olduğu halde Evs ve Hazrec kabilelerine göre mecburi sayılırdı; fakat kadın çabuk davranarak kendi kabilesine kaçabilirse bu esarete benzer durumdan kurtulabilirdi; varis daha çabuk davranarak elbisesini üvey anasının üzerine atmaya muvaffak olursa artık kadın nişanlanmış sayılırdı. Bu şekilde üvey annesiyle evlenen kimseye “dayzen” denirdi.⁹

Çocuklar ise, nesep açısından babalara nisbet ediliyordu. Yalnız küçük yaştaki oğullar mirasçı olamıyorlardı. Büyük oğullar mirasın hepsini alıyorlardı. Babanın dul eşi de bu mirasın bir parçası idi. Küçük yaştaki çocuklar, erkek olsunlar, kız olsunlar mirasçı olamıyorlardı. Kadınlar da miras hakkından mahrum idi. Eğer ölen kimse arkasında sadece küçük yaşta erkek çocuk bırakırsa, çocuk babasının mirasçısı olabiliyordu. Ama güçlü yakınlar yetimi elleri altına alarak malını yiyorlardı. Fakat yetim, kız çocuğu ise aile büyükleri onunla evlenerek malını yiyorlar sonra onu boşayarak ortada bırakıyorlardı. O yetim kızcağızın ne geçineceği bir malı kalıyor ve ne de kendisiyle evlenmek isteyecek ve bu sayede geçimini sağlayacak biri çıkıyordu. Yetim problemleriyle karşılaşmak onlarda çok yaygın bir sosyal yara idi. Çünkü aralarında sürekli savaşlar, saldırılar ve yağmalamalar görülürdü. Doğallıkla adam öldürmelere de toplumlarında çok sık rastlanırdı.

Araplarda, çok az görülmekle beraber, kız çocuklarını diri diri gömme âdeti de vardı. Bunu onlar, bir gün şerefi lekeleneyeceği veya yoksulluk çekeceği korkusuyla yapıyorlardı. Göçebe Araplar, yaşamasını istedikleri kızlarına yünden örülmüş bir cübbe giydirerek deve veya koyun güttürürlerdi. Öldürmek istedikleri kızlarını ise doğar doğmaz yaptıkları gibi, bazen de altı yaşına geldiğinde ona güzel elbiseler giydirip akrabalarına götüreceklerini

⁹ Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 137.

söyleyerek çölde önceden hazırladıkları çukura atar, üstünü toprakla örterlerdi. Doğar doğmaz öldürecekleri zaman, doğurmak üzere olan kadın bir çukur kazar orada doğurur, doğan çocuk kız ise o çukura gömer, erkek ise alıp büyütürdü.¹⁰

İslamiyet'ten önce kadının toplumsal algılanışını ve konumunu şu ayetler çok güzel ifade etmektedir. *“Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir, kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!”*¹¹

Ayrıca savaşlarda yenilen veya karşı koyamayanların kadınlarının esir alınmaları, bazı kadınların intihar etmeleri, cariyelerin mal telakki edilmeleri, pazarda satılmaları kadınların hangi konumda olduğu hakkında bize bilgi vermektedir.

Kadın açısından bu olumsuz durumun yanı sıra, kadınların bazı alanlarda sosyal hayata katkıda bulunduklarını da öğrenmekteyiz. Mesela nesep veya başka konularda anlaşmazlığa düşen bazı Arapların, kadın hakemlere başvurdukları, kadının, kendisine sığınan kimseye eman verebildiğini rivayetlerden öğreniyoruz.¹²

Kadınların iş ve ticaret hayatında yer aldıkları ve bunlara örnek olarak Kâbe'nin İslam'dan önceki son tamirinde erkeklerin yanı başında işçilik yaptıkları, Hz. Hatice'nin Kureyş kabilesinin zenginlerinden biri olduğu zikredilebilir. Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'i İslam'dan önce gözleri ağrıdığı zaman yaşlı bir kadına tedavi için gönderdiği rivayeti kadınların tıbbi işlerle de meşguliyetini göstermektedir.¹³

¹⁰ Çağatay, a.g.e., 135.

¹¹ Nahl 16/ 58-59.

¹² Nimet Yılmaz, *Hız. Aışe'nin İlk Müslüman Topluma Sosyolojik Etkileri (Din Sosyolojisi Açısından Karizmatik Tip Araştırması)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998, 10.

¹³ Yılmaz, a.g.e., 10.

II. HZ. MUHAMMED(S.A.V) DEVRİNDE KADIN

Hız. Peygamber döneminde kadınların statüsünün Kur'an'ın kadınlara vermiş olduğu değerin bir yansıması olarak gerçekleştiğı söylenebilir. Hız. Peygamber İslamî tebliğ döneminde toplumun sosyal yapısında gerek erkek gerekse kadın olan herkese belli bir görev yüklemiştir. Burada belli bir rol tayininden bahsedileceğı gibi genel olarak rol dağılımının çok keskin olmadığı söylenebilir. Bu roller kimi toplumlarda dengesiz ve biri diğerrinin aleyhine işleyecek şekilde dağılmış da olabilir. Ancak Hız. Muhammed (s.a.v.) döneminde kadınlar dinî ve sosyal hayatta aktif olarak bulunmakta idiler. Siyaset, savaş ve ilim konularında erkeklerin yanı başında yer alan kadınlar bulunmaktaydı. Siyasî tutukluların affı için aracılık yapan kadınların bu isteklerini yerine getiren Hız. Muhammed (s.a.v.)'in bazen siyasî konularda dahi kendi eşlerinin sözlerine uygun hareket ettiğı bilinmektedir.

Birçok erkek sahabinin başlarına lider olarak Hız. Aişe'yi getirmek istemeleri de Müslüman kadınların sosyal hayatta aktif olarak yer aldıkları gerçeğine bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴

Şunu belirtmek gerekir ki, Hız. Peygamber hayatının başından sonuna kadar yaşadığı toplumun her ferdiyle çok yakından ilgilenmiş, onlara dinî, siyasî, ilmî ve ekonomik birtakım telkinlerde bulunmuş, toplumun refahı için ne gerekiyorsa yapmıştır.

Peygamberimizin hayatını konu alan hemen her kitapta bu ilişkilere dair geniş örnekler bulmak mümkündür. Onun kadınlarla olan ilişkilerini, kadınların toplum üzerindeki etkilerini ortaya koymak bir başka çalışmanın konusudur. Biz burada sadece kadının Peygamberimiz dönemindeki statüsünü gerek siyasî, gerekse sosyolojik olaylarda ve iş hayatında kadının rolünün bulunup bulunmadığını ortaya koymak maksadıyla, onun,

¹⁴ Rıza Savaş, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, IV, 276.

kadınlarla aralarında cereyan gelen bazı diyalog ve olaylardan örnekler vermek suretiyle konuya son vermek istiyoruz.

Peygamberimiz döneminde çalışma hayatında, bugünkü İslam toplumlarında görünenin aksine iş bölümünde hudutlar daha esnektir. Örneğin Hz. Peygamber'in eşi Zeynep dericilik ile uğraşırdı ve kazandığını sadaka olarak dağıtırdı. Dolayısıyla İslam'da kadının, bağımsız bir kişiliğe sahip olduğu ve aynı zamanda ekonomik açıdan da bağımsız olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Havle binti Amr'dan borç para alması ve Duba binti ez-Zübeyr'den kestiği koyunun etini göndermesini istemesi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kadınlarla ilişkileri hakkında bilgi vermektedir.¹⁵

Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde kadınların şahsiyet sahibi olduğu, haklarının farkında oldukları ve bilinçli bir şekilde kendilerini savundukları görülmektedir. Erkek egemenliği altında ezilen, pasif, ikincil statüye sahip Müslüman kadın portresinin, zaman içinde gelişen Müslüman tatbikatlarının bir tezahürü olduğu söylenebilir. Müslüman kadınlar hakkındaki menfi düşünceler zaman içinde oluşmuş olup, bunlar Hz. Muhammed (s.a.v.) dönemi pratikleri ile çelişen bir yapıya sahiptir.

Bir gün kadın bir sahabe kadınları temsilen Peygamberin meclisinde bulundu. Sahabeden Esmâ binti Yezid es-Seken, kadınlar adına Peygamberin huzurunda onları temsil etti.¹⁶ Olayı aktaran Kettanî, Esmâ'nın Hz. Peygamber'e gelip şöyle dediğini kaydeder: "Ben bir Müslüman kadınlar topluluğunun elçisiyim. Onlar şu sözü söylüyorlar, ben de aynı görüşteyim. Allah seni kadınlara ve erkeklere birlikte göndermiştir. Biz sana iman ettik ve tâbi olduk. Biz kadınlar kocalarına bağlı, namuslu, evde oturan, kocalarımızın cinsel ihtiyaçlarını gideren ve onların çocuklarını taşıyanlarız. Erkekler ise cemaat ve cenazeye katılma bakımından bizden üstün tutulmuşlardır. Halbuki erkekler savaşa gittiklerinde, onların mallarını biz korur, çocuklarına biz bakarız. Bu durumda ey Allah'ın elçisi, biz ecir ve

¹⁵ A.g.e., aynı yer.

¹⁶ Osman Eskicioğlu, *İslamda Kadının Yeri*, İzmir 1994, , Sayı 8, 100.

sevapta onlara ortak olabilir miyiz?” Peygamber yüzünü sahabeye çevirerek: “Dini hakkında soru soran bu kadının sözünden daha güzel bir söz işittiniz mi?” dedi. Onlar, “Hayır ya Resulallah” dediler. Peygamber, “Ey Esmâ, git o kadınlara bildir ki, sizden birinizin karı-koca ilişkileri güzel, kocasının gönlünü almaya çalışır ve onun muvafakatına tâbi olursa, bunlar, (erkekler hakkında söylediğin) o şeylerin hepsine bedeldir.” Peygamber’in bu sözünden son derece memnun olan Esmâ, tekbir ve tehlil getirerek, güle güle sevinçle gitti.¹⁷

Peygamber’in amcası Ebu Talib’in kızı Ümmü Hânî, Mekke fethedildiği gün müşriklerden birine eman (İslam ülkesine girme, esir edilmeden yaşama güvencesi) vermiş, Peygamber de bunu kabul etmiştir. Buhari meseleyi şöyle anlatır: “Ümmü Hânî Peygamber’in evine gelir: “Ya Resulallah, anamın oğlu benim eman verdiğim filan kimseyi, İbn Hubeyre’yi öldüreceğini söylüyor.” Peygamber, “Ya Ümmü Hânî, senin ahd ve eman verdiğin kimseye biz de ahd ve eman verdik.” buyurdu. Buradan kadının devlet adına hareket edip devleti temsil ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸

Ensardan Ümmü Kesir Binti Zeyd isimli bir kadın, kız kardeşiyle birlikte Hz. Peygamber’in huzuruna gidip “Kız kardeşim size bir şey sormak istiyor, fakat utanıyor” deyince Resulallah: “Soracağın şeyleri sor, çünkü ilim talebi farzdır” buyurdu.¹⁹

Buradan kadın erkek herkesin ihtiyacı olan bilgileri öğrenmesinin zaruri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Peygamber döneminde toplumun önemli bir bölümünü teşkil eden hanımlar eğitimden uzak kalmadıkları gibi, peygamberden kendileri için ayrı bir gün tahsis etmesini istemişler, peygamber de bunu kabul ederek onlara bir sahabe hanımının evinde haftanın belirli bir günü ders vermeyi kabul etmişti.²⁰

¹⁷ A.g.e., 101; Krş:Kettanî, *et-Teratibü'l-İdariyye*, II, 119.

¹⁸ İbn Hişam, *Siret*, Ter. Hasan Ege, İstanbul 1994, IV, 72-73; Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, İstanbul 1980, 250.

¹⁹ İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, Beyrut 1994, VII, 381; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 464.

²⁰ Zebidi, IX, 185.

Peygamber sadece bununla da kalmamış, ashabından ileri gelenleri kadınların eğitimi için görevlendirerek onlarla ilgilenilmesini, sosyal konular ve dini konulardan geri kalmamalarını sağlamalarını istemiştir. Şu hadisi bunu gösterir “Üç grup insan vardır ki amellerine karşılık kendilerine iki ecir vardır: Kendi peygamberlerine ve Muhammed’e inanan ehl-i kitaptan biri; Allah’ın ve efendisinin hakkını ödeyen köle; yanında bir cariye olup ta onu güzelce terbiye eden, sonra da azad edip evlendiren kimse; işte bunlara iki kat ecir vardır.”²¹

Hiz. Peygamber ‘in hanımlara ayırdığı vakitler, onlara öğrettikleri hadislerin ancak topluma intikali ile bir değer kazanabilirdi. Bu yüzden özellikle peygamber hanımları önemli bir misyonu üstlenerek, bu hadislerin topluma intikalini sağlamış, gerekli yerde de hadislerle alakalı yorumlar yapıp uygulamalı olarak bu hadisleri topluma göstererek görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır.

Burada bu önemli misyonu yerine getiren birkaç sahabe ve peygamber hanımından söz etmek yerinde olacaktır.

Bunların başında bütün İslam tarihçilerinin ve bu alanda uğraşan tüm ilim adamlarının bu misyonu hakkıyla yerine getiren hanımların en önemlisi olarak Hiz. Aişe ‘yi zikrettiğini söylemeliyiz. Tam adı Ümmü’l-Mü’minin Aişe binti Ebi Bekr es-Sıddık (ö.58/678) olan Hiz. Aişe peygamberin hayatında çok önemli bir yer işgal etmekteydi. Rasulullah ‘ın Hiz. Ebu Bekir’e 400 dirhem mehir vererek evlendiği Hiz. Aişe daha sonraki dönemlerde ilim ve irfan kapısı olacaktır.²²

Defalarca kendisinin en çok sevdiği hanımı olarak Hiz. Aişe ‘yi gösteren peygamber, O’nun hayatında derin izler bıraktığını da böylece kabul etmiş oluyordu .

Hiz. Aişe gelişmesini ve olgunlaşma dönemini Hiz. Peygamber ‘in ocağında tamamlamıştır. Çocuğu olmamakla birlikte bir gelenek olarak kendisine en büyük erkek

²¹ Zeynüddin Ahmed b. Abdillatif, Zebidi, *Sahihi Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Ankara, 1984, IX, 185

²² Köksal, I, 136

kardeşinin künyesiyle yani Ümmü Abdullah şeklinde hitap ediliyordu. Kaynaklar ona bu künyenin peygamber tarafından üzülmemesi için verildiğini bize iletmektedir.²³

Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemlerini kapsayan uzun ve dolu dolu bir hayat sürmüştür.

Hiz. Peygamber vaat ettiğı zaman çok genç olmasına rağmen Kur'an-ı ve Sünneti en iyi yorumlayıp, rivayet eden ve uygulayan Hiz. Aişe'nin zekasının çok kıvrak ve derin olması ona bu hususta çok büyük avantajlar sağlıyordu.

Özellikle edebiyata yatkınlığı ile de tanınan Hiz. Aişe bir hatip olduğu için konuşması insanları derinden etkilerdi. Babası Hiz. Ebu Bekir 'in vefatından sonra Hiz. Ebu Bekir'in mezarı başında ona yaptığı dua, Cemel Vak'ası sırasında taraftarlarına verdiği hutbe ve bazı mektupları onun bu kabiliyetini gösteren güzel örneklerdir.,

Daha önceden Hiz. Aişe 'nin, evini bir nevi medrese haline dönüştürerek Peygamber'in isteğı doğrultusunda sahabe hanımlarına dersler verdiğini söylemiştik. Hiz. Aişe sadece bununla da kalmayıp; Kur'an tefsiri, hadis rivayeti ve özellikle Kur'an ve sünnet üzerine yorumlarıyla da tanınan ilmi tenkitleriyle de meşhur olan bir hanımdır. Hafızasının kuvvetli olması sebebiyle hadis ve sünnetin daha sonraki nesillere ulaşmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Belli başlı tarihi kaynaklarda Hiz. Aişe 'nin rivayet ettiğı hadis sayısı 2210 olarak geçer.Ayrıca Hiz. Aişe 'nin rivayet ettiğı birçok hadise de yorum yaptığı yine bu kaynaklarda bildirilmektedir.²⁴

En belirgin özelliklerden biri de İslam dininin esaslarını anlatmak hususundaki faaliyeti olan Hiz. Aişe, Peygamber dönemi ve sonrasında kadınlı erkekli, büyüklü küçüklü birçok kimsenin gelerek kendisinden hadis ve ilim öğrendiğı biri olmuştur.Çünkü bundan öte sadece ilim erbabının değil dönemin siyasetini, tarihini, kültürünü, medeniyetini belirleyen

²³ Mustafa Fayda, "Aişe", *D.İ.A.*, II, 201-205

²⁴ Hamidullah, 678

öne çıkmış birçok şahsiyetin O'nun evine gelerek , O'ndan ilim ve tavsiye aldığını düşünecek olursak Hz. Aişe 'nin evinin çok daha farklı bir misyonu yürüttüğünü anlarız.

O'nun sayesinde Medine şehri bir ilim şehri olma özelliğini Peygamberin vefatından sonra da sürdürdü. Hadis ve fıkıh sahalarında yine O'nun sayesinde bir ekol teşekkül ettirilerek yine Medine şehri ilim şehri olma sıfatını korudu.²⁵

Hac için Mekke'ye her gittiğinde, çadırında kendisini ziyaret edenlerle yaptığı sohbetler sayesinde ilim kıtalara yayılmıştır. Hz. Peygamber zamanında ve O vefat ettikten sonra da kadınların eğitim ve öğretimiyle yakından ilgilenen Hz. Aişe, aynı zamanda talebesi olan nadir Peygamber hanımlarından biridir.

Çevresinde kendisinden ders dinleyen, hadis, fıkıh ve tefsir alanlarından ondan ilim alan hanımlar gün geçtikçe artmış ve o dönemi etkileyen bütün sosyal sahalara bu etkiyi taşımışlardır.

Kadınlar Peygamber dönemi itibarı ile birçok sahada olduğu gibi mal edinme hususunda da cahiliyye dönemine ait karanlık ve taassup dolu düşünceleri aşmışlar , sosyal hayatın her sahasında olduğu gibi bu kısmında da kendilerine tanınan özgürlüğü sonuna kadar kullanmışlardır.

Kur'an-ı Kerim'deki hitap sadece erkeğe değil onun tamamlayıcısı ve birbirlerinin “veli”leri olan kadına da aittir.Tebliğ sadece erkeğe değil, doğal olarak kadına da yapılmıştır.Durum bunu gerektirince erkeğe haram olan aynı zamanda kadına da haramdır ve yine erkeğe helal olan aynı zamanda kadına da helaldir.Bu durum hem aklın ve hem de vahyin en tabii bir gereğidir. Her türlü ihtiyar, irade ve seçimde kadının reyi ile erkeğin reyi hususunda hiçbir farklılık yoktur. Peygamber zamanındaki birçok anlaşma ve irade beyanında söz sahibi olarak Kur'an kadınlardan da bahseder.

²⁵ Mustafa Fayda, “Aişe”, *D.İ.A.*, II, 201-205

Toplumu erkekle birlikte oluşturan kadın toplumun her türlü değeri benimsemesi ve ilerletmesinde en az erkek kadar rol oynamıştır.”Bir başka ifade ile toplumun sosyal değişmesinde ve dinamizm kazanmasında birinci derecede rol oynamıştır.”²⁶

Son peygamber sadece erkeklere değil, aynı zamanda kadına da gönderilmiştir. Çünkü dinin gaye ve hedefi bütün olarak bir toplumu refaha ve saadete ulaştırmaktır. Bu da ancak bütüncül bir yaklaşımla, cinsler arasında ayırım yapmaksızın hüküm vermek ve kanun koymakla mümkün olabilecektir. “İlk Müslümanlar bu anlayışı aynen bu çerçevede değerlendirmişler, ilk günden itibaren kadını ve erkeği ile bu davanın yolcusu olmuşlardır.”²⁷ Bu özgürlükleri İslam dininin getirdiği bu yeni anlayış doğrultusunda kadın, toplumdaki yerini bulmuş ve bu yeri korumuştur. Kendi dayanıklılık ve iffetlerinin müsaade ettiği her alanda erkeklerle beraber gayret gösteren kadın , birçok başarıları da bu şekilde imza atmıştır.

Peygamber döneminde hanımlar bu şekilde bir tarzla ve yaklaşımla donatılınca erkekler üzerinden de bazı yükümlülükleri almakta gecikmemişlerdir. O güne kadar sadece erkeklerin alanı imiş gibi görünen mal edinme hususunda da kadın çok çabuk ilerlemiş ve hatta bu hususta Rasulullah‘la özel görüşmeler dahi yapmışlardır.”Hz. Peygamberin hiçbir vakit bunlara müdahale etmediğini görüyoruz. Asr-ı saadette , ticaretle uğraşan Kayletü’l-Enmari diye meşhur Kayle Ümmü Beni Enmar adındaki kadın sahabi anlatıyor. “Bir Umre sırasında Merve’de Rasulullah’ın yanına geldim ve O’na ;Ey Allah’ın Rasulü ! Ben alış-veriş yapan bir kadınıyım. Bir şey satın almak istediğimde , istendiğinden az fiyat veriyorum. Daha sonra istediğime istendiğinden fazla fiyat istiyorum. Daha sonra istediğim fiyatı düşürüyorum , dedim. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurdu: Ey Kayle ! Böyle yapma , bir şey satın almak istediğinde , istediğini (malın normal fiyatını) ver. Ya alırsın veya almazsın . Bir şey satmak istediğin zamanda normal fiyatını iste . Ya satarsın veya satamazsın dedi.”Görülüyor

²⁶ A.Vehbi Ecer, *İslam Tarihi Dersleri*, Erc.Üniv.Yay., II, 58, Kayseri, 1995,

²⁷ Mehmet S.Hatipoğlu, “İslam’da Kadın Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi*, Kasım, 1993, S.35

ki Rasulullah , sen kadınsın, ticaret yapamazsın demiyor ,bilakis ona bu hususta bilgi veriyor.²⁸

Yine biz biliyoruz ki sahabeden bazı hanımlar ıtır ticareti ile de meşguldüler.²⁹ Kadınlar bununla da kalmamış, zabıtalık, öğretmenlik, hemşirelik gibi daha birçok dalla da uğraşmışlardı.

Kadınların ticaret ile meşgul olmaları o kadar tabiidir ki hiçbir sahabe tarafından bu durum yadırganmıyordu.Toplum ve onu oluşturan temel dinamikler içinde kadın, kendi üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getiriyor ve hatta daha fazlasını dahi yapıyordu. Bu hususta Peygamber hanımlarının da kadınlara örnek olduklarını bir hadise ile hatırlatalım.Peygamberimiz hanımlarından Zeynep bnt. Cahş deri tabaklama ile meşguldü.Bu hususta Rasulullah şöyle buyurdu: “Bana kavuşmada en çabuğunuz kolu en uzun olanınızdır!”

Hiz. Aişe devamla der ki: “Kol yönüyle kim daha uzun diye uzunluk ölçüşmesi yaptılar. En uzunumuz Zeynep bnt. Cahş idi. Çünkü o eliyle çalışır ve kazandığını sadaka olarak fukaraya verirdi.”³⁰

Anlaşıyor ki bu ve buna benzer daha birçok olay da kadınlar sosyal hayatın bütün safhalarında yerlerini almışlar, hayatın ve toplum düzeninin kendilerine yüklediği bütün görevleri gönül huzuru ile alıp kabul eden kadınlar bu görevleri yerine getirme hususunda da oldukça mahirleşmişlerdir.Deri tabaklamak gibi oldukça zor bir dalı kendisine geçim kaynağı olarak kabullenmiş bir hanımın ne denli, toplum içindeki yerini aldığını ve kendisini kabul ettirdiğini anlatmaktadır.Hele hadisin metninde geçen “fukaraya verirdi” cümlesi ile de anlatılmak istenen kazancın paylaşımı ve ihtiyaç sahipleriyle , toplumun ihtiyacından kaynaklanarak kazanılan paranın paylaşıldığı olsa gerekti.

Demek ki bu meslekten Zeynep bnt. Cahş oldukça iyi para kazanmakta ki geçiminden artan parayı fukaraya dağıtmaktaydı.³¹ Bu durum aynı zamanda, hanımlara bir nevi çalışma

²⁸ Ali Toksarı, “Hz. Peygamber devrinde Kadın”, *Diyanet(İlmi Dergi)*, Ayrı Basım, 1993, Sayı:4, .76

²⁹ Toksarı, a.g.e, 76

³⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i SitteMuhtasarıTer.Şerhi*, I.Basım,1991, V, 109

ruhsatının verilmesi manasına da geliyordu. Bu ruhsatla birlikte hanımlar özgürlüklerini daha da geliştirdiler. “Birinizin hanımı mescide gitmek için izin talep ederse , ona mani olmasın” hadisi bu özgürlüklerin ne kadar geniş bir yelpazede gerçekleştiğini bize ispat etmektedir. O kadar güzel ve yerli yerinde kullanıyorlardı ki bazen Rasulullah bile onlara bu hususta hayran olmaktan kendini alamıyordu.Hz. Aişe (R.A.) anlatıyor:”Rasulullah, benim yanımda iki cariye Bu’as (savaşla ilgili hamasi türküler)söylerken çıkageldi. Gidip yatağın üzerine yanı üzerine uzandı ve yüzünü de aksi istikamete çevirdi .Derken Hz. Ebu Bekir girdi, derhal beni azarladı ve “Rasulullahın hanesinde şeytan çalgısı ha !” dedi. Bunun üzerine Rasulullah ona yöneldi. ”Bırak onları söylesinler buyurdu .(Onlar sohbe dalıp,bizden) dikkatlerini çekince , ben cariyelere göz işareti yaptım, kalkıp gittiler”³²

“Oku” emri ile başlayan son ilahi davete ilk “evet” cevabını vermiş kimsenin ve İslam uğruna şehit düşmüş ilk Müslüman kadın oluşunun, kadının İslam ‘daki yerinin göstergesi saymak tarihi bir gerçeğin ifadesidir olmalıdır.³³

Kadının yaratılışı itibarı ile dayanırlılığı ve iffetini muhafazası konuları hakkaniyetle değerlendirilir ve sahip olunan bilgi ve becerileri doğrultusunda onlara çalışma alanları verilirse neler yapabileceklerini yüzyılımızda ne kadar güzel görmekteyiz.Ancak şunu da hemen belirtelim ki bu günün meyve tohumları Asr-ı saadet döneminde konulan hükümler ve onlara verilen özgürlükler sayesinde atılmıştır.

Yine konumuza örnek olması yönüyle, çeşitli meslek dalları ile uğraşan Asr-ı saadet dönemi hanımlarından bir örnek daha vermek istiyoruz. Mesleğinin , kadınları kocaları için tezyin (süslemek) etmek olduğunu söyleyerek , bunda devam edip edemeyeceğini soran Ümmü Ra’le ‘ye Hz.Peygamber : “Onları kocaları için tezyin et ve süsle “³⁴ cevabını vermiştir.Yine aynı babdan olmak üzere Rasulullah çocuk emzirerek karşılığında para

³¹ Canan, a.g.e , XV, 432

³² Canan, a.g.e , XV, 328-330.

³³ Hatiploğlu, a.g.e, 18.

³⁴ Canan, a.g.e, VII, 493.

kazanan kadınlara yönelik şu açıklamayı yapmıştır: “ocuğu sizin için emzirirlerse onlara ücretlerini verin , aranızda uygun bir şekilde anlaşın.Eğer güçlükle karşılaşırsanız çocuğu başka biri emzirebilir .“ Görülüyor ki , kadın fitratının elverdiği hemen her şeyden maddi ya da manevi olarak faydalanıyor ve onu geçim aracı olarak kabul ediyor.

Sokağa çıkmaları , mescide gitmelerine gece olsa dahi izin verilmesi , onların tıpkı erkekler gibi peygamberin vaaz ve hutbelerini dinlemelerine izin verilmesi hep onlara sağlanan statü eşitliğinden kaynaklanmaktadır.Ebu Said anlatıyor: “Kadınlr Rasulullah’a dedi ki : “Ey Allah’ın Rasulü , sizden (istifade hususunda) erkekler bize galip çıktı .(yeterince sizi dinleyemiyoruz).Bize müstakil bir gün ayırırsanız .” Rasulullah bunun üzerine onlara müstakil bir gün verdi .O günde onlara vaaz ve nasihat etti, bazı emirlerde bulundu. Bazı rivayetlerde de Rasulullah’ın ,”falanca hanımın evinde toplanın “ diyerek kadınlara mahsus vaaz gününü hususi bir evde yaptığı da vardı.³⁵

Yine bu zgrlk anlayışın bir yansıması da karşılıklı mütalaa ve fikir alış-verişinin de sosyal hayatta statü belirleyen rolünün etkinliğinden söz etmek yerinde olacaktır.Kendisi ile konuşulan , fikirlerine kıymet verilen , uygulamaları çoğu zaman kendisinden sonra gelen kişilere örnek teşkil edecek olan İslam kadını bu yönüyle de tamamen hayatın içindedir.Peygamber Efendimizin birçok hadisi şeriflerinde kendisi ile istişare edildikten sonra nihai karara varılmasını istediği kadın İslam ‘daki bu zgrlk yaklaşımdan daha o zamanlar da sahibi almıştır.”Kendilerini ilgilendiren hususlarda kadınlarla istişare edin.” “Kızları hususunda kadınlarla istişare edin “ türünde söylenen hadisler bu fikrimizin mesnedini oluşturmaktadır.

Diyebiliriz ki, Asr-ı saadette kadınlar ne evlerine kapatılmışlar, ne özgürlükleri sırf kadın oldukları için kısıtlanmış ve ne de en tabi hakları olan mal edinme gibi bir haktan

³⁵ Canan, a.g.e, XIII, 292

faaydalandırılmamışlardır. Aksine bütün bu hususlarda kadınlara fıtratlarının ve iffetlerinin sınırlarını zorlamadıkça her türlü hak,hürriyet ve özgürlükten faydalandırılmışlardır.

Cahiliyye döneminde olduğu gibi Asr-ı saadet döneminde de savaşlar, toplumların ya da farklı inanç ve düşünceadaki insanların son ve kabul ettirici fiziki yaptırım olarak karşımıza çıkmaktadır. Asr-ı saadet döneminde savaşlar, özellikle Hz. Peygamberin İslam dinini savunma amaçlı olarak , geniş bir istişare ve zemin araştırmalarından sonra başvurduğu bir metod olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Peygamber prensip itibarı ile kadınların savaşa katılmalarına pek hoş bakmıyordu.Ancak onların savaşlarda geri hizmetlerde bulunmalarına da ses çıkarmıyordu. Bu durumu kendisinden savaşa katılmak için izin isteyen Uzre kabilesinden bir kadına yaraları tedavi etmesi ve su taşıması amacıyla , “O halde gazaya çıkmamız ne güzel olur “ şeklinde mukabele ederek onaylamıştır.³⁶ Yine de Rasulullah bu istisnai durumlara rağmen ağırlıklı olarak kadının cihadının fıtratında yattığına inandığını bildiren hadisler söylemiştir. Hz. Aişe : “Ya Rasulullah biz cihadı ibadetlerin efdali biliyoruz, biz cihada iştirak edemez miyiz? diye sordum” , “Hayır siz cihad edemezsiniz, siz kadınlar için efdali cihad haccı mebrur olur buyurdu.”³⁷ Bu ve buna benzer örnekler daha da çoğaltılabilir. Ancak bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz , kadının savaşta bir denge unsuru ya da erkek gibi silah olarak kullanıldığından çok artçı hizmetlerde kendisinden faydalanıldığıdır.

İşin bir diğer yönü de kadının fıtratına uygunluk mes’elesidir.Bilindiği üzere savaş, çok ağır ve meşakkatli bir fiildir.Bir emir komuta zinciri içerisinde idare edilen sonuçları itibarı ile de toplumu derinden etkileyen bir yaptırımdır. Bu yönüyle savaşta, toplumun sahip olduğu bütün unsurlar kullanılır ki zafere ulaşılabilsin. Aksi halde motivasyon eksikliği ile girilen bu mücadelelerle yenilgi kaçınılmazdır.Cahiliyye döneminde de kadın bir nevi motivasyon unsuru olarak savaşlarda kullanılmış, hatta muharebe edenlere moral vermek ve

³⁶ Toksarı, a.g.e, 78.

³⁷ Zebidi, a.g.e, VI, s.59

onları cesaretlendirmek amacı ile şiirler söylemişlerdir. Düşmanlarına karşı besledikleri kin ve intikamı , onları küçültücü hicivleri haykırmışlardır.³⁸

Kadınların savaşlarda bu denli etkin bir motivasyon gücü olarak kullanılmaları yukarıda belirttiğimiz gibi toplumun sahip olduğu bütün unsurların savaşta aktif olarak kullanılması gereğinden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, özellikle Rasulullah'ın katıldığı savaşlarda olmak üzere kadınlar, Uhud'a katılarak Hz. Aişe ve Ümmü Süleym yaralılara su dağıtmışlar, kırbaları taşıyarak, kılınçların kınlarını dikmişler, askerlere yemek yapmışlardır.Said el-Eslemiyne gibileri Hayber savaşına katılarak ilk kadın doktor olmak payesini almışlar. Ümmü Ümare gibi uhud savaşının kızıştığı bir zamanda bizzat Rasulullah'ı savunmuşlar, Rasulullah'ın vefatından sonra da yalancı Peygamberlerle mücadele etmişlerdir.³⁹

Bir Hadis-i Şerif'te :Ümmü Atıyye şöyle anlatıyor : “Ben Rasulullah ‘la birlikte yedi ayrı gazveye çıktım.Orduahlarda ben geride kalır ,askerlere yemek yapar, yaralıları tedavi eder ,hastalara bakardım.”⁴⁰

Kadınlara bütün bu hizmetleri karşılığında hisse verildi. “Haşrec İbnu Ziyad'ın babaannesinden anlattığına göre, babaannesi Rasulullah ‘la birlikte altı kadından biri olarak Hayber gazvesine katılırdı. Kadın derdi ki :”Bizim de iştirak ettiğimiz Rasulullah’a ulaşınca Hz. Peygamber bizi yanına çağırttı. Gittik.Yüzünde öfke okunuyordu. Bize “ Kiminle çıktınız, kimin izniyle çıktınız ?” diye çıkıştı. Biz : “yün eğirip onunla Allah yolunda yardımcı oluruz ,okları (toplar gazilere) veririz , diye çıktık.Ayrıca yanımızda yaralıları tedavi için ilaç var , yemek de yaparız “ dedik .Bunun üzerine “öyleyse kalın !” buyurdu.

Cenab-ı Hakk Hayber ‘in fethini müyesser kılınca , bize de ganimetten tıpkı erkeklere olduğu gibi pay ayırdı . Haşrec der ki : “Ey babaanneciğim bu verilen ne idi ?” diye sordum.Hurma idi,diye cevap verdi.”⁴¹

³⁸ Nihad M.Çetin, “Arap”(Edebiyatı), *D.İ.A.*, III, 286

³⁹ Toksarı, a.g.e, 78-79.

⁴⁰ Canan, a.g.e, V, 109.

Müslüman kadınlar örneklerden de anlaşıldığı gibi takatlerinin ve becerilerinin el verdiği ölçüde hayatın bütün safhalarında yerlerini almıştır. Ümmü Süleym ve Ümmü Haram adlarındaki iki kız kardeş diğer savaşçı erkeklerden farksız bir şekilde harplerde silah kullanıyorlardı.⁴² Yeri gelmişken bu fıkı hükmü de burada zikretmek istiyoruz: İslam dini kadına ,erkeğe vermiş olduğu hakları vermiştir . Kadın da erkek gibi her şeyle mükelleftir. Dinin onu teklife ehil sayması , eski görüşlere bakarak , kadın için bir hak ve şereftir. Teklife ehliyetinde kadın , erkeğe eşittir.Erkeğin sahip olduğu mali haklara kadın da sahiptir. Erkeğe vacip olanların aynı , kadına da vaciptir. Kadının vazifeleri de erkeğinki gibidir. Kadın her nevi iltizam ve taahhütler altına girebilir. Başkaları ile hukuki işlere girer. Akıl mümeyyiz ve reşid oldukça bunları yapar. Mali iltizamları kabul eder.Şeriatın kabul ettiği bütün tasarrufları yapmakta kadın müstakil irade sahibidir.⁴³

Müslüman kadın, bir anne ve bir fert olarak her zaman için üzerine düşeni yerine getirmiş, bu hususta da kendisine yeteri kadar özgürlük ve fırsat verilmiştir. Yukarıdaki hüküm bunun en açık delilidir.

⁴¹ Canan, a.g.e, V, 192.

⁴² Hamidullah, a.g.e, II, 1076

⁴³ Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, Çev:Osman Keskinoglu, D.İ.B. Yay., Ankara,1962, 347

III. RAŞİD HALİFELER DÖNEMİNDE KADIN

Şüphesiz İslamiyet'in gelişiyle birlikte Arap toplumu içerisinde kadının statüsü daha yüksek seviyelere çıkmıştır. Gerek Kur'an ve hadisler, gerekse Peygamberimizin uygulamaları onların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasî birtakım haklar elde etmesine neden olmuştur. Biz çalışmamızda onların elde ettikleri tüm bu kazanımları ayrı ayrı ele alacak değiliz. Burada bizi en çok ilgilendiren onların siyasî kazanımları olduğundan özellikle bu konuya vurgu yapmak istiyoruz.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra, dört halife dönemi, İslam dininin Arap yarımadasının sınırlarını aşarak yaygınlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde Müslümanların birçoğu İslamî konularla ilgili problemlerini onun eşlerine iletmişler, onlar da Müslümanlara pek çok konuda rehberlik etmişlerdir. Onların görüşlerine müracaat edenler arasında halifeler olduğu gibi diğer birçok yöneticiler de bulunmaktadır. Örneğin Hız. Ebu Bekir, kızı Aişe'ye Hız. Peygamber'in hangi günde vefat ettiğı, nasıl kefenlendiğı ve nasıl defnedildiğı ile ilgili sorular sorup bilgi almıştır.⁴⁴

Yine Hız. Ebu Bekir bir gün Hız. Ömer'e "Gel seninle Hız. Peygamber'in yaptığı gibi Ümmü Eymen'i ziyaret edelim" der.⁴⁵ Çünkü Ümmü Eymen Hız. Peygamber'e gelen vahyi yakından takip ederdi.

Hız. Ömer de hilafeti döneminde kadınlarla istişarede bulunmuştur.⁴⁶ Onun istişare yaptığı kadınların başında kendi kabilesinden olan eş-Şifa binti Abdillan gelir. Hız. Ömer'in onun görüşüne değer verdiği ve önemsendiğı rivayet edilmektedir.⁴⁷ Mesela bir defasında Hız. Ömer onu evine davet etmiş ve onunla uzun bir istişare yapmıştır.⁴⁸ Ayrıca Hız. Ömer'in hadis nakli konusunda Hız. Aişe'nin görüşlerine sık sık başvurduğu görülmektedir. Örneğin Hız.

⁴⁴ Rıza Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, İstanbul 1996, 190.

⁴⁵ İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillan b. Muhammed, *el-İsti'ab fî Ma'rifeti'l-Aşab*, Kahire 1939, IV, 244.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzi, Cemaleddin Ebu'l Ferec, *Menakıbu Emiri'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattab*, Beyrut 1987, 190.

⁴⁷ el-Askalâni, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, IV, 333.

⁴⁸ İbn Abdilber, *a.g.e.*, IV, 359.

Ömer bir gün çarşıya uğrar ve Amr b. Ümeyye'nin bir elbise almak istediğini görür. Hz. Ömer Amr'a "Bu nedir ya Amr?" diye sorar. O "Bu elbiseyi alıp tasadduk etmek istiyorum" der. Bunun üzerine Hz. Ömer "Sen mi bunu yapacaksın?" der. Daha sonra Hz. Ömer tekrar Amr'ın yanına gelir ve elbiseyi ne yaptığını sorar. Amr da tasadduk ettiğini söyler Hz. Ömer "Kime tasadduk ettin?" diye sorunca Amr "Müzeyneli Rakika'ya" diye cevap verir. Hz. Ömer "Tasadduk ettiğini mi iddia ediyorsun?" diye sorunca Amr "Evet. Çünkü ben Hz. Peygamber'den 'Onlara verdikleriniz sizin için sadakadır' dediğini duydum" der. Bunun üzerine Hz. Ömer "Ey Amr! Resulullah'a yalan isnat etme" dedikten sonra Hz. Aişe'nin huzuruna çıkarlar. Hz. Aişe, Amr'ı doğrular.⁴⁹

Hz. Ömer cinsel konuları da kızı ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in eşi olan Hafsa'ya danıştırdı. Hatta bir gün bir kadının kocasından ne kadar süre ayrı kalmasının uygun olacağını ona sordu ve Hz. Hafsa da üç veya dört ay şeklinde cevap verince Hz. Ömer bu cevaptan sonra evli erkeklerin orduda bu süreden fazla tutulmamalarını emretti.⁵⁰

Kocasını öldükten sonra dört ay on gün iddet bekleyerek kocaya giden bir kadın dört veya beş ay sonra bir çocuk doğurur. Kocasını, durumu Hz. Ömer'e bildirir. Hz. Ömer, cahiliye döneminde de yaşamış olan ihtiyar bir grup kadını çağırır ve bu olayı kendilerine sorar. Bir kadın konuya açıklık getirir. Bu kadının ölen erkekten hamile olduğunu ve ancak kocasını öldükten sonra ceninin gizlendiğini ve kadının normal hayz gördüğünü ve evlenince ceninin harekete geçerek normal gelişmesini tamamladığını söyler.⁵¹

Zeyd b. Sabit, guslün ancak meninin gelmesi ile gerekeceği yani cinsel birleşmelerde eğer kişi inzal (boşalma) olmamışsa guslün gerekmeyeceği şeklinde bir fetva verir. Bunu duyan Hz. Ömer, Zeyd'in verdiği fetvayı ashabın büyüklerine sorar, fakat onlar bu konuyu Hz. Peygamber'in eşlerine sormasını Hz. Ömer'den ister. Hz. Ömer bu soruyu önce Hafsa'ya

⁴⁹ Savaş, a.g.e, 193.

⁵⁰ Suyuti, Celaluddin Abdurrahman Ebu Bekr, *Tarihu'l-Hulefâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1383/1964, 141-142.

⁵¹ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, 461.

sorar. Hafsa bilmediğini açıklayınca Hz. Aişe'ye sorar. O “Sünnet yerleri birbirini tecavüz edince gusül gerekli olur.” diye cevap verir.⁵²

Rüya tabiri konusunda Hz. Ömer'in Esmâ binti Ümeys'e danıştığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cevzî, Hz. Ömer'in gördüğü bir rüyayı Esmâ binti Ümeys'e tabir ettirdiği ve onun da “Seni acemlerden bir kişi öldürecek.” dediğini kaydeder.⁵³

Hz. Osman, vefatından önce Hz. Ömer'de bulunan ve Hz. Ebu Bekir döneminde yazdırılan ve Hz. Ömer'in, kızı Hafsa'ya verdiği Mushaf'ı esas alarak çoğaltmış ve tekrar Hafsa'ya teslim etmiştir.⁵⁴

Hz. Osman, kocasından ayrılan bir kadının nerede iddet bekleyeceği konusunda kendisine sorulunca, aynı soruyu Hz. Peygamber'in devrinde başından böyle bir olay geçen Furey'a binti Malik'e sorar ve ondan aldığı cevaba göre karar verir.⁵⁵

Hz. Osman'ın hanımı Naile, kocasına, Hz. Ali'nin tavsiye ettiği gibi Mervan'dan uzak durmasını söyler. Hz. Osman da bu tavsiyeye uyar. Ancak Mervan'dan uzak durma konusunda pek de başarılı olamaz.⁵⁶

İbn Sa'd'ın Tabakatında bulunan bir rivayete göre Hz. Aişe; Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın hilafeti döneminde fetva verme konusunda tamamen bağımsızdı. Bu ölünceye kadar böyle devam etmiştir.⁵⁷

Raşit halifeler devrinde İslam'ın tatbikatıyla ilgili bir ihtilaf çıktığı zaman başta Hz. Peygamber'in hanımlarına müracaat alışkanlığı, sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Mesela, Mervan'ın “Aramızda Hz. Peygamber'in eşleri ve bizim de annelerimiz bulunduğu halde dinî konularda başka birilerine nasıl soru sorulur?” dediği rivayet edilmektedir.⁵⁸

⁵² Savaş, a.g.e., 193; Krş: ez-Zerkeşi, a.g.e., 68-69.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 214.

⁵⁴ Buhari, *Sahih, Fezailu'l-Kur'an*, 3, No: 4702.

⁵⁵ İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut 1996/1417, VIII, 424.

⁵⁶ et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Umem ve'l-Müluk*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1967/ 1387, IV, 362.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, C.2, 439; el-Kettâni, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir *et-Teratibu'l-İdariyye* (Hz. Peygamber'in Yönetimi), Çev. Ahmet Özel, İstanbul 1993, III, 228.

⁵⁸ Savaş, a.g.e., 194.

Kur'an-ı Kerim'de "Hiç şüphesiz Allah size emanetleri ehline teslim etmenizi emrediyor"⁵⁹ buyrulmaktadır. Kamu görevini yerine getirecek olan, seçim yoluyla, mükellef olan kadın ve erkeklerdir. Bu, Peygamberimiz zamanında biat yoluyla yapılyordu. Hz. Peygamber hem erkeklerden, hem de kadınlardan, kendisinin devlet başkanlığını kabul etmelerinin bir işareti olarak biat almıştır.

Kadınlara Resulullah'a biatı, Medine'de ve fethedildiği gün Mekke'de olmak üzere birkaç defa tekerrür etmiştir. Bu biatların siyasî değil, dinî oldukları ileri sürülecek olursa, hırsızlık yapmamak, zina etmemek ve çocuk öldürmemek gibi hususların hukukla ilgili oldukları meydandadır.⁶⁰ Kadınlara Resulullah'a biatını emreden ayette bazı dinî hususlar sayıldıktan sonra Peygamber'e hitaben: "Emredeceğin herhangi meşru bir hususta sana asi olmamaları..."⁶¹ diye zikredilir. İşte bu, Resulullah'ın devlet reisliği ile alakalı emirlerini ifade eder. Esasen Resulallah'a peygamber olması hasebiyle biat etmek onun risaletine inanmak demektir ki buna biat değil, iman denir. Bunlarla birlikte ayette, peygamberlerin emredeceği iyi ve meşru bir konuda ona karşı gelmemek şartı da bulunmaktadır ki işte bu, peygamberlerin devlet başkanlığı ile alakalı emirlerini ifade eder. Halbuki ayet ve hadislerde "biat" maddesi vardır. Ayrıca ashab-ı kiramdan: "Resulullah kadınlarla biatleştigi gibi bizimle de biat etmiştir..." tarzında sahih rivayetler mevcuttur. Bu hadis kadın ve erkeklerle yapılan biatlerin aynı mahiyette olduğunu ifade eder.⁶²

İslam'ın ilk döneminden itibaren Peygamber'in halefi olmak ümmete bırakılmıştır. Ümmet, dini koruyan ve dünya işini yöneten halifeyi seçmede kendi hakkını kullanır. Hz. Peygamber (s.a.v.) dahi kendisinden sonra devleti yönetecek kişiyi belirlememiştir. Bazılarının, Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'i kendi yerine halife tayin ettiği şeklindeki

⁵⁹ Nisa 4/58.

⁶⁰ Osman Eskicioğlu, *İslam'da Kadının Yeri*, 99.

⁶¹ Mümtahine 60/ 12.

⁶² Bekir Topaloğlu, *a.g.e.*, 245.

ifadesi,⁶³ kendisinin hastalığı sırasında namazda Müslümanlara imamlık yapmasıyla ilgili işaretinden başka bir şey değildir. Şayet bu durum halife tayin etme anlamında olsaydı, Sakife tartışmaları yaşanmazdı.

Bazılarının halifelik başkasının değil, Hz. Ali'nin hakkıdır şeklindeki görüşlerini, bizzat Hz. Ali'nin kendisi reddetmiştir. Çünkü Hz. Ali, Hz. Peygamber'in ve kendisinden önceki halifelerin çağdaşıydı. Vefat edeceği sırada, oğlu Hz. Hasan'a biat edip etmemeleri sorulunca, "Size bunu ne emreder, ne de yasaklarım. Siz daha iyi bilirsiniz." cevabını verdi.⁶⁴ Çocuklarına yaptığı vasiyet sırasında, birisi "Veliaht bırakmayacak mısın ey Mü'minlerin Emiri?" diye sorunca, "Hayır! Ben sizi Resulullah(s.a.v.)'ın bıraktığı gibi (halefsiz) bırakıyorum"cevabını verdi⁶⁵

Böylelikle, İslam'ı anlama ve uygulama yoluna örnek olarak bakılan bu birinci nesil açısından hilafetin, "seçimli hilafet" şeklinde değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'i halef göstermesi ve Hz. Ömer'in içlerinden birini halife seçmek üzere bir kurul belirlemesi gibi hususların her ikisi de, bunun göstergesidir.

Aynı şekilde, Hz. Ebu Bekir'e Sakife'de biat edilmesi, halifeliğinin tamamlandığı biat değildir. Bilakis onun devlet başkanlığının onaylandığı biat "ehlu'l hal ve'l-akd"ın biati olarak adlandırılan, birinci biatın ortaya çıkardığı bu seçimi kabul etmelerini ve rıza göstermelerini sağlayan ikinci yani ertesi gün tamamlanan genel biattır. Hz. Osman'ın Müslümanların halifesi olarak seçilmesi de aynı şekilde tamamlandı ve insanların önünde genel bir mecliste biat edildi. Bu prensip, Hz. Osman'ın vefatından sonra insanlar kendisini halife seçmek istemeleri sırasında Hz. Ali'nin davranışlarında da açıktır. Böylelikle, bu modelin, "şura"ya uymasıyla ilgili olduğu açıktır. Çünkü Sakife toplantısında ve Hulefa-i

⁶³ İbn Kuteybe, Ebi Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Kahire, 1969, 1/2.

⁶⁴ el-Mes'ûdi, Ali b. El-Hüseyn, *Mürûcû'z-Zeheb*, Beyrut 1417/1997, II, 408.

⁶⁵ el-Mes'ûdi, *a.g.e.*, II, 408; İbn Kesir, İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995, VIII, 29.

Raşidin'den her birinin seçimi esnasında görüldüğü gibi, hem taraftarların hem de muhaliflerin düşüncelerini açıklaması ve birbirlerini tenkidi mümkündür.⁶⁶

Hız. Peygamber ve ondan sonraki dönemlerde devlet başkanının seçilmesi biatla olmuştur. Biat bir musafaha yani tokalaşma olup, devlet reisliğine kabul edilişin işareti ve merasimidir. Peygamberimiz ashabın kadın ve erkeklerinden defalarca biat almıştır.⁶⁷ Bu, ilk defa Mekke devrinin son zamanlarında Akabe'de olmuştur. İslam tarihinde "Akabe biatları" diye meşhur olan bu biatta kadınlar da hazır bulunmuştu.⁶⁸

Hız. Peygamber'in ashabıyla yaptıkları biatlerin nübüvvet üzerine değil, hükümet üzerine olduğunu gösteren bir husus da, onun çocuklarla biat etmemesidir. Zira sahih olarak rivayet edilmiştir ki buluğa ermemiş çocuklar ebeveynleri vasıtasıyla biat etmişlerdir, fakat Resulullah onlardan biat almamıştır. Gerek Hız. Peygamber ve gerekse halifeler döneminde kadınlardan biat alınması, onların seçme hakkına sahip olduğunun bir göstergesidir.⁶⁹

Hız. Ebu Bekir ise Sakife günü Hız. Ömer, Ebu Ubeyde ve Ensardan çoğunun biatını aldıktan sonra Medineli Müslümanlardan oluşan genel bir meclis topladı ve hangi şartlarda ve kendi iradesine rağmen nasıl seçildiğini açıkladı ve şöyle dedi: "Siz hepiniz beni tasdik etme mecburiyetinde değilsiniz. Mesele açıktır. Siz herhangi yeni bir kimseyi sükûnet içinde seçebilirsiniz." Ancak hiç kimse eski kararını değiştirmede, aksine herkes eski kararını yeniledi. Şehirde oturanların karar ve haberlerinin duyulup öğrenilmesi üzerine seçimi eyaletler de onayladı ve yerel idareciler vasıtasıyla biatlerini bildirdiler.⁷⁰

Hız. Ebu Bekir ölüm döşeginde, kâtibi Hız. Osman'dan vasiyet kabilinden arzusunu kâğıda geçirmesini istedi. Yazı "hilafet görevi için aday gösterilmiştir..." şeklinde başlıyordu.

⁶⁶ Nevin A. Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet (el-Mu'arada fi'l-Fikri's-Siyasiyyi'l-İslâmî)*, Ter. Vecdi Akyüz, İstanbul 1990, 155.

⁶⁷ İbn Hacer, Şihabuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Askalâni, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1327h., IV, 31, 260.

⁶⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 157.

⁶⁹ Hız. Peygamberin kadınlardan biat aldığına dair bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 404- 406.

⁷⁰ Suyuti, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 69; Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, 124.

Cümlelerin tam bu sırasında Hz. Ebu Bekir kendisini kaybetti ve cümleyi, kendini düşünmeksizin Hz. Ömer'in ismini ekleyerek tamamladı. Kısa bir müddet sonra Hz. Ebu Bekir kendine geldi. Hz. Osman'ın ne yazdığını öğrenince onu övdü ve şöyle dedi: "Sen kendi ismini de yazabilirdin, zira buna fazlasıyla layıksın." Yazım tamamlandıktan sonra vesika mühürlendi ve güvenlik sorumlusu, belgeyi almak ve halka ilan etmek üzere huzura çağrıldı; belgeyi alan görevli halkın huzuruna çıktı ve: "Hz. Ebu Bekir'in, sizden kendisine biat etmenizi istediği kişinin adı işte bu zarfın içindedir." dedi. Hz. Ebu Bekir'e beslenen güven ve itimat o derece idi ki, zarfın içinde kimin ismi olduğu bilinmeksizin, tayin edilmiş olan veliahde herkes isteyerek biat etti. Ebu Bekir'in ölümünden sonra zarf açıldı ve Hz. Ömer'e olan biat yenilendi.⁷¹

Hz. Ebu Bekir'in tesis ettiği idare şekli Hz. Ömer'in döneminde değişmedi. Hz. Ömer kendisinden sonra kimin halife olacağı konusunda ölümüne kadar karar veremedi. Bir suikastçı, korkunç bir şekilde onu yaraladı. Hz. Ömer ölüm döşeginde iken şunu hatırlattı: "Bir gün Peygamber (s.a.v.) cennetle müjdelenen on sahabenin ismini saydı." Bunlardan yaşayanlardan altısı o sırada Medine'de yaşıyordu. Hz. Ömer şöyle buyurdu: "Bu altı kişi bir araya gelip konuyu düşünsün ve içlerinden birini halife seçsin." Dört üye toplantıda aday olmadıklarını açıkladılar. Bundan dolayı sadece Osman ya da Ali seçilecekti. Buna Abdurrahman b. Avf'ın karar vermesi konusunda herkes hem fikir oldu. Abdurrahman birkaç gün halkın düşüncesini sordu ve sadece şehrin ileri gelen sakinlerinin düşüncelerini almakla kalmadı. Aynı zamanda tüccarlarla ve o sırada Medine'de bulunan turistlerle de görüştü, hatta talebelerin ve kadınların kanaatlerini bile aldı.⁷²

Hz. Osman'ın hilafeti konusunda ağır basınca Abdurrahman b. Avf, diğer şura üyeleri ve halkın biatıyla Hz. Osman halifelik görevini üstlenmiştir. Hz. Osman'ın şahadetinden sonra Medine'de bulunan sahabe Hz. Ali'ye gelerek ısrarla ona biat etmişlerdir. Bunu nazar-ı itibara

⁷¹ Muhammed Hamidullah, *a.g.e.*, 126.

⁷² İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1994, VII, 239-240.

alan bazı müellifler Hz. Ali'nin hilafetinin biat usulüyle olduğunu ileri sürmüşlerdir. Daha önce hilafetin Hz. Osman ile Hz. Ali arasında kaldığını, Hz. Osman şehit olunca da artık hilafetin doğrudan Ali'ye ait olacağını düşünen bazıları da seçimin şura usulüyle yapıldığını kabul etmişlerdir.⁷³

Bu açıklamalarımızdan da anlaşıldığına göre İslam kültüründeki biatın bugünkü seçme hakkı demek olduğu ve kadınların da bu seçme hakkına sahip olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

İster seçme hürriyetine sahip âlimler, hâkimler, yüksek idareciler ve halktan bir araya gelmeleri mümkün olanların seçilme ehliyetine sahip bir kimseyi seçip ona biat etmeleri, isterse adil olan halifenin Müslümanlara iyilik olsun diye halife olma ehliyetine sahip olan bir kimsenin kendisinden sonra halife seçilmesini istişareler sonunda toplumdan istemesi, isterse kendisinden sonra halife seçme işini havale etmiş olduğu bir şuranın istişare ederek içlerinden birini halife seçmesi ve halkın da o şahsa biatıyla halife seçilmiş olsun, sonuç itibariyle devlet başkanları toplumu meydana getiren erkek ve kadın tüm fertlerin biatıyla görev başına gelmelidirler. Bu biat bir akit olup, seçilen kimse salahiyyetli kılındığı bütün hususlarda halkın velayeti ve temsilcisidir. Onu seçen, onunla akit yapan ve ona biat eden halk da onu devamlı murakabe altında tutmak, düzeltmek, hatırlatmak, dikkatini çekmek, varsa hakkını ondan almak, görevden almayı gerektiren bir şey yaptığı takdirde onu görevden almak ve yerine bir başkasını getirmek hakkına sahiptir.⁷⁴

Dolayısıyla Peygamber nasıl biat almış, vereceği emirlere sadakat ve itaat anlaşmasına başvurmuşsa, Peygamber olmayan fakat siyasî makamda onun yerini alan ve devlet başkanı olan kimseler de kendilerinin başa geçtiklerini hukuken temellendirebilmek için, erkek ve

⁷³ Şah Velîyullah, Ahmed b. Abdurrahim ed-Dehlevî, *İzâletu'l-Haşa an Hilâfeti'l-Hulefa*, Karaçi Trz., I, 26; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul 1999, I, 132.

⁷⁴ el-Bakillâni, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *Kitâbu Temhîdu'l-Evâil ve Telhisu'l-Delâil*, Beyrut 1414/1993, 476.

kadın tüm halkın biatını almalıdırlar. Hâkimiyet prensip olarak Allah’a aittir ve onu istediğine verir. Fakat uygulamada ilahi iradeyi temsil eden, toplumun umumi iradesidir.⁷⁵

Devleti yönetmeye talip olan bir kimsenin görevinin geçerliliği erkeklerin onu onaylaması şartına ne kadar bağlı ise aynı şekilde kadınların da bunu onaylaması şartına bağlıdır. Bu da gösteriyor ki kadın İslam toplumu içerisinde kendi yöneticisini belirleme hakkına sahiptir.

Kur’an’da kadınlara resmi görevlerin verilmemesi ile ilgili bir yasak olmadığı bilinmektedir. Ancak toplumlarda yüzyıllardan beri oluşmuş düşünce ve anlayışlar bu gibi konulara yaklaşımda etkili olmuştur. Kur’an, kadının devlet başkanlığı görevini yüklendiğine Saba Melikesi’ni örnek gösterdiği halde İslam’ın ilk dönemlerinde, kadının halife olabileceğini ancak uç noktalarda olan ve harici kabul edilen insanlar savunmuşlardır. Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan zamanında yaşayan Şebib b. Yezid b. Ebi Nuaym’ın da kadının halife olabileceğini söylediği rivayet edilmektedir.⁷⁶

İslam’da kadının kamu görevi alması konusunda herhangi bir yasak yoktur. Ancak sahabeden Ebu Bekre’nin rivayet ettiği bir hadise göre Peygamberimiz “İşlerini bir kadının idaresine bırakan bir millet felah bulmaz”⁷⁷ buyurmaktadır.

Bu hadis kadının devlet başkanı olması ile ilgilidir. Nitekim İslam hukukçuları kadının devlet başkanı olamayacağı ile ilgili iddialarını bu hadise dayandırmaktadırlar. Oysa Kur’an’da “Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin velileridirler. İyiliği emreder, kötülüğü men ederler, namazı kılar, zekâtı verir ve Resulüne itaat ederler. Allah’ın esirgeyeceği işte bunlardır. Allah sonsuz izzet ve hikmet sahibidir”⁷⁸ buyrulmaktadır.

Ayetteki veliden maksat kamu görevidir. Dolayısıyla ayet kadına veli olma yani devlet başkanlığından en alt seviyedeki bir kamu görevine kadar velayet ifade eden bütün görevleri

⁷⁵ A.g.e., 100.

⁷⁶ Rıza Savaş, a.g.e., 195.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 43,47,51.

⁷⁸ Tevbe 9/71.

alabileceğini bildirmektedir. Böylece kadının devlet başkanlığı görevini hadis yasaklarken ayet izin vermektedir. Hadise karşı bu ayet daha kuvvetli olduğundan hadisin terk edilip ayetin hükmünün geçerli kılınması daha doğrudur. Ancak bu sadece izin mahiyetinde olup ihtiyaç anında başvurulmalıdır.⁷⁹

Ayrıca Peygamber’e isnat edilen ve kadının devlet başkanlığı görevini üstlenemeyeceğini ifade eden hadis özel bir olayla ilgilidir. Çünkü Peygamberimiz çevre ülkelerin devlet başkanlarına birer elçi ve birer mektup göndererek onları hak dine davet etmiş, bu meyanda İran hükümdarına da bir mektup göndermiş, hükümdar mektubu okuduktan sonra parçalayıp atmıştı. Bu haber kendilerine ulaşınca Peygamberimiz “onlar da paramparça olsunlar” buyurmuş, daha sonra mektubu parçalayan hükümdar ölüp İranlıların onun kızını hükümdar yaptıklarını haber alınca yukarıdaki hadisi zikretmiştir. Görüldüğü gibi Peygamberimiz İran tahtına o günkü dünya şartlarında bir kadının geçmesinin felaketler doğuracağını belirtmiştir. Dolayısıyla bu hadis genel manada dinî bir hüküm ortaya koymak için kesin bir delil olarak değerlendirilemez. Bu sadece Peygamberimizin müşahhas bir olayda kişisel bir kanaati olarak değerlendirilebilir.⁸⁰

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Süleyman ile Saba melikesi Belkis arasında geçen olaylar anlatılmaktadır.⁸¹ Bu tarihi hadise İslam öncesine ait olmakla birlikte Kur’an’da anlatılmakta, Müslümanların bundan örnek ve ibret almaları istenmektedir. Belkis yönetimi aleyhinde hiçbir şey söylenmemekte, Onun bilgisini, ileri görüşlülüğünü, yönetim becerisini gösteren sözleri ve davranışları nakledilmektedir. Burada bir ülkeyi kadının yönetmesinin kötü sonuçlar doğuracağına dair bir işarete asla yer verilmemektedir.⁸²

Üçüncü halife Hz. Osman’ın şehit edilmesi üzerine Hz. Aişe’nin, Osman’ın kanını talep ettiğini ve işi harbe kadar götürdüğünü, kendisinin Cemel savaşında ordunun başında

⁷⁹ Osman Eskicioğlu, *İslamda Kadının Yeri*, 90.

⁸⁰ Ahmet Salih, *İslam Dünyasının Bugünkü Durumu Problemleri ve Çözümü*, Bursa 1999, 380.

⁸¹ Neml 27/22-24.

⁸² Ahmet Salih, *a.g.e.*, 381.

olduğunu bilmekteyiz. İleride teferruatlı değineceğimiz Cemel Vakası Hz. Ali'ye karşı Hz. Aişe'nin başkanlığında yürütülen siyasî bir muhalefet hareketidir ve buna ileri gelen birçok sahabe destek vermiştir. Şayet İslam'da kadının devlet başkanlığı görevini üstlenmesi konusunda herhangi bir yasak bulunsaydı böyle bir tavır daha işin başında akamete uğrardı. Bir kısım tarih kitapları Hz. Aişe'nin daha sonra bu hareketinden dolayı pişman olduğunu kaydetmiş olsa da, bu pişmanlık onun siyasete karışmasından dolayı değil, isabetli hareket edemeyişinden kaynaklanmaktadır.⁸³

Kamu hukuku alanında İslam dünyasının yetiştirdiği iki büyük hukukçu olan Ebu'l-Hasan el-Maverdi ile Ebû Yâ'lâ el-Ferrâ, Ahkâmü's-Sultaniyye adı altında yazdıkları eserlerinde, devlet başkanı olmanın şartları arasında erkeklik diye bir şartı saymamaktadır.⁸⁴

Kadının devlet başkanlığı, hâkimlik ve valilik gibi kamu görevlerinden herhangi birini yürütüp yürütemeyeceği hususunda eski İslam hukukçuları arasında uzun uzadıya tartışmalar olmuştur. Mesela Hanefiler, hadd ve kısasın dışındaki bütün konularda kadının hâkimlik görevini üstlenebileceğini söylerler.⁸⁵

Raşid Halifeler devrinde Hz. Aişe'nin fetvalarına başvurulduğu ve onun fetvaları halifeler tarafından geçerli kabul edildiğine göre,⁸⁶ Hz. Aişe'yi bugünkü ifadeyle bir müftü olarak kabul etmemiz yanlış olmasa gerektir.⁸⁷

İbn Cerir et-Taberi ve Hasan el-Basri kadının her türlü mahkemede ve davada hâkim olabileceğini iddia etmişler ve ictihad edebilen, fetva verebilen insanın (kadının) tabii olarak hâkim de olabileceğini, salahiyetini sınırlayan bir delilin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.⁸⁸ Gerek Hz. Peygamber ve gerekse Raşid Halifeler zamanında kadınlara hâkimlik görevi verildiğine şahit oluyoruz. Bu cümleden olarak Şifa binti Abdillâh ve Semra binti Nuheyk'in

⁸³ Bekir Topaloğlu, *İslamda Kadın*, 246.

⁸⁴ el-Maverdi, Ebu'l-Hasan, *Ahkâmü's-Sultaniyye*, Mısır, 1966, 6.

⁸⁵ *A.g.e.*, 103.

⁸⁶ el-Kettani, *a.g.e.*, III, 228.

⁸⁷ Rıza Savaş, *a.g.e.*, 195.

⁸⁸ Hayrettin Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, İstanbul, 1995, 87.

pazarda ortaya çıkan ticari ihtilaflarla ilgili davalara baktıklarına ve bu arada pazarın kontrol görevini de üstlendiklerine göre kadının hâkimlik görevi konusunda dinî kaynaklara dayalı bir engelin bulunmaması gerekir.⁸⁹

Hiz. Ömer, okur-yazar bir kadın olan ve Hiz. Peygamber'in eşi Hafsa binti Ömer'e de okuma yazma öğretan eş-Şifa binti Abdillab el-Adeviye'ye değeri verir, onun görüşüne de önem verirdi. Zaman zaman onu çarşı işlerinden olan bir işle görevlendirirdi.⁹⁰

Raşid Halifeler devrinde kadınların istihbarat konusunda da bazı hizmetler yaptıkları söylenebilir. Hiz. Ali'ye muhalefet eden Mekke'deki Cemel ashabı Mekke'den Basra'ya yönelince, Hiz. Abbas'ın hanımı Ümmü Fadl'ın, durumu, Hiz. Ali'ye bir mektupla bildirdiği nakledilmektedir. Duyduğu bir haberi babası Hiz. Ali'ye gelip haber veren Ümmü Gülsüm'ün de istihbarat konusunda ismi anılabilir. Küfe valisi olan Ebu Musa el-Eş'ari'nin, Hiz. Ömer'in vefatıyla ilgili bir haberi bir kadından sorup öğrendiği anlaşılmaktadır.⁹¹

İslam'ın siyasi tarihi incelendiğinde devlet başkanlığına seçilme hakkı herkese ait olmasına rağmen kadınların bu göreve seçilmediğine şahit olsak da, diğer bir takım resmi görevlere getirildiklerini görmekteyiz.

Eğer Raşid halifeler devrinde kadının da devlet başkanı olması konusunda bir fikir bulunsaydı, Hiz. Fatıma ve Hiz. Aişe'nin isimleri gündeme gelebilirdi. Çünkü Hiz. Peygamber'in vefatından sonra halifelik konusunda onun en yakınlarının isimleri gündeme gelmişti. Nitekim Hiz. Peygamber'in en yakın akrabası olan Hiz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunanlar hep olagelmıştır.⁹²

Bu dönemde kadınların halife olmadığını görmüş olsak da onların politikadan çok da uzak olmadıkları ve kendi yakınlarının devlet başkanı olması konusunda üzerlerine düşeni ihmal etmediklerini söyleyebiliriz. Örneğin Hiz. Fatıma, kocası Hiz. Ali'nin halife olmasını

⁸⁹ M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 935.

⁹⁰ İbn. Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 333; Rıza Savaş, *a.g.e.*, 196.

⁹¹ Rıza Savaş, *a.g.e.*, 197; Krş: İbn Hibban, *es-Sire*, 533.

⁹² Rıza Savaş, *a.g.e.*, 178.

istiyordu. Hz. Ebu Bekir'e biat edildikten sonra O, kocası Hz. Ali ile bir gece Ensar meclislerine uğrayıp onlardan yardım isteyince onlar da "EyResulullah'ın kızı! Biz Ebu Bekir'e biat ettik. Eğer senin kocan ve amcanın oğlu, Hz. Ebu Bekir'den önce gelseydi, ona biat ederdik" derler. Bunun üzerine Hz. Ali "Resulullah'ı evinde defnetmeden bırakıp insanlarla onun halifeliğini mi tartışsaydım?"der. Hz. Fatıma da "Ebu'l-Hasan gerekeni yapmıştır. Onlar ise hesap ve sorgusu Allah'a kalan bir iş yapmışlardır"⁹³ diyerek Hz. Ali'yi destekler.

Hatta Hz. Ebu Bekir'in halife olmasına en çok karşı çıkanların başında gelen Hz.Fatıma'nın evi, bu konuda ne yapılacağının istişare edildiği bir merkez haline gelmiştir diyebiliriz.

Hz. Ebu Bekir de Hz. Fatıma'nın kendi hilafetine karşı çıkmasını ciddiye alarak onu Medine'deki muhaliflerin başı gibi görür. Onun yanında bir araya gelenleri önlemek ister. Bunun için bir gün Hz. Fatıma'nın evinde toplanan bir gurubun dağıtılması için Hz. Ömer'i oraya gönderir. Hz. Ömer de buraya gelir ve içeridekilerin dışarıya çıkmasını ister. Bunun üzerine Hz. Fatıma kapıya gelir ve ona Peygamber'in cenazesini ortaya koyarak ona danışılmadan ve onlara bu konuda bir hak tanımadan hilafeti ele geçirdiklerini söyler.⁹⁴

Ya'kubi, Hz. Fatıma'nın evinde Ensar ve Muhacirler'den Hz. Ebu Bekir'in hilafetine karşı olan bir gurubun toplandığını, bu sebeple Hz. Ömer'in, Hz. Ali ile tartıştığını, Hz. Fatıma'nın müdahalesi ile Hz. Ömer'in tartışmadan vazgeçtiğini daha sonra da bu muhaliflerin tek tek Hz. Ebu Bekir'e biat ettiklerini kaydeder.⁹⁵

Hz. Ebu Bekir, Hz. Fatıma'nın toplumdaki yerini bildiği için, onu bu muhalefet düşüncesinden vazgeçirmek gayesi ile onun evine gelir ve ona olayların nasıl geliştiğini

⁹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 16.

⁹⁴ A.g.e, 16-18.

⁹⁵ el-Ya'kubi, Ahmed b. Ebu Yakub b. Cafer, *Tarihu'l-Ya'kûbi*, Beyrut 1413/1993, II, 11.

açıklar. Hatta o, Hz. Fatıma'nın bu tutumu sebebiyle istifayı bile düşünür.⁹⁶ Hz. Aişe'ye göre Hz. Fatıma hayatta iken insanlar Hz. Ali'ye yönelmiş, O vefat edince Hz. Ali, insanların kendisinden desteklerini çektiğini hissetmiş ve bundan sonra Hz. Ebu Bekir'e biat etmiştir.⁹⁷

Şüphesiz ki hilafet konusunda kendi düşüncelerini açıkça beyan eden kadınların başında Hz. Aişe gelmektedir. Hem Hz. Peygamber'in eşi ve hem de ilk halife Hz. Ebu Bekir'in kızı olması hasebiyle Peygamber'in vefatından sonra Hz. Aişe'nin aktif bir şekilde siyasetin içinde bulunduğunu söylememiz yerinde olur kanaatindeyiz. Onun siyasete ilgisi Hz. Ebu Bekir'in halife olmasıyla birlikte başlamış ve ileriki dönemlerde daha da artmıştır. O gerek babasının halife olmasında gerekse icraatlarında hep yanında olmuş ve ona destek vermiştir.

Hz. Peygamber'den sonra halife olma hakkının Hz. Peygamber'e akrabalık ve dava yönüyle en yakın olan Hz. Ali'nin hakkı olduğunu düşünen Hz. Ali taraftarlarının bu fikrini çürütmek için Hz. Aişe'nin bu konuda fikir beyan ettiği ve babasını desteklediği anlaşılmaktadır. Hz. Aişe'ye “Eğer Hz. Peygamber halife bıraksaydı, kimi halife bırakırdı?” diye bir soru yöneltilince o “Ebu Bekir” cevabını verir. Bu soru “Ebu Bekir'den sonra kimi?” diye devam edince o da “Ömer” sonra da “Ebu Ubeyde b. Cerrah” diye devam eder.⁹⁸

Hz. Ebu Bekir'in hilafeti döneminde Hz. Aişe'nin ona tam manasıyla destek verdiğini, ancak bu görevi icra ederken zaman zaman ona müdahale ettiğini de görüyoruz. Mesela Hz. Peygamber vefat ettiği sırada Yemen'de görevli olan Halid b. Said, Medine'ye geldiği zaman Hz. Ebu Bekir'i halife seçilmiş bulur. Halid, iki ay kadar Hz. Ebu Bekir'e biat etmez. Hz. Ali ve Hz. Osman'a da açıkça Hz. Ebu Bekir'in hilafetine muhalif olduğunu söyler. Hz. Ebu Bekir Şam'a ordu gönderirken Halid b. Said'i komutan tayin eder. Bu tayine Hz. Ömer karşı

⁹⁶ Abdurrezzak, Ebu Bekir Abdurrezzak b. Hemame's-Sa'ni, *el-Musannef*, Beyrut 1421/2000, V, 304- 306; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 18; Rıza Savaş, *a.g.e.*, 179-180.

⁹⁷ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, 18; Rıza Savaş, *a.g.e.*, 179-180.

⁹⁸ Müslim, *Sahih*, Fezailu's-Sahabe, 9.

çıkart ve onu azlettirir. Bu olaydan sonra Halid'in oğlu Said, Hz. Ebu Bekir'e gelerek babasının yerine kendisinin tayinini ister. Hz. Ebu Bekir de ona komutanlık görevini verir ve iki bin kişilik bir ordunun başına getirir. Hz. Ömer bunu duyunca Hz. Ebu Bekir'in yanına gelir ve "Sen onu bu göreve getirince o "Düşmanların istememesine rağmen..." dedi ve biliyorsun ki bu sözüyle benden başkasını kastetmedi" der. Hz. Ebu Bekir Hz. Aişe'nin yanına geldiğinde Hz. Ömer'in bu konudaki yaklaşımını ona anlatır. Hz. Aişe, Hz. Ömer'in İslam'a önemli destek sağlayan ve kalbinde müslümanlara buğzu olmayan biri olduğunu söyler ve babasının, Said b. Halid'i de görevden almasını sağlar.⁹⁹

Yine Hz. Aişe, babası hastalandığı zaman, yakınları yanında bulunduğu bir sırada ona "İnsanlara bir ahitte bulunmak istiyor musun?" diye bir soru yönelttiğinde "Evet" cevabını vermiştir. Hz. Aişe de "Senden sonra kimin yönetici olacağını bilmeleri için bunu insanlara açıkla" diye babasına söylemiş ve ondan müsbet bir cevap alınca da: "Bu işe senden sonra insanların en uygun olanı Ömer'dir" şeklinde öneride bulunmuştur. Kardeşi Abdurrahman da söze karışarak: "Kureyş, Osman'ın yönetimini sever. Ömer'in sertliği sebebiyle onun yönetimini istemezler" der. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir de yönetime teklifinin Ömer olduğunu söyler. Hz. Ebu Bekir'in eşi Esmâ b. Ümeys ise, Muhacirlerin, Hz. Ömer'in halifelğe tayinini hoş karşılamadığını bizzat Hz. Ebu Bekir'e ifade etmiştir.¹⁰⁰

Hz. Aişe' nin, Hz. Ömer'in halifelğe tayin edilmesinde bir etkisinin olup olmadığını kesin olarak ifade etmek zor olsa da, onun Hz. Peygamber döneminde atılan zina iftirası konusunda Hz. Ömer'in kendisi lehinde tavır koyarak, bunun büyük bir iftira olduğunu söylemesi, şüphesiz Hz. Aişe'yi oldukça sevindirmişti. Bu nedenle onun Hz. Ömer'i hep iyilikle andığı rivayetler arasında yer almaktadır.¹⁰¹

Hz. Ömer kendi hilafeti döneminde suikasta maruz kaldıktan sonra Hz. Ali, Hz. Osman, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvam'ı yanına çağırması ve

⁹⁹ el-Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futuhu'l-Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002, 155-156.

¹⁰⁰ Rıza Savaş, *a.g.e.*, 181

¹⁰¹ İbn Abdurabbih, *el-Ikdu'l-Ferid*, I, 33.

içlerinden birini halife seçmelerini emretmiştir. Bir rivayete göre de bu konudaki istişareyi, kendisinden izin alarak Hz. Aişe'nin evinde yapmalarını söylemiş, fakat daha sonra bu fikrinden vazgeçmiş, onun evine yakın bir yerde toplanmalarını istemiştir.¹⁰² Hz. Ömer'in bu tavrından ilk önce hilafet konusunda Hz. Aişe'nin de istişare heyetine katılarak, halifeyi seçecek olan Şuray-ı Hassa'da yer almasını düşündüğü, daha sonra ise bu görüşten vazgeçip, üyelerinin bazı şeyleri sorma ihtiyacını duyabilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurarak onun evine yakın bir evde toplantı yapmalarını istediği düşünülebilir.

Hz. Osman'ın icraatından rahatsız olanlar Hz. Aişe'ye başvurarak onunla istişare etmişlerdir. Bu da Hz. Aişe'nin yönetime etki edebilecek bir konumda olduğunun bir delilidir. Mısırlılar vali Abdullah b. Ebi Serh'in yaptıklarını şikâyet için, Hz. Aişe'nin yönetimde etkili olduğunu bildiklerinden onu devreye koymuşlar, o da bu konuda Hz. Osman'a eleştiriler yöneltmiştir.¹⁰³

Hz. Osman'ı savunurken hanımı Naile'nin parmaklarının kesildiği bilinmektedir. O, kocasının şehit edilmesinden sonra da katillerinin cezalandırılması için büyük çaba harcamıştır. Olaydan sonra Muaviye'ye, uzunca bir mektup yazan Naile mektubunda Muhammed b. Ebi Bekr, Ammar b. Yasir ve Ali b. Ebi Talib'in Mısırlılara yardım ettiklerini ve onların bu canilere Hz. Osman'ı öldürmelerini söylediklerini bildirmiş ve bunun üzerine Şamlılar Hz. Ali ile savaşmaya yemin etmişlerdir.¹⁰⁴

Yine Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme, Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı muhalefete başladığını duyunca onu bu işten vazgeçirmek için gayret sarf etmiştir.¹⁰⁵

Daima uzlaşmadan yana bir kadın olan Ümmü Seleme Basra'ya gitmeye azmeden Hz. Aişe'yi bu kararından döndürememiştir.¹⁰⁶

¹⁰² İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 239.

¹⁰³ Sâid Fâyiz, *Mevsuâtu Fıkh-ı Aişe Ümmü'l-Mü'minin*, Beyrut 1989, 59-60.

¹⁰⁴ el-Belazûri, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Jerusalem 1971, V, 87.

¹⁰⁵ Ya'kubi, *Tarih*, II, 78.

¹⁰⁶ ed-Dîneveri, *el-Ahbaru't-Tıval*, 51-52.

Bazı kadınlar da şiirle Hz. Ali'ye destek olmaya çalışmışlardır. Bunlardan biri Sevde binti Ümare b. el-Eşter el-Hemedani'dir.¹⁰⁷

Yine bazı kadınlar Sıffin Savaşında Hz. Ali'nin ordusuna katılmış ve aktif rollerde yer almışlardır. Küfe'li Ümmü'l-Hayr binti el-Haris lehinde uzun bir konuşma yapmış, Küfeli diğer bir kadın Zerka binti Adi b. Mürre de bu savaşta Muaviye'ye karşı yer almıştır.¹⁰⁸

Bazı kadınlar Muaviye'nin huzurunda da Hz. Ali'yi savunmaya devam etmişlerdir. Hicaz bölgesinde yaşayan ve zenci bir kadın olan Darimiyye el-Hacuniyye, Hz. Ali'yi Muaviye'nin huzurunda savunurken "Ali'yi idaresi altındakilere adil davranması ve eşit taksimatta bulunması sebebiyle sevdim. Sana da, hilafete senden daha layık olan biriyle savaştığın ve hakkın olmayan bir şeyi istediğin için kızdım. Ayrıca Ali'ye, fakirleri, güçsüzleri sevdiği, yolculara yardım ettiği, dini iyi anladığı, hak uğrunda çalıştığı ve Hz. Peygamber'in onu sevmesi sebebiyle dost oldum. Sana da dünyayı istediğin, kan döktüğün ve zor kullandığın için düşman oldum."der.¹⁰⁹ Erva binti el-Haris b. Abdulmuttalib de Muaviye ve yandaşlarına karşı Hz. Ali'nin siyasetini savunan kadınlardan biridir.¹¹⁰

Muaviye ise Hz. Ali'ye destek veren kadınlarla kendi döneminde görüşmüş ve onlarla geçmişteki siyasî olayları tartışmıştır. Toplumda etkili olduklarını ve diğer kadınları yönlendirebileceği kanaatini taşıyan Muaviye onlara iyi davranmış ve hediyeler vermiştir.¹¹¹

¹⁰⁷ İbn Abdірabbіh, *el-Ikdu'l-Ferid*, I, 291.

¹⁰⁸ İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan, *Tarihu Medineti Dımaşk (Teracimu'n-Nisa kısmı)*, thk. Sekine eş-Şihabi, Dımeşk 1982, 109-111.

¹⁰⁹ İbn Bekkar, el-Abbas ed-Dabbi, *Ahbaru'l-Vafıdat Mine'n-Nisa Ala Muaviye b. Ebi Süfyan*, thk. Sekine eş-Şihabi, Beyrut 1403/1983, 41-42.

¹¹⁰ *A.g.e.*, 47-51.

¹¹¹ İbn Asâkir, *Tarih*, 111.

I.BÖLÜM

EMEVİLER DÖNEMİNDE KADIN

Emeviler döneminde Müslüman kadını, daha aydın ve daha gelişmiş bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır. O dönemde kadınların ahlak dürüstlüğüne, intikal sürati, zeka kıvraklığı da eklenmektedir. Emeviler zamanında kadınlar, erkeklerle aynı koşullar içinde öğrenim ve terbiye görmektedir. O dönemin kadınları yalnız yasa, din, ‘gelenek’ öğrenmekle kalmıyorlardı ayrıca, şiir, edebiyat, güzel konuşma, kaligrafi de okuyorlardı. Genellikle bütün bilgi dalları, o dönem kadınlarının ilgi ve çalışma konusu içine giriyordu. Bu dönemde kadınların bilim ve edebiyatla ilgilenmesi, alışıldığı üzere yalnız yüksek tabakayla sınırlı değildi.

Bu dönemden itibaren şehirleşme oranı arttıkça kadınların ve özellikle üst tabakada yer alan hanımların kendilerine has bir sosyal hayat tarzı kurdukları ve erkek ağırlıklı sosyal yapıdan çekildikleri görülmektedir. Esasen bir kabile içinde ve küçük yerleşim birimlerinde sürdürülen birbirini tanımaya dayalı sosyal ilişkilerin şehirleşme ile birlikte aynı şekilde devam etmesi mümkün olmamıştır. Bu değişimde ataerkil aile anlayışının da etkili olduğu muhakkaktır. Kadınların camilerden uzaklaşmaya başlaması bu dönemde daha belirgin hale gelmiştir. Ancak onların bütünüyle kendi içlerine kapandıklarını söylemek de mümkün değildir. Nitekim kadınlar da ilim ve kültür hayatında oldukça önemli bir yer işgal etmiştir.

Emevîler döneminde paranın genellikle yöneticilerin, eşrâfın ve zenginlerin elinde dolaştığını ve günlük hayatta giderek önem kazanmaya başladığını, Araplar’ın belki de târihlerinde hiç görmedikleri kadar parayla yüz yüze geldiklerini söyleyebiliriz. Halîfeler ve yöneticiler, kendilerini eğlendiren, destekleyen, reklâmını yapan şair ve şarkıcılara,

yandaşlarına, destekçilerine dönemin şartlarına göre astronomik diyebileceğimiz derecede paralar ihsân ediyorlardı. Sadece şairliği ile ya da müzisyenliğiyle milyonlarca dirhem kazananlar vardı. Emevîler kendilerini destekleyen Arap eşrâfına bir verişte bir milyon dirhem ihsânda bulunabiliyorlardı.

Bu dönemde İslâm toplumunun halk ve üst tabakaları arasında, servet bakımından büyük uçurumların olması, zenginler ile fakirler arasındaki ekonomik farkın dikkat çekici bir şekilde bulunması; kısacası, sosyal adaletin sağlanamaması, halka yapılan zulüm ve haksızlık, başta bazı halîfeler olmak üzere Emevî yöneticilerinin çoğunun eğlenceye, zevke sefâyâ düşkünlüğü, devletin sonunu hazırlayan sebeplerden birisi olarak görülmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde Emeviler döneminde kadının durumundan, belirli başlıklar altında genel ve ayrıntılı olarak bahsedeceğiz.

A. KADINLAR VE SOSYAL HAYAT

İslam'dan önce Arap toplumu Arap, mevali, köle-cariye ya da hürler ve köleler şeklinde çeşitli sosyal tabakalara ayrıldığı gibi,¹¹² erkek ve kadın arasında da belirgin bir ayırım mevcuttu. Emeviler döneminde kadınların durumu genel olarak hiç iç açıcı değildi.¹¹³ Çoğu miras hakkından mahrum oldukları gibi, erkeklerin elinde esir gibiydiler. İslamiyet, kadınlara önceki devre kıyasla çok büyük haklar getirmiştir. Ancak, pratikte asırlardır oluşan birtakım bakış ve anlayışların bir anda değiştiğini düşünmek doğru değildir. Çünkü Emeviler döneminde de kız çocuğuna eski Arap bakışının kısmen sürdürüldüğünü görmekteyiz: Bir gün Amr b. El- As, Muaviye'nin huzuruna girmişti. Muaviye'nin yanında kızı Aişe de vardı. Amr b. el-As, onun kim olduğunu sordu. Muaviye,'Kalbin meyvesidir'

¹¹² Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap- Mevali İlişkisi*, İst. 1996, 21-189.

¹¹³ Ali Osman Ateş, "Kadının Cinsel Sorumluluğu ile İlgili Bazı Rivayetler", *İslamiyat*, Ankara 2000, S:3, 106.

diye cevap verince, Amr b. el-As, ‘onu kendinden uzaklaştır, ey Emirü’l-müminin! Vallahi onlar düşmanları doğururlar, uzak olanları yakın kılarlar, insanın istemediği kimseleri mirasçı yaparlar!’ dedi. Bunun üzerine Muaviye, ‘Öyle deme ey Amr! Hasta olunca bakan, ölünce en çok üzülen onlardır. Hüzün ve kederin giderilmesine ve kişinin neşelenmesine onlar kadar yardımcı olan yoktur. Nice yeğen vardır ki, dayılarına yardımcı olurlar’¹¹⁴ diyerek, o günkü anlayışa göre kadının ve kız çocuğunun konumunu ya da bir erkeğin kadına- kız çocuğuna bakışını ortaya koymuştur. Amr b. el-As’ın, annesinin cariyeye olmasından dolayı devamlı utanç duyduğu ve kız çocuklarına- kadınlara karşı beslediği bu olumsuz düşüncelerinde annesinin durumunun etkili olduğu söylenir.¹¹⁵

Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde Müslüman erkekler kadınlardan ayrılmamıştı. Birbirlerini ziyaret edebiliyor, camide birlikte ibadet edebiliyorlardı. Emeviler döneminde camilerde yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerine, hem öğretici, hem de öğrenci olarak kadınların da katıldığını belirtmek gerekir. Bu dönemde kadınlar mescide girip, orada erbabına çeşitli meseleleri sorabilirdi. Mesela, Ferazdak, ravisi Ebu Şağfel ile birlikte camide bulunuyordu. Bir kadın camiye girmiş ve sorusunu Ebu Şağfel’i daha heybetli gördüğünden, Ferezdak’a değil de ona sormuştu.¹¹⁶

Bazı kaynaklarda Emeviler döneminin ortalarından itibaren harem teşkilatının kurulduğunu, çok geçmeden kısa mesafelerde ve örtülü olarak görünmek dışında, kadınların sokakta dolaşmasının ayıplanır bir hareket olarak görülmeye başlandığını; camideki yerlerinin önce erkeklerinkinden ayrıldığını, sonra camiye büsbütün sokulmaz olduklarını; daha sonra ise kadınların dükkanlara gitmesinin de yasaklandığını; kadının istediği şeyleri ancak bir başkasına aldırabildiğini; hatta -aşağı tabaka dışında- kadınların, kocalarıyla birlikte sofraya

¹¹⁴ İbn Abdırabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsi, *Kitabu’l İkdü’l-Ferid*, I-VII, (thk.komisyon), Kahire 1940-1973, II, 438.

¹¹⁵ Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b.el-As*, Ankara 2001, 201.

¹¹⁶ İsfehani, *Egani*, XXI, 365-366.

da oturamadıkları belirtilir.¹¹⁷ Fakat kadınların tamamen eve kapanmış olduğu ve dışarı çıkmadığı şeklindeki genellemeler doğru değildir. Hür ve zengin kadınlar, zaman zaman çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için çarşı-pazara çıkmışlardır. Çalışmak ve ihtiyacını gidermek durumunda olan kadınların ise evde eğirdikleri yünleri ya da yetiştirdikleri çeşitli ürünleri satmak için çarşıya çıkıp satış yapabildiklerine dair rivayetler vardır.

Sonuçta, Müslüman hür kadın toplumsal hayattan çekilince, erkeklerle birlikte hemen her yerde birlikte olabilen, sosyal hayatta öne çıkan ve dolayısıyla tarihe girmeyi başarabilen kadın, daha ziyade cariyeye olmuştur. Çünkü cariyeyi, çalışma, eğlence vb.gibi sosyal hayatın hemen her alanında erkeklerle birlikte görmekteyiz.

a. Eğlence

Eğlence denilince genel olarak akla hemen musiki gelir. Arapların davul, def, dümbelek ve benzeri aletlerle yaptıkları bu eğlence türüne “lehv” denilirdi.¹¹⁸

İnsanlığın yeryüzüne çıkışı kadar eski bir geçmişe ve geleneğe sahip olan musiki, tüm toplumlarda işlenerek kendisine yer bulmuştur.

Cahiliye Arapları çeşitli vesilelerle gerek kapalı gerekse de açık alanlarda eğlenmeyi çok iyi bilirlerdi. Kapalı yerlere genelde içki alemleri, tavla, satranç, kumar gibi eğlenceler düzenlenirken açık alanlarda ise at yarışları ve av gibi toplu eğlenceler düzenlenirdi.

Hız. Peygamber’in döneminde yasaklanan ve bir nevi tavla oyunu olan “Nerdeşir” Araplar arasında yaygındı.¹¹⁹

Daha sonraları genellikle Arap asıllı olmayan, çoğunlukla Bizans ve Fars kökenli şarkıcı kadınların getirilerek onlarla eğlence düzenlenmesi geleneği Emevilerin ilk dönemlerine rastlar. Gayne ya da Muganniye isimleri verilen zenginlere ve üst sınıftan

¹¹⁷ Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, 84.

¹¹⁸ Nebi Bozkurt, “Eğlence”, *D.İ.A.*, X, 483-488.

¹¹⁹ A.g.e., aynı yer.

olanlara has çoğu zaman saray ve kasırlara davet edilerek eğlenceler düzenlenmesi yine bu döneme rastlar.

Halk bu tip eğlenceleri ancak panayırlarda, Pazar yerlerinde ve festivallerde görerek eğlenirdi. Gerek cahiliyyede gerekse İslami dönemde “Velime” adı verilen büyük davetler Peygamberin bir sünneti olarak Arapların en gözde eğlence şekilleriydi. Düğün, sünnet, zafer ve bir olayda başarı sağlandıktan sonra bu tür eğlenceler düzenlenirdi.

İlk dönem halifeleri şiiirden hoşlanırken, Muaviye ile beraber bu tür eğlence meclisleri daha ağırlıklı olarak görülmektedir. Muaviye’den sonra oğlu Yezid ve ondan sonra gelen halifeler dönemlerinde de eğlenceler dozunu artırarak devam etmiştir.

İslam topraklarının genişlemesi ile musiki ve eğlencede çeşitlilik göstermiştir. Geleneksel aletler yerlerini daha çok telli ve nefesli sazlara bırakmıştır.

Özellikle Emevilerle beraber bir takım halife ve vezirler devlet ricali ile şarap içmek, zevk ve eğlence meclislerinde şöhret kazanmışlardır. Bunun üzerine bir takım yönetime yaranmak isteyen din alimleri içkinin içilmesi için fetva verilmesine dair yollara girişmişler, böylelikle helal veya haram olmak üzere iki kısma ayrılmışlardır. Hamr’ın haram olduğuna çoğunlukla karar verirken, Nebiz’in haramlığında ise hangi türünün haram, hangi türünün helal olduğu hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Fakat mesele genel itibariyle değerlendirildiğinde özellikle Irak topraklarında yaşayan halk Nebiz’in kullanımını helal, Hamr’inkini ise haram görececek şekilde birbirlerinden farklı gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Nebiz kaynaklarda anlatıldığına göre birçok meyve çeşidini karıştırarak ve bilhassa yaş üzüm, hurma, kuru üzüm, elma, kayısı ve darıdan yapılmakta idi ve bütün eğlence meclislerinin vazgeçilmez içkisiydi. Meseleyi daha iyi anlamak açısından ve Nebizin ne kadar yaygın olduğunun görülmesi için şu örnek enterasandır: Emeviler’den Abdülaziz b. Melik’e zevce olduktan sonra Hişam’ın zevcelerine dahil olan ve yezid b. Hişam’ın validesi bulunan Ümmü Hakim’in seksen miskal ağırlığında altın kulplu, yeşil camdan büyük kadehi

meşhurdu. Kase şeklinde olan bu kadeh, çok miktarda içki alıyordu. Bu hanım kesintisiz gece ve gündüz içen bir kadın idi.¹²⁰

İçkiye düşkünlük sadece yönetim ve entelektüel tabakaya ait bir özenti değildi. Halk da bu tür içkinin her çeşidini kullanmaktaydı.¹²¹

b. Giyim ve Moda Tarzı

Bu dönemde yapılan fetihlerle beraber halkın rahatlaması ve lükse düşmesi çok tabi bir gelişmeydi. Çünkü fetihlerin sonucu olarak ülkeye çok çeşitli yönlerden kaynak aktarımı başlamış, halk da bunu kendisine yansıyan şekliyle hayatına yansıtmıştı. Medeniyet, zevk ve sefahat bu derece ilerleyince fuhşun artması da muhtemeldir.

Emevi hanımlarının yüksek tabakaya mensup olanları kendi hayatlarını başkalarından etkilenmeden, kendi içlerinde geliştirdikleri yazılı olmayan bir takım kurallarla yönetiyorlardı. Giyimleri, kuşamları, saç şekilleri, dönemin modası, köle ve cariyelerin alımları konusunda tamamen hürdüler.¹²² Hatta bu hususta belli bir dönem eşlerine baskı uyguladıklarını biliyoruz. Bu tür bir hayatın getirisi olarak içkinin ve eğlence meclislerinin kadınlar arasında yaygınlaşması da tabiidir. Hamam sefaları, günlük gezmeler, satın aldıkları cariyelerin hünelerini birbirlerine göstermek amacıyla yaptıkları yarışmalar hep bu nevidendir.

Medeniyet, zevk ve sefahat bu derece ilerleyince fuhşun da artması muhtemeldir. Kelime ve terim olarak İslam dininde ve Müslümanlar arasında geniş bir kullanım alanı bulunan fuhş; genellikle bir kadının evlilik dışında meslek edinerek ya da maddi karşılık görerek vücudunu bir erkeğin cinsi tatminine sunmasıdır.¹²³

¹²⁰ A.g.e., aynı yer.

¹²¹ Ali Mazeheri, “Ortaçağ’da Müslümanların Yaşayışları”, Terc. B.Üçok, Varlık Yay., İst. 1972, 76

¹²² Mazeheri, a.g.e, 72

¹²³ Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, D.İ.A., XIII, 203.

Bu yönüyle meşru yoldan sapan kadınlar bütün toplumlarda olduğu gibi İslam toplumunda da “fahişe” olarak isimlendirilmektedirler. Fuhşun tarihi gelişimi göz önünde bulundurulduğunda iki türünden söz edilebilir:

- a) Kutsal fuhuş
- b) Mesleki fuhuş

Kutsal fuhuş özellikle çok eskilerden kalma bir adettir. Kaynaklarda anlatılan efsaneye göre yer ile göğün birleşimini sembolize ederek erkekler ve kadınlar arasından özel seçilmiş insanların cinsi münasebette bulunmaları şeklinde tezahür etmektedir. Böylece gök yeniden döllenmiş olmaktadır. Daha sonraları bu şekildeki bir evlilik ve birleşme tarzı tamamen ortadan kalkmıştır. Bu tür fuhşa ait eski kanıtlar M.Ö. 2300 yıllarında Mezopotamya yazıtlarında bulunmaktadır.¹²⁴

Kaynaklar, daha sonra bu türden bir kurumun Hindistan’da yer bulduğunu da bize aktarır. Yahudilerde ise Tevrat’ta anlatıldığı üzere bu şekli andıran bir tür fuhuştan söz edilmektedir.

İslamiyette ise fuhuş ismi vahy’den sonra “Biga ve Bağı” diye isimlendirilir. Daha önceleri cahiliye dönemlerinde bu tür bir fiil işleyen kadınlar öksürerek ilişki teklifinde bulundukları için “Kahpe” diye de anılmaktaydı. İslam dininin gelmesiyle beraber bu kurumla çok büyük mücadelelere girilmiş ve başarılı da olunmuştur. Raşid halifelerden sonraki dönemlerde yukarıda belirttiğimiz temel sebep üzerine İslam ülkesinin bir çok yerinde bu türden fiiller ve kurumlar artmıştır.

Bir dönemde Büveyhiler’in fahişelerden vergi aldıkları kaydı bizde mevcuttur.¹²⁵

Hatta bu durum bazı halifelere karşı isyan edilmesine dahi sebep olmuştur. Birçok araştırmacı ve İslam tarihi düşünürleri Emevilerin yıkılış sebepleri arasında bu türden bir sebebe de yer verirler.

¹²⁴ A.g.e, aynı yer.

¹²⁵ Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, XIII, 205.

Orta çağ Müslümanları genel olarak çok temizdiler, kendilerine çok özenirlerdi. Özellikle İslam peygamberine yakın bir dönemde gelmiş olmanın verdiği avantajları da kullanarak temizlik için hassas oldukları söylenebilir.

Kadınların giyimleri şık çamaşırlar, ince beyaz bezden gömlekler, donlar ve zamanın modasına göre değişen şahane ev içi elbiseleri bulunmakla birlikte dışarının değişmez bir tek giysisi vardı ki, o da çarşaftı.¹²⁶

Genel olarak hafif satenden yapılan bu çarşaf, bir araya getirilmiş iyice geniş iki parçadan oluşurdu. Bunlardan birincisi ön belden aşağı doğru iner ikincisi ise sırtı, omuzları ve başı tamamı ile örterdi. Kollarla çarşafın iki yanı göğüs üzerinde tutulur, yüzün üzerinde de bir peçe bulunurdu ki bu saçlardan sonra çarşafın altına tutturulurdu.

Çarşaf içinde şık bir kadın satenden bir şalvar giyer, bunun altında dikilmiş çoraplar ve bir tür nalın, deri ya da kumaştan yapılmış ökçeli pabuçlar bulunurdu.¹²⁷

Dairelerinin içinde hanımlar kısa bir pantolon, bir eteklik, bir yelek ve renk renk yünden ya da pamuktan çoraplar giyerlerdi. Hiç kimse evin içinde pabuç giymezdi. Evlerin içi halılarla kaplı olurdu.

Baş tuvaleti büyük sayıda ince örtülerden oluşurdu. Bunların sayısı kırkı bulurdu. Gerektiğinde kadının önemini ve toplumdaki statüsünü göstermek için takma saç kullanılırdı. Saçlar bir kez örtülüp düzeltildikten sonra başın üzerine beyaz veya çiçekli bir yazma konurdu.¹²⁸

Kadınlar birçok yüzük, gerdanlık ve küpe, bilezik gibi ziynet eşyası taşırlardı. Kolların bilekten dirseğe kadar olan bölümü gümüşten, değerli taşlardan, fildişinden, renkli camdan, en ufak harekette birbirine çarpan tam bir bilezik koleksiyonuna sahip bulunurdu.¹²⁹

¹²⁶ Mazaheri, a.g.e., 87.

¹²⁷ A.g.e., aynı yer.

¹²⁸ A.g.e., 90.

¹²⁹ A.g.e., 85.

c. Gelenek ve Törelere

Bu dönemde İslam kadınları özellikle peçe giyerlerdi. Birçok araştırmacı tarafından bu durum İslam kadını diğer dinlerden olan kadınlardan ayıran en büyük fark olarak görürlerse de bu doğru değildir. Çünkü doğada örtünen kadın sadece İslam kadını değildir. Örfün ve adetin gerektirdiği şekilde içinde yaşamaya mecbur oldukları toplumun kurallarına uymak zorunda olan büyük kadınlar peçeyi kullanıyorlardı.

İslam'dan önce, iklim sebebiyle her zaman zengin, kibar kadınlar tenlerinin yumuşak ve parlaklığını koruyabilmek için yüzlerini örtmeye dikkat ederlerdi.

İslamla birlikte bütün kadınlar Allah'a imanla beraber Kur'an'ın emri olduğu üzere örtünme adetini uygulamaya başladılar. Bu emre genel olarak bütünlük içerisinde uyuldu. Fıkıh alimlerinin fetvaları ve Kur'an'dan çıkarılan kurallarla düzenlenen bu tür örtünme şekli kızlarda dokuzuncu yaştan itibaren başlamaktadır.

Bu durum hemen ardından modasını da ortaya çıkarmıştır. Toplumun kadınlara yönelik sosyal hayat anlayışı bazen birbirine zıt bazen ise birbirini takip eden ve tamamlayan hayat biçimleriyle çok renkli bir tarz ifade etmekteydi. Buna en güzel örnek “Bazar-ı Harabat” isimleriyle anılan ve ülkede çok yaygın olan fisk evleridir.¹³⁰

Bu konuya girmeden önce kesin olarak belirmeliyiz ki hadislerde ve ayetlerde fuhuş ve zina çok kesin bir şekilde yasaklanmış, haram kılınmıştır. Ancak insanların bir seçimi olarak ve lüks yaşantının en gözde getirisi şeklinde nitelendirebileceğimiz bu durum toplum içerisinde zamanla kabul görmüştür.

Bu türden evler İslam toplumuna Bizans'tan ve özellikle toplum içerisinde yaşayan, ehl-i zimme olarak adlandırılan azınlıktan gelmiştir.Çeşitli ülkelerden satın alınarak getirilen cariyeler bu türden evlerde sergileniyor, bazen kiralama yoluyla bazen de bizzat evlere gidilerek onlarla eğlenilmesi yoluyla toplumda yer buluyordu.Burada hemen harabat ile

¹³⁰ A.g.e., 76.

hankah arasındaki farkı belirtmeliyiz. Çünkü incelediğimiz bazı kaynaklarda bu iki kurum birbirine karıştırılmaktadır. Hankah; dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları ve bazen de inzivaya çekildikleri mekanlardır. Hankahlar genelde medreselerin yayılmasından sonra bir nevi dini tahsil amaçlı bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.

Bazı yazarların bu iki kurumu birbirine karıştırması bizim kanaatimize göre hankahların da hem erkekler hem de kadınlar için bir sohbet meclisi olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki gruptan insanlar bu hankahlara devam etmek suretiyle ilmi sohbetlerini buralarda yapmaları söz konusu olduğundan bazen birlikte de meseleleri analiz ettiklerine şahit olmaktadır.¹³¹

Öncelikle İslam dininin bu türden yerleri fık ve fücür olarak adlandırdığının üzerine basarak bazı açıklamalar yapmak yerinde olacaktır. Ebu Zeyd isimli bir seyyahın Çin'deki fuhuştan ve Çin imparatorluğunu zengin eden fahişelik vergilerinden bahsederken şöyle dediğini kaynaklar bize aktarmaktadır.

“Allaha hamdolsun ki İslam ülkesinde böyle şeyden vergi alınmamaktadır.”¹³² Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle halifelerin göz yumması ve halk arasında da yaygınlaşmasına çok ağır bir tepki gelmemesi sebebiyle daha sonraki dönemlerde İslam toplumunda da bu türden bir vergi alındığını biliyoruz.

Lazkiye limanında sadece bu iş için bizzat görevlendirilen bir muhtesip tarafından, her fahişenin fiatı, yaşına ve çekiciliğine göre saptanmaktaydı. Böylece bir yabancı bazar-ı harabata girdiğinde nasıl davranacağını bilirdi. Ancak 1014 yılında halife Hakim ne olursa olsun bu türden kadınlara sokağa çıkmayı yasakladı, hamamlarını kapattı ve ayakkabıcıların kadın pabucu yapmalarını yasaklayan bir emir çıkardı.¹³³

¹³¹ Süleyman Uludağ, “Hankah”, *D.İ.A.*, XVI, 43.

¹³² Mazaheri, a.g.e., 76.

¹³³ A.g.e., aynı yer.

d.Ev Hayatı ve Hamam Sefaları

Emevi toplumu kadınları genellikle haremden otururlar, buradan ancak ahabplarını ziyaret etmek, aile ve dini törenlere katılmak ya da hamama gitmek için çıkarlardı.Harem ve hamam hayatı Emevi dönemi kadının günlük yaşantısının hemen hemen tamamını oluşturmaktadır.

Erkek ve kadınlar gelenek ve dini anlayışa göre farklı topluluklar oluşturdıklarından eğlence ve hayat tarzları da farklılık arz ederdi. Erkeklerin kendilerine göre, kadınların da yine kendilerine göre eğlence anlayışları vardı.Arap edebiyatında bu türden bir hayata çok fazla yer verilmiş ancak her nedense kadınlardan bahsedilmekten çekinilmiştir. Çoğu zaman kendi aralarında yaşamak zorunda kaldıklarından kadınlar, kendilerine göre bir yaşam tarzı ve hatta bir dünya oluşturmuştur diyebiliriz.Ancak kadınların hayatı hiç de monoton değildi.Yapacakları birçok şeyleri daha önceden planlar, kuryeleri vasıtasıyla birbirlerini haberdar eder, çiçek toplarlar, sohbet meclisleri yaparlar, havuzlarda yıkanır,hamamlara giderler,teraslarda hava almaya çıkarlar hatta av hayvanı bile beslerlerdi.

Bir hanım ziyaretçi kabul ettiğinde; hadımlar, havuzlar ve halılar üzerine gül yaprakları ve yasemin dalları yayarlardı. Sedirler üzerine yastıklar koyarlar sonra da buhurdanlıklara buhur ve güllük ya da birkaç aşber atarlardı.¹³⁴

Emevi hanımlarının misafir kabul günlerinde ve hamam safhaları sırasında çok kullandıkları buhur ve buhurdanlıklar asma şeklindeydi ve elde taşınırdı.

Kararlaştırılan saatte misafirler eşek sırtında ya da tahtirevan ile gelirlerdi. Bunlar zarif, renkli ve ipek çarşafı bürünmüş olurlar, eve girince pabuçları ile birlikte çarşafını da çıkarırlardı. Hizmetçiler hemen güler yüzle ve saygı ile gelenlere doğru ilerlerken, gümüş güldanlıklardan onların ellerine gül damlatırlar, bir yandan da her birine bir yelpaze ve çıkardıkları çarşafını sarmaları için bohçaları verirlerdi. Sonra sohbe başlanırdı.

¹³⁴ A.g.e., 77.

Çarşaf, İslam ülkelerinde kadınların tesettür gereği ev dışında giydikleri bir tür üstlüktür. Başla birlikte vücudun üst kısmını örten, pelerinle ayaklara kadar belден aşağısını kapatan bir eteklikten ibarettir.¹³⁵Buna üçüncü bir parça olarak peçe de takılabilir.İslam toplumundaki kadınlar çarşafı sadece bu şekliyle kabul etmemişler günün teknolojisi ve çağın getirisi doğrultusunda hemen bununda modasını oluşturmuşlardır. Hatta bu hususta o kadar ileri gidilmiştir ki kuyruklu ve uzun kollu yapılan çarşaf, kadınlar tarafından çok fazla rağbet görünce, bunun İslam dinindeki tesettür anlayışına uymadığı söylenilerek yasaklandığı dahi bilinmektedir.

Aba ise daha çok yoksulların giydiği kaba bir elbise olarak ya da fakir bir giyim tarzı şeklinde ifade edilebilir.Çeşitli İslam ülkelerinde giyilen abalar birbirinden çok farklıdır.Mesela Mısır'da giyilen aba topuklara kadar inerken, Suriye ve Arabistan'da giyilenler ise yelek şeklinde olurdu.Afrika'da giyilen aba ise kısa kollu daha ziyade kalın bir üstlük şeklindeydi.¹³⁶

Fesler ise yapağıdan yapıldı. Çabuk sertleşmesi için yapağı yüksek kalitede olurdu. Çorap örgüsü şeklinde dokunur, daha sonra kafesleştirilerek fes haline getirilirdi.Emevi hanımlarının pek fazla ilgi göstermediği fes sadece çok özel toplantı ve günlerde başörtüsünün altından giyilirdi.¹³⁷

İkinci vakti gelince hizmetliler türlü yiyeceklerle dolu büyük tepsiler getirirler, misafirler bunların içinden yiyeceklerini seçerler ve bu sırada da kollarındaki bileziklerini çingildatarak yüzük ve zarif boyalı tırnaklarını ısıldatırlardı.

Çoğu kez rakkase ve şarkıcılar misafirleri eğlendirmeye gelirlerdi. Bazen de onlara bir orkestra şarkı ve danslarla eşlik ederdi. Bunlar her zaman kör müzisyenlerdi ve bu nitelikleri

¹³⁵ Sabahattin Türkoğlu, "Çarşaf", *D.İ.A.*, VIII, 231.

¹³⁶ Süleyman Uludağ, "Aba", *D.İ.A.*, I, 4-5.

¹³⁷ Hülya Tezcan, "Fes", *D.İ.A.*, XII, 415-416.

ile harem'e girmeye hak kazanırlardı . Ancak gidişatından da anlaşılacağı gibi bu tür hayat, kadınların kültür düzeylerini oldukça aşağıda bırakırdı.¹³⁸

Müslüman sosyetesinin kadınları, gerçekte o çağın tüm sosyal yaşamını belirleyen hamamlarda uzun saatler geçirirlerdi. Hamamlara aşağı yukarı on-onbeş günde ya da sık aralıklarla gidilirdi ve bütün gün orada kalınırdı. Arapçada ısıtmak anlamına gelen hamam kelimesi daha çok yıkanma yeri olarak kullanılır.

Emevi dönemi halifelerinin ve devlet adamlarının dolayısıyla ailelerinin ve onların da örnek olduğu toplum hayatının vazgeçilmez elemanlarından olan hamam sefaları çok meşhurdur. Bunlardan Şam şehrinden Palmira'ya giden yol üzerinde yapılmış olan kasırların hamamları ve safhaları en meşhur olanlardır. Yine Zerka yakınlarındaki “Hammamü's-Serah” aynı şekilde meşhur olmuş bir hamamdır.

İşin en ilginç yanı hamamlardaki sefanın ve lüksün, mimarisine de yansımış olmasıdır. Beşik tonozlar, kubbeli bölümler, kesme taştan yapılmış birçok hamam bu yönden örnek olurlar. Hamamların duvarları fresklerle süslenir ve en ince işçilik ile maharetli ustalar kullanılırdı.

Özellikle Emeviler dönemine rastlayan hamam yaşamı zaman içerisinde bir tarz şeklini almıştır. Sırf bu sefayı sürebilmek için hizmet amacı dışında hamamlar ve kasırlar yapılmıştır. Hırbet'ül-Mefcer, bunların en önemli örneğini teşkil eder.

Halife Hişam zamanında yapıldığı tahmin edilen bu hamam bitirilmeden terk edilmiştir. Çok büyük ve şatafatlı olduğu kalıntılarından anlaşılabilen bu yapı daha çok eğlence amaçlı yapılmıştır.¹³⁹

O dönemde yapılan hamamlar sadece temizlik ya da eğlence amacı taşıymıyordu. Kaynaklardaki rivayetlere göre bu mekanların içerisinde çok özel bölümler vardı ki halifeler çoğu zaman misafir ve elçileri buralarda kabul ederlerdi. Cihangir şahın bazı özel kabullerini

¹³⁸ Mazaheri, a.g.e., 79.

¹³⁹ Semavi Eyice, “Hamam”, *D.İ.A.*, XV, 406-434.

gusulhane denilen mekanda yapmaya başlamasıyla diğer devlet adamlarına bu şekilde örnek teşkil ettiği rivayet edilir.

Kadınlar bu dönemde de hamamlara giderken yanlarında kullanacakları peştamal, havlu takımı, hamam tası ve nalınlarını yanlarına alırlardı. Bunlar bir nevi hamam bohçası diyebileceğimiz sandıklara yerleştirilir ve hizmetlilere taşıtırılırdı.¹⁴⁰ Bu hizmetlilere “Hamam uşakları” denilmekteydi. Bu kadar geniş sınırları olan bir müessesenin elbette bir takım çalışma usulü, adab ve kuralları olması normaldir. Bunlar dini ve hukuki çerçeve içerisinde sınırlandırılan adab ve kurallardır.

Orta halli bir ailenin evlerinde gusulhane dışında yıkanacak bir mekanları olmadığından sürekli hamamlara giderler ve hatta misafirlerini de orada kabul ederlerdi. Evlenecek olan kızların daha sonraları hamamlara götürülmesi suretiyle beğenilmesi geleneği de bu sosyal misyonun saha genişliğini en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

B. KADINLAR VE ÇALIŞMA HAYATI

Emeviler döneminde kadının çalışma hayatını araştırdığımızda, bilindiği gibi sanayi öncesi geleneksel toplumlarda insan nüfusunun büyük bir kısmı için üretim faaliyetleri ile ev işlerinin yapıldığı mekanlar birbirinden ayrılmamıştı. Üretime dönük faaliyetler, ya evde ya da evin dışında yapılırdı. Emevi toplumunda da ailenin tüm fertleri tarla ve el sanatları işlerine katılırlardı. Dolayısıyla evde yemek pişiren, temizlik yapan ve çocuk bakan kadınlar; tarla ya da hayvancılık işlerinde de erkeklere yardımcı olurlardı.¹⁴¹ Küçük yerleşim birimlerinde, kasabalarda ve büyük köylerde atölyeler-eğer varsa- evlerin bir parçasında kurulurdu. Mesela dokumacılık işlerinde, çocuklar malzemeyi tarama, büyük kızlar ve anneler eğirme, babalar

¹⁴⁰ Mazaheri, a.g.e., 80.

¹⁴¹ Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, 86.

da örme faaliyetlerini yerine getirirlerdi. Benzer şekillerde terzilik, ayakkabıcılık, dericilik ve fırıncılık işlerinde de kadınlar ve çocuklar, erkeklerle birlikte çalışırlardı¹⁴²

Şehirlerde ise, bilindiği kadarıyla kadınlar, kentin ekonomik hayatında sınırlı bir rol oynamışlardır. Bazıları ticaret ve zanaat işlerinde kocalarına yardım edebiliyordu. Eğlence işlerinde çalışan dansöz ve şarkıcı kadınlar da vardı. Ne var ki kadınlar, büyük kentlerin alım-satım, ticaret, üretim, mübadele gibi merkezi faaliyetlerine, çoğu ihraç edilen malların üretimine büyük ölçüde katılmadılar. Faal ve çalışmak durumunda olan kadınlar, yoksul ailelerin kadınlarıydı. Zengin kadınların ise böyle bir zorunluluğu olmadığı gibi, vakitlerinin büyük bir bölümünü evde geçirirlerdi.

C. KADINLAR VE ESTETİK

İlk dönemlerde kadınlarda fiziki olarak aranan özelliklerden biri, şişmanlıktır. Ancak bu aşırı bir şişmanlık değildir. Etli ya da etine dolgun olmak diyebileceğimiz bir özelliktir. Bunun yanında aranan diğer özellikler ise, uzun boylu ve boyunlu, güzel ağızlı, güzel burunlu, oyuna ,gülmeye ve güldürmeye düşkün, bedenindeki tüylerin az olmasıdır.¹⁴³

Emevi halifesi Abdülmelik, b. Mervan'ın kadınlar konusunda bilgili olduğu anlaşılan bir adama, " bana en güzel kadını anlatır mısın?" diye sorduğu sorunun cevabı olarak aldığı şu metin, karşı cinsin kadınlarda fiziki olarak aradığı ideal beden özelliklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır: Düzgün ve pürüzsüz ayaklı, ayak topukları dışarı taşmamış, dolgun baldırlı, sivri olmayan dizli, diz ile kalça arası düz ve dolgun etli, yumuşak, geniş ve çıkıntılı kalçalı, göbek altı karın kısmı içe çekik, omuz ve sırtı düz ve yumuşak, kol pazuları düz ve kalın, geniş elli, dolgun ve dik göğüslü, kırmızı yanaklı, sürmeli gözlü, ince(kalem) kaşlı,

¹⁴² Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l- Arab Kable'l-İslam*, IV, 616.

¹⁴³ Kalkaşendi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (ö.821/1418), *Subhu'l- 'Aşafî Sınaati'l- İnşa*, II, 12.

dolgun dudaklı, açık alınlı, zülüfleri çekici ve kokulu, düzgün dişli, hafif dalgalı saçlı, uzun ve ince boyunlu, içe çekik karınlı ve parlak gözlü olmalıdır.¹⁴⁴

Kadınlarda aranan ahlaki özellikler ise ister hür olsun, isterse köle, ağır başlı, sakin, iyi huylu, az başa kakan olmalarıdır. Bütün bu özelliklerin yanında kadının asil ve şerefli olması dikkat edilen hususlardandır.

Bu dönemde kadınlar beden estetiğine de önem vermişlerdir. Dönemin güzellik uzmanlarının ya da kadın kuaförlerinin yaygın ismi ‘maşıta- kayyına’lardır (tarakçılar/kuaförler). Bunlar, gelinlerin süslenmesi ve kadınların saçlarının kesiminin, yapımının ve boyanmasının yanı sıra, çeşitli güzellik bakımlarıyla da ilgilenmekteydiler.¹⁴⁵

Emeviler döneminde cariyeye/Mevla tabakası kadınların, özellikle eğlence ortamlarında ince/şeffaf, hatta transparan ve rengarenk giysiler giyebildiklerini, saçlarını her türlü şekle sokabildiklerini ve boyayabildiklerini, hatta peruk takabildiklerini görmekteyiz. Dönemin en ünlü cariyeye/Mevla kıyanı(şarkıcı kadını) Cemile’nin evi enstrüman çalıp şarkı söylemenin yanında, raks, kıyafet baloları, sohbet, yarışmalar, atışmalar vb. gibi eğlencenin bin bir türüsüne sahne olurdu. Bu eğlencelerin, özellikle halka açık konserler şeklinde olmayanlarında içkiler içilirdi. Çeşitli aşk hikayeleri oluşurdu.¹⁴⁶

İnsanlar, özellikle de kadınlar eskiden beri güzelleşmeye -takı –aksesuar olarak kullanılan altın, gümüş ve mücevher gibi süs eşyalarına önem vermişlerdir.

¹⁴⁴ İbn Abdірabbih, VI, 108.

¹⁴⁵ Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, 93.

¹⁴⁶ İsfehani, *Eğani*, VIII, 187-197.

D.EVLİLİK, MEHİR VE BOŞAMA

a. Evlilik

Emevîler dönemi kadınlarının çoğu özellikle itibar sahibi aileden olanlar, yaptıkları yolculuklarda yüzlerini gösterirler ve erkeklerin kendilerini rahatlıkla görmelerini sağlarlardı. Sonuçta erkek, gördüğü ve hoşuna gittiği kadınla isterse nişanlanır ve evlenirdi. Yalnız bu durum, daha çok sadece sosyetik tabaka için söz konusu idi. İbn Abdirabbih buna örnek olarak Abdülhamid b. Süheyl'i vermektedir. Abdülhamid, Basra kadılarından birinin kızını görür ve onu babasından talep eder. Kadı da, kızını ona nikahlar¹⁴⁷.

Genellikle Emevîler döneminde erkek, kızı babasından, ya da, babası yoksa en yakın akrabasından ister. Uygun görülürse evlenmelerine izin verilirdi. Bu uygulama, günümüzdeki uygulamanın aynısıdır. Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervan, Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişam'dan kızını istedi. Ancak kız, Abdülmelik ile evlenmeyi istemedi. Onun yerine Yahya b. el-Hakem ile evlendi¹⁴⁸. Bu da göstermektedir ki, Emevîler döneminde özellikle aristokrat tabakada evlilik konusu tamamen çiftlerin arzu ve isteklerine bırakılmıştır. Ailenin herhangi bir baskısı söz konusu değildir. Ancak kadının istediği erkekle evlenme konusundaki bu özgürlük, geneli kapsamamaktadır.

Emevîler döneminde kız sahibi olan babalar, kızlarını evlendirmek için uygun damat adayı bulmaya gayret ediyorlar ve bunun için kızlarını adaya bile gösterebiliyorlardı. Örneğin, Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb'ın bir kızı, İbrahim b. Nuaym ile evli idi. Evlilik esnasında Ubeydullah'ın kızı vefat etti. Âsım b. Ömer, bu sefer İbrahim'i aldı ve evine götürdü. Kızları Hafsa ile Ümmü Âsım'ı, İbrahim'in huzuruna çıkardı ve bu ikisinden birisini seçmesini söyledi. İbrahim, bunun üzerine Hafsa'yı seçti ve sadece onunla evlendi. Âsım, İbrahim'e “Ümmü Âsım'ı bıraktın, onu seçmedin ha! Halbuki o daha güzeldir” dedi. Abdülaziz b.

¹⁴⁷ İbn Abdirabbih, III, 281.

¹⁴⁸ İbn Abdirabbih, III, 281.

Mervan ile de Ümmü Âsım'ı evlendirdi ve ondan Ömer b. Abdülaziz dünyaya geldi.¹⁴⁹ Buradan Emevîler döneminde tıpkı Asr-ı Saadet ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde olduğu gibi, babanın kızlarını evlendirmek için adayı bizzat evine götürdüğü, hatta en güzelinin evlenmesini istediğini görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere Hz. Ömer de kızı Hafsa'yı evlendirmek için önce, Rukiyye'nin vefatının ardından Hz. Osman'a gitmiş ve ona isterse Hafsa ile evlendirebileceğini teklif etmişti. Osman'ın nazik bir şekilde bu teklifi geri çevirmesi üzerine bu sefer de Ebu Bekir'e aynı amaçla gitmişti. Ebu Bekir'den de olumlu yanıtı alamayınca Ömer, üzülmüştü. Görüldüğü gibi Osman'ın reddi üzerine herhangi bir komplekse girmiyor ve kızının daha iyi birisiyle evlenmesi için Ebu Bekir'e gidiyordu. Ömer, daha sonra Peygamber'e giderek durumu adeta şikayet ediyordu. Peygamber, sonuçta Hafsa ile kendisinin evlenebileceğini belirtti ve nikahladı. Bu, günümüzde oldukça yadırganmakta ve ebeveyn kendileri için bunu bir zül addetmektedir.

Emevîler döneminde özellikle komutanların karşıt gruptaki komutanlarla savaşıp mağlup ettiğinde galip gelenin mağlup olan komutanın eşi veya eşlerini, ondan boşattığı ve hatta intikam alma amacıyla onlarla evlendikleri de olmuştur. Örneğin, Humeyde binti en-Nu'man b. Beşir, ilk önceleri Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sekafî ile evli idi. Mus'ab b. Zübeyr, Muhtar ile giriştiği mücadeleden galip çıkıp Muhtar'ı öldürünce karısı Humeyde'yi kendisine aldı¹⁵⁰. Yine aynı şekilde halife Velid b. Abdülmelik, Hâricî liderlerden Katarî b. Füc'e'nin karısını esir olarak ele geçirdikten sonra onunla evlendi¹⁵¹. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, bu tür insânî ve İslâmî olmayan uygulamalar sadece Emevîlere mahsus olmayıp, bir Arap geleneğidir.

Bu dönemde hoş olmayan davranışlardan birisi de, evlenme teklifi götürülmüş birisine bir başkasının da evlilik teklifi götürmesidir. Mus'ab b. Zübeyr, Muhammed b. Mervan

¹⁴⁹ İsfehani, *Eğânî*, IX, 293.

¹⁵⁰ İsfehani, *Eğânî*, IX, 263-264.

¹⁵¹ İbn Abdirabbih, IV, 385.

tarafından öldürülmesi sonucu eşi Aişe bnt. Talha ile Bişr b. Mervan evlenmek istedi ve hatta kendisine nikahladı. Şam'dan Kufe'ye geldiğinde, Aişe'nin Bişr ile evleneceğini haber alan Ömer b. Ubeydullah, hemen cariyesini Aişe'ye gönderdi ve cariyesine “Aişe'ye selamımı ve benim Bişr'den kendisine daha layık olduğumu söyle. Eğer benimle evlenirse ben onun için evini malla dolduracağımı hatırlat” dedi. Sonuçta tekliflerin cazibesine dayanamayan güzel kadın Aişe, Ömer ile evlendi. Ömer, onun için genişlikleri dört zir'a olan yedi yatak döşetti ve gece olunca zifafa girdi¹⁵². Ömer de Aişe'ye tıpkı Mus'ab'ın verdiği gibi 500.000 dirhem mehir, bir o kadar da hediye verdi¹⁵³.

b-Mehir

Evlenme esnasında erkek kadına mehir adıyla belirli bir para veya mal öder, ya da ödeme borcu altına girer. İsim olarak mehir, İslam öncesi Arap toplumunda aynen vardı. İslam hukukunda mehir, evlenecek kadının ailesine değil, bizzat kendisine verilir ve kadın diğer mallarında olduğu gibi onda da dilediği gibi tasarrufta bulunur. Ancak bunda da bir ölçü tutturmak gerekir. Evlenmeyi engelleyici ve zorlaştıracı boyutlarda mehrin istenmesi, fertler ve aileler arasında sıkıntı doğuracaktır. İslam, evlenirken alacağı kadına mehir denilen bir meblağ şart koşmuş¹⁵⁴, fakat bunun için belirli bir meblağ belirlememiştir. Önemli olan kadının razı olmasıdır¹⁵⁵.

Daha yakın bir döneme kadar ve hatta şu an bile ülkemizde bazı bölgelerde yüksek miktarda başlık parası istenmesi, maddî durumu zayıf olan ailelerin, çocuklarını evlendirememelerine neden olmaktadır. Bazen mehrin tamamlanabilmesi için uzun süre evliliğin geciktirildiği de malumumuzdur. Halbuki bu engelin ortadan kaldırılması, hem dinin,

¹⁵² İsfehani, *Eğâni*, XI, 188.

¹⁵³ İsfehani, *Eğâni*, XI, 189.

¹⁵⁴ Nisa, 4/4

¹⁵⁵ Rıza Savaş, “Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı” *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul, 1996, IV, 337.

hem de medenî çağın gereğidir. İşte bu olayın temelini, çok eskilere dayandığını görmekteyiz. Yaygın olmamakla birlikte Emevîlerde bulunan geleneklerden biri de, başlık parasıdır.

Emevîler döneminde mehrin yüksek meblağlara ulaştığı bir gerçektir. Örneğin, Sükeyne bnt.Hüseyin'in, Mus'ab b. Zübeyr ile evlilik mehri bir milyon dirheme ulaşmıştır¹⁵⁶. Yine Mus'ab'ın Aişe bnt. Talha ile olan evlilik mehri de, buna yaklaşık bir meblağdadır¹⁵⁷. Ancak bu kadar yüksek meblağlara ulaşan mehirle Abdullah b. Zübeyr ve Abdülmelik b. Mervan karşı çıkarak tasvip etmemişlerdir¹⁵⁸.

Erkek, eşine mehirini genelde düğünden önce verirdi. Mehirin belli bir meblağı yoktur. Herkes gücü nispetinde bir mehir verirdi. Mehrin miktarı, kızın asaletine ve güzelliğine göre değişiyordu. Değeri ise, ailesinden, kabilesinden, güzelliği ve ahlakı gibi meziyetlerinden kaynaklanıyordu. Eğer ailesi, itibar sahibi bir aile ise, mehri de ona göre artmaktadır. Sıradan bir aileden gelen kızların mehri ise, en çok bir deve idi. İsfahânî'nin belirttiğine göre el-Sâme el-Kureyşî, amcasının kızını istedi. Amcası ondan yüklü bir mehir talep etti. Yeğen amcasına itiraz ederek “onunla ben ancak bir deve karşılığında evleneceğim” dedi¹⁵⁹. Yine Emevî şairlerinden Ferezdak, Hadrâe bnt. Zureyk ile 100 deve karşılığında evlendi. Bir başkası da 30 koyun karşılığında evlenmiştir¹⁶⁰. Yukarıda belirttiğimiz mehir miktarı daha çok orta halli aileler için geçerlidir. Fakir aileden birisinin mehri ise, genellikle bir veya bir kaç keçi olmuştur.

¹⁵⁶ İsfehani, *Eğânî*, XVI, 159.

¹⁵⁷ İbn Kesir'e göre Mus'ab'ın Aişe'ye verdiği mehrin miktarı, 100.000 dinardır. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Ebu Hakim vd., Beyrut ty., VIII, 322.

¹⁵⁸ İsfehani, *Eğânî*, X, 56, XI, 186.

¹⁵⁹ İsfehani, *Eğânî*, I, 64.

¹⁶⁰ el-Câhiz, *Kitabü'l-Hayevân*, nşr Abdüsselam Harun, Kahire 1357, III, 441.

c-Boşama (Talak)

İslam dini, belirli şartlarla aile birliğinin bozulmasına izin vermiştir. Boşanma konusunda kabul edilen sistem, boşanmayı yozlaştıran Yahudi uygulamasıyla onu asla kabul etmeyen Hristiyan tatbikatı arasında yer alan orta bir yol görünümündedir. Birbirleriyle uyuşmayan eşlerin en son başvuracakları çözüm şekli, boşanmadır. Bundan önce uyuşmazlığın eşler arasında çözülmesi, bu mümkün olmazsa iki tarafın ailelerinden seçilecek birer hakeme havale edilmesi¹⁶¹ başvurulacak usullerdendir. Eğer bunlar fayda vermezse, son çare olarak boşanmaya izin verilmektedir. Yine de bu izinle birlikte boşanma, hoş görülmemiştir¹⁶². Özellikle sebepsiz boşanmalar, hiç bir şekilde iyi karşılanmamıştır. Çünkü boşanmanın eşler, çocuklar ve hatta toplum üzerinde olumsuz pek çok etkileri bulunmaktadır. Fakat aile hayatı kötüleştiği takdirde, eşler arasında bir uzlaşma olmadığı zaman, hayat çekilmez olacağından dolayı, boşama devreye girmektedir. İslam, boşamaya izin vermekle birlikte bir takım şartlar da koymuştur.

İslam, kadını ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermeyi kabul ederek¹⁶³ İslam öncesi Arabistan'da yaşanan toplumsal kötülükleri değiştirmeyi amaçlamıştır. Cahiliye döneminde erkek, ne zaman isterse boşanabilirdi. Karısıyla ilişkileri bozulunca ayrılıyor, kadın isteyince tekrar birleşiyorlardı. Bunun sınırı olmadığı için bir çok kez tekrar ediliyordu. Böylece kadının erkekle ne bir evlilik ilişkisi oluyordu, ne de bir başkasıyla evlenmesine müsaade ediliyordu.

Emevîler döneminde bu sistemin çokça uygulandığını görmekteyiz. Hatta asil aileden olan kadınlar bile, boşanmaya başvurmuşlardır. Yezid b. Muaviye yukarıda da belirttiğimiz gibi, karısı Ümmü Miskîn Hafide'yi boşamış ve Ümmü Miskîn, boşandıktan sonra Abdullah b. Ziyâd ile evlenmiştir

¹⁶¹ Nisa, 4/35

¹⁶² Ebu Davud, “Talak”, 3.

¹⁶³ Bakara, 2/228.

Velid b. Yezid de karısı Sa'de'yi boşamış ve onun yerine Sa'de'nin kız kardeşi Selmâ ile evlenmek istemişti. Ancak kızın babası, Selmâ'yı Velid'e vermekten kaçınmıştı. Velid, bunun üzerine Sa'de'yi boşadığına pişman olmuş ve eski karısıyla yeniden bir olmak için evlenme teklifinde bulunmuş ise de, babası Sa'de'yi bir başkası ile evlendirmişti¹⁶⁴. Burada da gördüğümüz gibi, genelde kadınların evlilikleri üzerinde günümüzde olduğu gibi babaların nüfuzu büyüktür. Belki Sa'de de eski kocasıyla evlenmek istemiş olabilir, ancak babasının buna izin vermediğini görmekteyiz. Burada önemli olan bu dönemde boşamaya bazen bu tür nedenlerden dolayı sıkça başvurulmuş olmasıdır.

İslam, kesinlikle iki kız kardeşi bir arada tutmayı yasaklamış, birinin mutlaka boşanmasını istemiştir¹⁶⁵. Bu uygulamanın Emevîler döneminde de yürürlükte olduğunu söyleyebiliriz. En azından yaptığımız araştırmada iki kız kardeşin aynı anda bir arada bulunduğu bir evlilik örneğine rastlayamadık.

E. ÖRTÜNME, ÇOK EVLİLİK, CARIYELİK

a. Örtünme

Emevîler döneminde kadınların örtünmede pek aşırıya gitmediklerini, yüzlerini açık tuttuklarını müşahade etmekteyiz. Örneğin Aişe bnt. Talha, yüzünü hiçbir kimseye karşı örtmezdi. Bu hususta Mus'ab onu suçladı ve yüzünü kapatmasını istedi. Öyle zannediyoruz ki Mus'ab'ın bu isteği, dînî olmaktan öte kıskançlıktan dolayıdır. Çünkü Aişe, o dönemin en güzel kadınlarından olup onunla evlenmek isteyen pek çok insan bulunmaktaydı. Aişe, kocası Mus'ab'ın bu suçlamasına karşılık “Şüphesiz Allah Teâlâ beni güzel yarattı. Ben de bu güzelliği insanların görmesini ve benim onlar üzerindeki üstünlüğümü tanımalarını istedim.

¹⁶⁴ İsfahani, *Eğânî*, VII, .33-35.

¹⁶⁵ Nisa, 23.

Bu yüzden yüzümü kapatmadım. Allah’a yemin olsun ki, insanların bende zikredecekleri bir kusurum yoktur” diye karşılık verdi. Mus’ab, onunla bu konuda tartışmayı sürdürdü, ancak Aişe mücadeleden kolayca çekileceğe benzemiyordu. Sonuçta Mus’ab, “Siz Benû Teym’in kadınları, Allah’ın yaratıkları arasında en mücadelecisi ve kocaları yanında da itibar sahibi olanlarıdır” diyerek mücadeleden vazgeçmek zorunda kaldı¹⁶⁶. Ancak verdiğimiz bu örnek geneli yansıtmadığı kanaatindeyiz. Fakat yine de, o dönemdeki değişime işaret etmesi açısından önemlidir.

b.Çok Evlilik

Emevîler döneminde görünen o ki, çok evlilik yaygın bir hal almıştır. Çok evliliğe halifeler de dahil pek çok insan yönelmişlerdir. Buna sevkeden amillerin başında;

a- dinin muvafakatı dörde kadar sınırladığı evlilik

b- geniş fetih hareketleri, yabancı kadınların esir olarak ele geçirilmesi

c-yine fetihler sayesinde elde edilen haraç, ganimet vs.. gelirlerden dolayı sağlanan zenginlik

d-bunların dışında kadınlarla eğlenme ve neslin çoğalması gibi sebepler gelmektedir.

Emevî halifelerinin çoğunluğu, çok evlilik yapmışlardır. Onlardan bir veya bir iki eşi ile yetinen halife oldukça azdır. Devletin kurucusu Muaviye’nin, pek çok eşi vardı. Muaviye’nin eşlerinden birisi olan Fâhite binti Karazâ’nın, Muaviye üzerinde büyük bir nüfuzu söz konusu idi¹⁶⁷. Muaviye, Fâhite’nin ölümünden sonra Fâhite’nin kızkardeşi Ketve b. Karaza ile evlendi. Kıbrıs fethi esnasında onu da yanında götürdü. Muaviye, ondan sonra Nâile bnt. Umâre el-Kelbî ile evlendi¹⁶⁸.

¹⁶⁶ İbn Kesir, IX, 314.

¹⁶⁷ İbn Abdirabbih, III, 281.

¹⁶⁸ İbn Kesir, VIII, 147.

Emevîler, bazen soylu aileden olan Bedevîlerin kızlarını tercih ediyorlardı. Muaviye'nin Kelb kabilesinden Meysûn bnt. Bahdal ile evliliği buna bir örnektir. Meysûn, oğlu Yezid'in annesidir. Bir Bedevî olan Meysûn, kısa bir süre de olsa kocası Muaviye'nin himayesinde sarayda kaldı. Ancak onun saray hayatı, bir bedevî olmasından olsa gerek sıkıntı ve şikayetler içinde geçti. Sarayda olduğu sürece Meysûn, hep bedevî çadırının özlemini çekti. Sıkıcı saray hayatından özgürlükler diyarı olarak gördüğü sahraya dönme arzusunu taşıdı.

Muaviye'nin yerine iktidara geçen Yezid de, babasının yolunu takip etti ve bir kaç defa evlendi. Bunlardan birisi, Fâtıma bnt. Abdişşems'dir. Onunla evlilikten Muaviye ve Halid dünyaya geldi¹⁶⁹. Yezid, Fâtıma'dan başka, Ümmü Miskîn Hafide bnt. Ömer b. el-Hattâb ile evlendi. Muhtemelen onun bu evliliği, Medine ile yakınlık sağlamaya yönelikti. Yani bir anlamda siyâsî bir evlilikti. Ümmü Miskîn, Yezid'in kalbini kazanmayı başardı, ancak bu sefer de Yezid'in ilk eşi ile aralarının açılmasına neden oldu¹⁷⁰. Yezid, ondan sonra da Ümmü Külsüm bnt. Abdillâh b. Âmir ile evlendi ve bu evlilikten Abdülaziz isminde bir oğlu dünyaya geldi¹⁷¹.

Abdûlmelik b. Mervan da oldukça fazla kadınla evlendi. Abdûlmelik üzerinde geniş bir hakimiyet kuran eşlerinden birisi, Âtike bnt. Yezid b. Muaviye'dir. Hatta bir defasında Atike, Abdûlmelik'e kızdığında kapıyı kapatmış ve odasına girmesine müsaade etmemiştir. Bu durum Abdûlmelik'e sıkıntı vermiş, adamlarından birisinden arabuluculuk yapmasını istemiştir. Sonuçta Âtike, Abdûlmelik ile barıştırılmıştır¹⁷².

Velid b. Abdûlmelik, dört güzel kadınla evlendi. İbn Abdirabbih'e göre onlar: Lübâbe bnt. Abdullâh b. Abbas, Fâtıma bnt. Yezid b. Muaviye, Zeyneb bnt. Said b. el-Âs ve Ümmü Cahş bnt. Abdirrahman b. el-Hâris'dir. Velid, hepsini sofrasında toplar ve mümkün mertebe

¹⁶⁹ İsfehani, *Eğânî*, VII, 178.

¹⁷⁰ İsfehani, *Eğânî*, XVI, 88.

¹⁷¹ İbn Kesir, VIII, 240.

¹⁷² İsfehani, *Eğânî*, II, 139.

hepsini sevmeye çalışırdı¹⁷³. Buradan anlaşıldığı üzere Velid'in eşleri arasında da bir uyum gözükmektedir.

Emevîler döneminde özellikle halifelerin yaptıkları evliliklerde bazen siyâsî amacın yattığını söyleyebiliriz. Örneğin Muaviye daha çok idarede Yemen kökenli Suriyelilerle ve Sakîf kabilesi ile işbirliği içerisindeydi. Suriye'de meskun ve büyük bir güce sahip olan Kelb kabilesinden Meysûn bnt. Bahdal el-Kelbî ile evliliği, buna en güzel örnektir¹⁷⁴. Yine Yezid'in, yukarda da belirttiğimiz gibi Ümmü Miskîn Hafîde bnt. Ömer b. el-Hattâb ile evliliği de, Medine ile yakınlık sağlamaya yönelik, siyâsî bir evlilikti¹⁷⁵.

Bütün bunlardan ortaya çıkan şey, Emevîler döneminde erkeklerin çok evlilik yaptıkları ve bir veya iki kadın ile yapılan evliliğin az olduğudur.

c.Cariyelik

Emevîler döneminde, fetihlerin sonucunda elde edilen cariyeler ile evlilik de yaygın idi. Cariye sahibi olan, isterse onunla evlenir, isterse satar, isterse bir başka şey karşılığında değişir idi. Ya da onu azat eder, mevlası olurdu. Cariye, çocuk doğurduğu zaman hürriyetine kavuşur ve “Ümmü Veled” olarak isimlendirilirdi. O kadın artık efendisi tarafından ne köle olarak satılabilir, ne de hediye edilebilirdi. Eski efendisinin ölümü üzerine de ümmü veled, doğrudan hür statüsüne geçerdi¹⁷⁶. Yine de cariyeye, erkeğin meşru olarak yapmış olduğu dört evliliğin dışında tutulurdu. Cariyelerle evlenme, Emevîler döneminde o kadar yaygın bir hal aldı ki, son Emevî halifelerinden Yezid b. Velid b. Abdülmelik ve kardeşi İbrahim b. Velid ile Mervan b. Muhammed birer cariyeden dünyaya gelmişlerdir. Muaviye ise, diğer halifelerin aksine cariyelerle evlenmekten pek hoşlanmazdı.

¹⁷³ İbn Abdîrabbih, III, 283.

¹⁷⁴ İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, 72.

¹⁷⁵ İsfahani, *Eğânî*, XVI, 88.

¹⁷⁶ Hitti, I, 371.

Emevî haliflerinden gönlünü cariyelere kaptıran ve onları en üst konumda tutan halife, hiç şüphesiz Yezid b. Abdülmelik'tir. Yezid, vaktinin çoğunu kendisini kaptırdığı Sellâme adındaki cariyesinin sevdasıyla geçiriyordu. Süheyl b. Abdurrahman'dan 3.000 dinara satın aldığı bu cariyeye tutkundu. Bu cariyeden sonra bir başka cariyeye olan Habbâbe'ye aşık oldu. Devlet işlerini valilere bırakarak Habbâbe ile Ürdün seyahatine çıktı. Bağların içinde oynarlarken bir üzüm tanesini Habbâbe'nin ağzına attı. Boğazına tikanıp ölmesi sonucu Yezid, Habbâbe'siz hayata alışamadı. Kısa bir süre sonra o da öldü¹⁷⁷.

Cariyelerle yapılan evlilikler sonucunda, bazen evlenen erkekler, bir taraftan meşru eşlerinin ellerinde, diğer taraftan da cariyelerin ellerinde oyuncak haline gelmişlerdir. Bunun en güzel ve canlı örneği, hiç şüphesiz Yezid b. Abdülmelik'tir. Hakimiyeti elinde bulunduran halife, bazen cariyesi Habbâbe'nin nüfuzuna boyun eğmiştir Hatta kaynakların belirttiğine göre siyâsî alanda makam elde etmek isteyenler, Habbâbe kanalıyla bu yola ulaşmışlardır. Yezid, bazen de diğer cariyesi Sellâme'nin elinde bir kukla olmuştur.

¹⁷⁷ İsfehani, *Eğânî*, XV, 119-142; Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", *A.Ü.İ.F.D.*, Ayı Basım Ankara 1998, S.XXXVIII, 180.

II. BÖLÜM

C. EMEVİLER DÖNEMİNİN ÜNLÜ KADIN SİMASI SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN

A.HAYATI

Peygamberimiz Hz. Muhammed(sav)’ın torunu Hz. Hüseyin’in Rebab adlı, İmru’ül Kays’ın kızı olan bir hanımı vardı. Sükeyne, işte bu kadından doğmuştur. Asıl isminin Eymume ya da Amine olduğu, Sükeyne’nin ise onun lakabı olduğu söylenir¹⁷⁸. Sükeyne hususundaki haberler kaynaklarda düzensiz ve dağınık olarak verilmiştir. Bu haberlerin düzensizliği Kerbela olayındaki karmaşa ve daha sonraki dönemlerdeki neseb ve fikir ayrılıklarına dayanmaktadır.

Yetmiş yaşında vefat ettiğine dair bilgiden hareketle h.47(667) yılında doğduğu söylenebilir.¹⁷⁹

Çocukluk dönemini Medine’de geçiren, ilim ve edep bakımından seçkin bir ortamda yetişen Sükeyne, ilk dini bilgileri başta babası ve annesi olmak üzere yakın çevresinden aldı. Çocukluk yıllarının sonuna doğru ailesinin yaşadığı üzücü olaylara şahit oldu ve Yezid’e biat etmeyen babası Hz. Hüseyin ile birlikte Mekke’ye gitti. Mekke’de birkaç ay kaldıktan sonra ailesiyle beraber Kufe’ye hareket etti.

Sükeyne bint Hüseyin, 10 Muharrem 61(10 Ekim 680) tarihinde vuku bulan Kerbela Vak’ası’nın ardından esir alınarak önce Kufe’ye, daha sonra Dımaşk’a Yezid b. Muaviye’nin yanına götürüldü. Rivayetlere göre Yezid, Kerbela olayının hemen akabinde, halkın daha ne olduğunu anlayamadan, toplu ve şuurlu bir tepki vermelerine fırsat vermemek ve Hz. Hüseyin ile ona ait anıları insanların zihninden bir an önce silebilmek maksadıyla geniş kapsamlı bir

¹⁷⁸ İbn Sa’d, VI, 320- 321; Kehhale, *A’lamu’n-Nisa*, II, 202-224.

¹⁷⁹ Hilal Görgün, “Sükeyne bint Hüseyin”, *D.İ.A.*, XXXVIII, 45

tecrit politikası gütmüştü. Burada Hz. Hüseyin yanlısı olup ya da ona sempati duyan kişileri eğer devlette çalışıyorsa uzak bölgelere görevli olarak, çalışmıyorsa sürmek sureti ile Medine'den uzaklaştırmak esastı. Sükeyne ve beraberindekiler Dımaşk'ta birkaç gün tutularak bir muhafız birliği refakatinde Medine'ye gönderildi. Taberi, Sükeyne'nin bu sırada küçük bir kız olduğunu kaydederken, Zehebi ise, amcasının oğlu Abdullah b. Hasan el-Ekber ile nişanlandığını, ancak evlilik gerçekleşmeden Abdullah'ın Kerbela'da şehit edildiğini söyler. Sükeyne, annesiyle birlikte Mescid-i Nebevi'nin yakınındaki evlerine yerleşip burada yaşamaya başladı. Annesi Kerbela Vak'ası'ndan yaklaşık bir yıl sonra üzüntüsünden vefat etti. Sükeyne bir ara halası Seyyide Zeyneb bint Ali ile birlikte Mısır'a gitti.¹⁸⁰ Halasının Mısır'da vefatının ardından Sükeyne, Medine'de kalan güçlü amca ve dayı çocuklarının korumasını talep etmek sureti ile şehre yeniden döndü.

Sükeyne çok güzel, zarif ve kibar bir kadındı.¹⁸¹ Kureyş'in yaşlı ve tecrübeli ileri gelenleriyle birlikte oturur, şairler onun yanında toplanırdı. Oldukça şakacı ve mizahtan çok hoşlanırdı.

Sükeyne birden fazla evlilik yapmıştır. Bunlardan ilki amcaoğlu Abdullah b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib'dir. Sonra Mus'ab b. Zübeyr ile, onun öldürülmesi üzerine Abdullah b. Osman el-Hızami ile evlendi. Ardından el-Esbağ b. Abdilaziz b. Mervan ile nişanlandı. Zifafa girmeden ondan ayrıldı. Ve Zeyd b. Amr ile nikahlandı. En son olarak İbrahim b. Abdirrahman b. Avf ile evlendi.¹⁸²

Sükeyne dönemin müzisyen ve şairlerini oldukça büyük ve geniş olan evinde toplar, onlarla sohbet eder, şiirlerini ve şarkılarını dinlerdi. Sükeyne'nin şiir, aşk, güzellik, zerafet, şarkı, şaka ve mizah gibi konulardaki haberleri kaynaklarda ayrıntısıyla yer almaktadır.¹⁸³

¹⁸⁰ A.g.e, XXXVIII, 46

¹⁸¹ İsfehani, *Egani*, XVI, 143.

¹⁸² İsfehani, *Egani*, XVI, 146-149.

¹⁸³ Belazüri, *Ensab*, VI, 245.

Kadın, her yerde ve her zaman göstermese bile, kocasının diğer eşlerini kıskanır ve sorun çıkarır. Emeviler döneminde de bunu görmekteyiz. Örneğin; Musab'ın eşi Sükeyne bint Hüseyin, Musab'ın diğer eşi olan Aişe bint. Talha'yı kıskanmış ve aralarında bir çekişme çıkmıştı. Kaynakların belirttiğine göre Sükeyne ve Aişe dönemin en güzel kadınlarından idi.¹⁸⁴ Sükeyne, Aişe'ye “Ben senden daha güzelim” dedi. Aişe, “Hayır, ben senden daha güzelim” deyince aralarında tartışma çıktı. İkisi dönemin meşhur şairi ve şarkıcısı Ömer b. Rebia'ya giderek aralarında hüküm vermesini istediler. Ömer “Ey Sükeyne! Sen ondan daha alımlı, hoş ve tatlısın. Ey Aişe, sende ondan daha güzelsin” diyerek aralarını yatıştırdı. Sükeyne bu hüküm üzerine sevindi.¹⁸⁵

Sükeyne bint Hüseyin yaşamı süresince dönemin en önde gelen, sosyal ve edebi yönüyle topluma örnek olan kadınlarından biri olmuştur.

İbni Hallikan, Sükeyne için: “Güzelliği ile, zekası ile, fazileti ile o dönemin kadınları arasında birinci gelmektedir” diyor. ‘Halifeler Devrinde Kültür’ adlı eserin yazarı De Slan, Sükeyne hakkında şunları yazmaktadır: “O, dönemin en parlak kadını idi. Bilgisi, mevkii, zekası, zerafet ve inceliği, çevresinde genel bir saygı uyandırmıştı. Çağdaşı olan en iyi şairler, öğüt almak için ona başvururlardı”.¹⁸⁶

Sükeyne kıvrak zekasının yanında hazır cevaplılığı ve cesareti ile de insanları etkiliyordu. İbn Matir adında bir adam, Hz. Ali'ye minberden her Cuma kötü sözler sarf ederdi. Sükeyne ise her Cuma cumaya gidip onun kötü sözlerine karşılık verir ve cariyelerinin de karşılık vermesini isterdi. İbn Matir Sükeyne'ye ses çıkaramaz, fakat cariyelerine ceza olarak görevlilerce falakasını emrederdi.

Sükeyne'nin cesareti ile ilgili olarak bir olay anlatılmaktadır: Sükeyne'nin gözünün altında tümör gibi kabarcık çıkmış ve bu kabarcık yüzüne doğru genişlemişti. Güzelliğini

¹⁸⁴ İsfehani, *Egani*, XVI, 159

¹⁸⁵ Ali Aksu, “Emeviler Döneminde Kadının Durumu”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyet Fak. Dergisi*, Sivas 2001, Sayı: V

¹⁸⁶ Ahmet Ağaoğlu, *İslamiyette Kadın*, Çev. Hasan Ali Ediz, 1985

gölgelemeye başlayan ve yüzüne doğru ilerleyen bu tümörü, Derafis adı verilen tıp ve ameliyattan anlayan kölesine anlattığında,kölesi ona şu soruyu sordu:

-Ben bu illetten seni kurtarana kadar bu yaranın acısına tahammül edebilir misin?

Sükeyne hiç tereddüt etmeden cevap verdi: -Evet..

Derafis Sukeyne'yi sırtüstü yatırıp,yüz cildini tamamen yardı.Tümörün altındaki eti sıyırdı, böylece alttaki damarlar gözüktü. Gözbebeğini kaldırıp oradan bir kenara itti.Göz bebeğinin altındaki tümörün damarlarını tamamen çekip çıkardı ve gözbebeğini yeniden yerine yerleştirdi. Sükeyne ise bütün bu işlemler olurken sırtüstü yatıyor fakat hiçbir şekilde çırpınmıyor ve inlemiyordu. Böylece bu illetten kurtuldu. Ameliyattan geriye gözünün arka tarafında bir iz kalmıştı ama bu da yüzündeki süs ve zinetin en güzeli idi. Yüzünde ve gözünde ise hiçbir iz kalmamıştı.

Her yönüyle şaşıaalı ve renkli bir hayat yaşayan Sükeyne 5 Rebiülevvel 117'de (4 Nisan 735) vefat etti.¹⁸⁷

B. YAŞADIĞI DÖNEM VE ÖZELLİKLERİ

Kadın tarihin hangi döneminde ve hangi toplumunda olursa olsun, bir takım temel hususlarını hiç değiştirmemiştir. Bunlardan biri de estetiğe, güzelleşmeye verdiği önemdir. Bu sebeple, Emeviler döneminde de kadınların, bu hususlara büyük önem verdiklerini görmekteyiz. Özellikle zengin eşraf kadınları, dönemin modasının öncüleri olmuşlar, hatta kendilerine özel kuaförler tutmuşlardır. Kadınların en çok dikkatini çeken hususlardan biri de takılardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bölgede zaten eskiden beri bilinen çok çeşitli takılar, Müslüman kadınlar tarafından da büyük bir arzuyla elde edilmiş ve kullanılmıştır. Hal

¹⁸⁷ Hilal Görgün, "Sükeyne bint Hüseyin", *D.İ.A.*, XXXVIII, 46

böyle olunca kadının, güzelliğini koruması ve geliştirmesi için birtakım şeyler yapması tıbbi yönden zararlı değilse, onun ruh dünyasını ve sağlığını da dikkate alarak normal görülmelidir.

Emeviler dönemi, İslam toplumunun dünyevileşmeye başladığı dönemlerden birisi olarak bilinir. Zenginlik ve servetin artması, yöneticiler ve üst tabakanın dünyaya önem vermesi, onların etkisiyle şekillenen diğer grupların gündelik hayatını da etkilemiştir. Dolayısıyla, aşk, hatta erotik aşk şiire ve müziğe yansımış, eğlence bu dönemde artış gösterdiği gibi, bu işlerin erbabı da artmıştır.¹⁸⁸

Bu dönem genel olarak, İslam toplumunun maddi uygarlığını oluşturmaya başladığı dönemdir. Mimari, müzik, yazı(hat) ve süsleme gibi sanatlar bu dönemde ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Bunun yanında, bu dönemde estetiğe de önem verilmiştir. Bunda kadınların payının çok büyük olduğu görülmektedir.

Emevîler döneminde kadınların örtünmede pek aşırıya gitmediklerini, yüzlerini açık tuttuklarını müşahade etmekteyiz. Örneğin Sükeyne'nin çağdaşı Aişe bnt. Talha, yüzünü hiçbir kimseye karşı örtmezdi. Bu hususta Mus'ab onu suçladı ve yüzünü kapatmasını istedi. Öyle zannediyoruz ki Mus'ab'ın bu isteği, dînî olmaktan öte kıskançlıktan dolayıdır. Çünkü Aişe, o dönemin en güzel kadınlarından olup onunla evlenmek isteyen pek çok insan bulunmaktaydı. Aişe, kocası Mus'ab'ın bu suçlamasına karşılık “Şüphesiz Allah Teâlâ beni güzel yarattı. Ben de bu güzelliği insanların görmesini ve benim onlar üzerindeki üstünlüğümü tanımalarını istedim. Bu yüzden yüzümü kapatmadım. Allah'a yemin olsun ki, insanların bende zikredecekleri bir kusurum yoktur” diye karşılık verdi. Mus'ab, onunla bu konuda tartışmayı sürdürdü, ancak Aişe mücadeleden kolayca çekileceğe benzemiyordu. Sonuçta Mus'ab, “Siz Benû Teym'in kadınları, Allah'ın yaratıkları arasında en mücadeleciler ve kocaları yanında da itibar sahibi olanlarısınız” diyerek mücadeleden vazgeçmek zorunda

¹⁸⁸ Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, S.99

kaldı¹⁸⁹. Ancak verdiğimiz bu örnek geneli yansıtmadığı kanaatindeyiz. Fakat yine de, o dönemdeki değişime işaret etmesi açısından önemlidir.

Bu dönemde, erkek çocuklarının kız çocuklarına tercihi, ya da onların kız çocuklarından üstün görülmesi söz konusu idi. Belirtildiğine göre Haccâc, bir gün İbnü'l-Ğariyye'ye: “Kadınların hangisi daha hayırlıdır” diye sordu. İbnü'l-Ğariyye: “Karnında erkek çocuğu bulunduran ve çok doğuran kadın” yanıtını verdi. Haccâc bu sefer de “Kadınların en şerlisi hangisidir” diye sorunca İbnü'l-Ğariyye “karnında cariye taşıyandır” diye cevapladı. Haccâc bu sefer de “daha çok hangi kadından hoşlanırsın?” diye sordu. İbnü'l-Ğariyye “kendisi güzel, uzun boylu ve etine dolgun kadından hoşlanırım” diye cevap verdi. Haccâc'ın “hangi kadından hoşlanmazsın?” sorusuna da “boyu kısa ve şerli kadınlardan” diye yanıtladı¹⁹⁰. Sanırım buradaki cariyeden maksat, kız çocuğu olsa gerektir. Muhtemelen bu da, onların düşman eline geçmesi halinde cariye olacakları için bu şekilde küçümsenmiş ve böyle lakaplandırılmış olabilir. İbnü'l-Ğariyye'nin verdiği bu cevaplar bize, Emevî halkının kadını nasıl değerlendirdiği konusunda ip ucu vermektedir. Halbuki Asr-ı Saadet döneminde evlilik yapılacak kadınlarda güzellik gibi maddî unsurların aranması istenirken, tercih sebebi olarak dînî yönünün ağır bastığını bilmekteyiz. Bu dönemde ise, evlilikte tercih sebebi, tamamen maddîdir. Yani zengin olsun, güzel olsun, biraz da cilveli olsun yeterlidir.

Şiirin çok rağbet gördüğü ve etkili olduğu bu dönemde şiir aşkı ifade etmenin en güzel yollarından birisidir. Bu dönemde şiir temaları eskisine nazaran daha çeşitlenmiştir. Şairler, sadece kayıp ya da yasaklanmış temiz bir aşkın hüznünü değil, aynı zamanda erotik aşkı da yazmışlardır. Emeviler döneminde dünyevileşme ve eğlencenin açık bir şekilde bazı şairlerin şiirlerine yansıdığı da bir gerçektir. Çünkü genelde din ve dini yaşayıştan ziyade, dünyevi iktidar ve dünya zevklerine daha çok ağırlık veren Emevi hanedanı dönemi ile birlikte;

¹⁸⁹ İbn Kesir, IX, 314.

¹⁹⁰ Mes'udi, *Mürûc*, III, 181-182.

İslam'ın gelişiyle üstü biraz küllenen aşk, kadın ve şarabı konu alan şiirlere yeniden değeri verilmeye başlanmıştır.¹⁹¹

Aşk ve kadını konu alarak yeniden etkili şiirler yazan şairlerin başında Emeviler döneminin en ünlü aşk şairi Ömer b.Ebi Rabia(ö:100/719) gelir. Bir şehirli ve Kureyş aristokrasisinden olan İbn Ebi Rebia, yeni şehir hayatının zevke bağı maddi aşkını şuh bir ifadeyle terennüm etmiştir. Dini duyguları zayıf biri olduğu belirtilen şairin şiirleri¹⁹², kadına karşı duyulan aşkı anlatan en güzel örneklerdendir. Dönemin diğeri bir şairi el-Arci de İbn Ebi Rebia'nın yolunu izlemiştir.

Esasen kadınlar da kendilerine aşk şiiri yazılmasından hoşlanıyorlardı. Abdülmelik b. Mervan'ın kızı bir defasında haccetmek için Mekke'ye gelmişti. Haccac, Ömer b. Ebi Rebia'ya bir mektup göndererek Abdülmelik'in kızı hakkında kesinlikle sevgi ve aşkla ilgili şiirler yazmamasını –halbuki Abdülmelik'in kızı böyle şeylerden hoşlanırdı- emretmişti. Abdülmelik b. Mervan'ın kızı haccını tamamlayıp da Şam'a döndüğünde Mekke'den yanına gelen birine ”Sana ve hemşehrilerine lanet olsun!” dedi. Adam, “Niçin?” diye sorunca, “Ben ve şimdiye kadar hiçbir gözün görmediği güzellikte cariyelerim haccımızı yaptık, ancak İbn Ebi Rebia denen fasık hakkımızda, dönüş yolumuzda bize azık olacak hiçbir beyit söylemedi” dedi. Adam “ Ben onun mutlaka söylemiş olduğunu düşünüyorum” dedi. Bunun üzerine Abdülmelik'in kızı, “Eğer söylemişse, onu bize getir, her bir beyit için sana on dinar veririm” dedi. Adam gitti Ömer b. Ebi Rebia'yı buldu ve konuyla ilgili şiir söyleyip söylemediğini sordu. İbn Ebi Rebia, söylediğini ancak Haccac'ın korkusundan gizlemek zorunda kaldığını belirtti. Adam ısrar edince şiirlerini okumaya başladı. Bu şiirleri duyan adam hemen Abdülmelik'in kızının yanına gitti ve okudu. O da söz vermiş olduğu gibi adamın parasını verdi.¹⁹³

¹⁹¹ Şevki Dayf, *Tarihu 'l-Edebi 'l-Arabi-Asru 'l-İslam*, Kahire, 6.

¹⁹² İsfehani, *Egani*, I, 120-145.

¹⁹³ Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, 91.

1) SÜKEYNE DÖNEMİ EDEBİYAT

Sükeyne'nin mensup olduğu yüksek kültür muhiti, almış olduğu eğitim kendisinin şarkı ve şiirdeki derin anlayışı ve onun cazibesi, zevki selim ve akıllılığı ile birleşince bu hanımı kutsal toprakların moda, güzellik ve edebiyat kraliçesi haline getiriyordu. Sükeyne, sahip olduğu tavır ve hareketler yerinde nüktelerle dikkatleri üzerine çekmekteydi. Kendine has latifeciliği, o devrin yüksek sosyetesini tarafından takdir ediliyordu. Şair ve hukukçuların en parlak toplantıları onun, bir nevi toplantı salonu mahiyetindeki evinde yapılır, onun hazır cevap nükteli sözleri ile toplantılar, canlı tutulmaktan geri kalmazdı.

Bu dönemde Emeviler başarılarını nazma çekecek şair olarak Ahtal'ı buldular. Emevilere hoş görünmek için, Peygamber ailesine ağır yergilerle hücum etmekten çekinmeyen bu şaire Numan b. Beşir gibi bazı şairler hücum ediyor, O'nun bir geveze olduğunu halka söylüyorlardı.

Kendisini sevmeyenler tarafından kendisine “Devbel” (domuz yavrusu) lakabı takılmış ancak bu lakabın daha çok o'na şiirlerinde kullandığı adın ve içki temaları sebebiyle yakıştırıldığı da rivayetler arasındadır.

Kufe 'de Emevi saraylarında özellikle devrin güçlü adamları olan Haccac ve Ziyad gibi isimleri övünce kendisine bir nevi dokunulmazlık imtiyazı tanınmıştır. Hatta o kadar ki, halifenin karşısına içkili çıkıp, İslam dinine pek hoş olmayan yakıştırmalarda dahi bulunabilecek bir imtiyaza sahipti. O dönemin siyasi çekişmeleri ve bir nevi peygamber dönemi faaliyetlerinin ve halifeler dönemine olan soğukluğun getirdiği ortamla, ensarın hicvedilmesi bürokrasi tarafında büyük kabul görüyordu. Ahtal'da bu zafiyetten faydalanarak ensarı hicveden şiirler yazıp bir dönem Emevi sarayının resmi şairliğine kadar yükselmişti.

O dönem sosyal hayatının gelişmelere alabildiğince açık olması sebebiyle Ahtal; Hristiyanlığın ve Müslümanlığın ahlaki kaidelerini kendisine göre yorumlayıp, daha sonra bu fikirleri sanki sarayın resmi fikirleriymiş gibi lanse etmeyi adet haline getirmişti. Çok daha ileri giderek içkiyi bir nevi, Hristiyanların Müslümanlara karşı bağımsızlık alameti sayardı Ahtal, birçok yer ,insan delil ve yaşam gördükten sonra 710 yılında I.Velid zamanında vefat etmiştir.Yine kendisi gibi çağdaşı olan Cerir ile tartışmalarını şair Ebu Temam III.asırda “Nekaizü Cerir ve’l-Ahtal “ adıyla toplamıştır.¹⁹⁴

Cerir’de tıpkı kendisi gibi Emevilerin büyük şairleri Ferazdak ve Ahtal’de olduğu üzere çocukluk yıllarını şehirden uzak bir badiyede geçirmiştir.Bu durumu da O’na ilerde şiirlerinde kullanacağı malzemeyi sağlamıştır. Hayatta iken ,tıpkı kendisi gibi Arap edebiyatında ekol olan Ferazdak ile görüşme imkanı bulmuş ve karşılıklı nakızalar ile birbirlerini hicvetmişlerdir.Daha sonra bu atışmalar ve hicivler halk arasında rağbet görmüş ve özellikle saray ile eşraftan insanlar ,sırf bu nakızaları dinlemek ,şahit olmak amacıyla uzak yollardan gelir olmuşlardı.

Cerir edebi yönünün en kuvvetli tarafı hicivden daha çok gazelleridir. Dönemin sosyal yapısı ve siyasi düşünceleri de göz önüne alınacak olursa, Cerir’in gazellerinde işlediği temalar O’nun daha çok şöhret kazanmasını sağlamıştır. Cerir diğer iki büyük şairin aksine İslami akidelere bağlı ,dini bütün ve mümkün olduğu kadar hayatında mütevazi davranan bir insandır.Diğer meslektaşlarının aksine O,dünya hayatına ve serbest yaşama daha çok önem veren halifelere değil, bilakis Ömer b. Abdülaziz ve onun kadar dirayetli eyalet valileri ve bürokratlara methiyeler yazmıştır.Alçak gönüllülüğü onu aralarında çok ağır nakızalar geçen Ferezdak gibi bir adama bile o öldükten sonra arkasından mersiyeler yazmaya itmiştir.

Şiirlerinde mümkün olduğu kadar içki ve kadın temelerinden kaçınmış, İslami değerleri, insanlar arasında yer bulması amacıyla daha çok kullanmıştır. Cerir, devrinin önemli

¹⁹⁴ Azmi Yüksel, “Ahtal”, *D.İ.A.*, II, 183-184

şahsiyetlerini, başarısız olmuş insanların ve ahlaki hadiselerini anlatırken devrinin diğer şairlerinin aksine öğretici ve tavsiye vericidir. Bir nevi ibretler ve öğütler olarak algılanabilecek olan bu tarz Cerir'in halk tarafından tutulmasının temel sebeplerinden olmuştur.¹⁹⁵

Yine bu dönemin önemli şairlerinden olan Ferezdak, Emeviler dönemi kültür ve medeniyetine birçok önemli eserler bırakmıştır.

.Şiirlerinde kullandığı temalardan da anlaşılacağı üzere çok geniş ve engin bir kültüre sahiptir. O'nun şiirleri daha sonraki dönemlerde araştırmacı ve yazarlar için bir delil olarak kabul edilmiş ve tarihi kayıt mesabesinde kendisine kıymet verilmiştir.

Eski münekkidlerle ,şiirlerinden örnek olarak büyük ölçüde faydalanan lügat ve nahiv alimleri O'nun en güçlü üç Emevi şairinden biri olduğu görüşü üzerinde mutabıktırlar.Hatta “Ferezdak ‘ın şiiri olmasaydı Arapça’nın üçte biri giderdi” görüşü ağırlıktadır.O, bu tür şiirler dışında yine o dönemin çok sık rastlanan şiir türü olan gazelde de çok mahirdir.

Şiirlerinde en çok kullandığı tema, o devrin siyasi ve kültürel yapısı dolayısıyla kabileler arası mücadele ve kahramanlıktır. Ferezdak'ta bu sanatı muasırları Cerir ve Ahtal gibi mükemmel kullanan birkaç kişiden biri olduğu için çok çabuk şöhret kazanmıştır. Öyle ki , hiciv onda bir nevi karakter haline gelmiştir.Çok başarılı olduğu bu daldaki maharetini de yine aynı başarıda pazarlayabildiği için kendisine olan yoğun talebi özellikle hiciv ve nakizalarda kullanır.

O dönemde Basra şehri çok önemli bir kültür ve ilim merkezi konumundaydı. Dönemin özelliklerinden olan edebiyattaki hicve çok önem verilirdi. Daha önce de değindiğimiz gibi siyasi yapılanma ile Peygamber ve sonrasındaki raşid halifelerin icraatlarının neticesi olarak böyle bir özentî özellikle entelektüel tabakada kendisine çok fazla taraftar buluyordu.

¹⁹⁵ Zülfikar Tüccar, “Cerir”, *D.İ.A.* , VII, 412-413

Muaviye zamanında ilmi ve şiirleriyle tanınan şair, sadece Araplar arasında değil birçok kültürde tanınan ve şiirleri ezberlenen biriydi. Çok basit ve sıralı şiirleri hatırd tutması kolay olduğundan O'nun şiirlerinin ezberlenip yayılması ,bu tarz şiir ve hiciv söylenmesine borçlu olduğunu söyleyebiliriz.Şiirlerinde bazen tema olarak ehl-i beyt sevgisini de işleyen şair ,uzun bir ömür sürmüş ve hayatın hemen bütün çehreleri ile karşılaşmıştır . Hapse atılmış, sürülmüş, huzurdan kovulmuş, cezalandırılmış, kıskanç kocalar tarafından kovalanmış ,ilim meclislerine katılmış, şiirleri bazen fetvalara bile konu olmuş ancak çoğu zaman dine ve dini ilimlere uzak kalmış olan şair ,o zamanlar ailesi ahbar ve ensab ilmi ile ilgilendiği için sülalesine de bu şöhreti yüzünden ismini vermiştir.Basra'da Hz.Ali ile tanışıp ,O'nun huzurunda şiir okumuştur. Hz. Ali'de O'na sahip olduğu keskin zeka ve hatırlama gücü doğrultusunda Kur'an ve Kur'an ilimleri öğrenmesini tavsiye etmiştir.¹⁹⁶

Ferez dak;dini inancı bütün ,peygamber ailesine tapar derecede saygı gösteren bir Müslüman olmakla beraber çapkın, esir veren sevgilisine açık saçık sözlerle seslenmekten çekinmeyen ve bununla beraber bir serçe kadar korkak, kinci ve garazcı bir yapıya sahipti.

Şimdi bu dönem edebiyatında en çok işlenen türler olan nekaiz, gazel, fahriye ve o dönemin özellikle hanımlarının ilgi duyduğu burçlar ve ekolleri hakkında kısaca bilgi verelim:

a) Nekaiz sanatı

Dönemlerinin büyük şairleri hatta bir rivayete göre Emevilerin üç büyük şairi olan Cerir, Ahtal ve Ferez dak'ın karşılıklı hicivleri Arap edebiyatındaki bu türü oluşturmuştur. "Nakiza" ,aynı vezin ve kafiye deki atışma şiiri manasına gelir ve bu türün en olgun şeklini iktiva eder. Bu üç şairin asıl amaçları hiciv olmakla beraber, bu husus şairleri tek tek ele alındığında farklılık arz etmektedir .

¹⁹⁶ Ali Şakir Ergin,"Ferez dak", *D.İ.A.*, XII, 373-375

Mesela; Cerir, nakizalarını daha çok şairlerin cahilliği, kıskançlığı ve suretlerinin çirkinliği üzerinde yoğunlaştırırken, Ferezdak , kendisi, kabilesi ve onun geçmişi ile övünmek şeklinde dile getirmiştir.

b) Gazel

Gazel kelimesi sözlükte kadınlara sevgi üzerine konuşmak, söylenmek anlamına gelir. Arap edebiyatında gazel, bir nazım şekli olmayıp, kasidelerin başında, aşktan, sevgiden söz edilen, bölümlere verilen addır. Daha sonraları şairin aşk, şarap, bahar konularını işlediği şiirlere bu isimde verilmiştir. İran'ın İslam'ı kabulünden sonra gazel Arap edebiyatı ve şiirinin etkisi kalarak, biraz form değiştirmiştir. Ancak şu da bir gerçektir ki o dönemde en çok tutulan ve ezberlenen tür gazeldi.¹⁹⁷

Dönemin ictimai ve sosyal yapısı ile gazelerde işlenen tema birbirlerine o kadar uyum sağlıyordu ki halkın buna kayıtsız kalması düşünülemezdi. Denilebilir ki gazel Arap Edebiyatında özellikle Emevilerin yükselme dönemi içinde altın yıllarını yaşamış ve sınır tanımaz bir şekilde gelişip büyüyerek sadece Arap değil diğer tüm halkların da beğenisini kazanmıştır.

Ancak bu tarzın gelişmesinde rivayetlere göre kasidelerden pek zevk almayan Moğol hükümdarının rolü olmuştur. Gazelerde hayal gücü ve edebi sanatlar alabildiğince öne çıktığı için o dönemde mümkün görülen tüm sınırları aşmış ve hayatın içine birebir dahil olmuştur.

Öyle ki gazel okunmayan bir hamam sefası, sohbet açılışı, irfan meclisi, sokak gezmesi, kervan yolculuğu karanlık ve izbe sokaklarda sevgiliye seslenme mümkün değildir.

Gazelin esas konusu sevgili ve ona duyulan hasret olunca o dönemin sosyal ve kültürel yaşamı ile kıyas ettiğimizde birbirini tamamlayan bu iki ana temanın ne kadar uyumlu olduğuna şahit oluyoruz.

¹⁹⁷ Haluk İpekten, “Gazel”, *D.İ.A.*, XIII, 442-443

c)Fahriyye

Klasik şark edebiyatlarında bir edebi eserde san'atkarın kendini övdüğü kısım olarak da adlandırabileceğimiz fahriyye daha sonraki dönemlerde başlı başına bir ekol halini almıştır.

Fahriyeler tarihe ışık tutma yönünden çok önemli bir misyona sahiptirler. Zira şair fahriyyede övme yaparken o devrin yaşantısını, her türlü adet ve geleneğini, kabileleri ve insanlar arasındaki mücadeleleri ,o dönemin siyasi iktidarının halka ve kültüre bakış açılarını ve daha birçok şeyi malzeme olarak kullanmıştır.

Ayrıca hükümdar ya da halifelerin şekil ve tasvirlerini eğlence ve sefahat alemlerini inceden inceye anlatarak tarihe ışık tutar. Fahriyelerde bu tür temalar dışında ,ticaret,esnafılık, adab ve ahlak kuralları insani ilişkiler hatta yapılan seyahatlerin tasvirlerine dahi rastlanmaktadır.

d)Burçlar

Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği belli sembollerle gösterilen oniki takım yıldızdan her biri anlamına gelen burçların İslam, ilim ve edebiyatında çok önemli bir yeri vardır.

Burçlarla ilgili en erken tarihi bilgilere Sümerlerde rastlanmakla beraber bunlar muğlak ifadeler taşıdığı için tarihi yönden olsa bile ilmi yönden anlam ifade etmemektedir.

Burçların insanlar üzerinde yaptığı etkiyi Asurlular ilk olarak açıklarken İslam ekolünde buna geniş olarak ihvan-ı safa geleneğinde rastlamaktayız. Kuran-ı Kerim'de çeşitli yerlerde bu kelime kullanılmıştır. Özellikle bir surede (Buruç) ismini buradan alır. Bu ayetlerden birkaçı şöyledir.

*“Gökte burçlar kılan onları bir aydınlık ve nurlu bir ay var eden ne yücedir”*¹⁹⁸

*“Andolsun ki gökte burçlar kıldık ve onu gözleyenler için süsledik”*¹⁹⁹

¹⁹⁸ Furkan, 61.

¹⁹⁹ Hicr, 16

Bu durum inanç tarihi içerisinde “Sabiiler” diye adlandırılan ve Kur’an-ı Kerim’de de kendilerinden bahsedilen bir kavmi ortaya çıkarmıştır.

Burçlar daha sonraki dönemlerde özellikle madenin eritilmesinden sonra sanat dallarında da kendine yer bulmuştur.

Sükeyne bint Hüseyin, sohbet, şarkı ve şiir meclislerinde birçok şair ve sanatçılarla yukarıda belirtilen edebi türlerde çalışmalar yapmış ve onları maddi yönden de desteklemiştir.

2) SUKEYNE DÖNEMİ İÇTİMAİ HAYAT

Sukeyne ‘nin yaşadığı dönem de tıpkı ondan sonra gelecek ve uzunca bir süre sürecek olan Ortaçağ Müslümanlarının yaşam tarzına benziyordu. Her ne kadar devlet o zamanlar daha sonra olacağı kadar zengin ve müsrif değilse de kendi çapında ve nüfusu oranında zengin ve köklü sayılırdı. Fetihler dönemi tüm hızı ile devam ediyor İslam topraklarına yeni araziler ve hazineler ve kültürler katılıyordu.

Toplumu en baştaki dönemde şekillendiren ve ona yön veren dinamizm biraz şekil ve içerik değiştirmesine rağmen toplumun bütün tabakalarında kendisini hissettiriyordu. Daha çok hilafete dayalı, üstü örtülü ve kısıtlı bir anlamda demokrasiden söz edilebilirdi.²⁰⁰

Özellikle bu dönemde köle hukuku, ticaret, limanlar, devletin kamu hizmetlerine yönelik kurduğu kurumlar da çok büyük gelişmeler ve ilerlemeler kaydedilmişti.

Bunlara o dönemin içtimai hayatına ışık tutması açısından kısaca değinelim :

Köleler o zamanlar çok kıymetli idi. En çok da Avrupa’dan getiririlen beyaz tenli köleler tutuluyordu. Bunlardan Avrupa ‘nın; Prag, Magdeburg, Aachen, Cenevre, Venedik ve Cenova şehirleri büyük köle pazarlarının kurulduğu önemli merkezlerdi. Buradan alınan köleler daha sonra Kurtuba , İstanbul ve Mısır’a gönderildi.

²⁰⁰ Mazaheri, 113-122

Ancak en değerli köleler Orta Asya'dan getirilen Türkler ve yetiştirilerek orduya alınan Slav kölelerdi. Güzel bir Habeşli köle 18 dinardı. Aynı çağda Ömer 'de iyi bir zenci köle 30-35 dinardı. Nubyalı güzel bir zenci cariye ise 300 dinardı.

En genç ve güzelleri özenle seçilirdi. Daha sonra bunlara, gülme, konuşma, eğitim, musiki ve elini dallarında eğitim verilerek çok daha yüksek bir fiyatla satılırdı.

O dönemde köle pazarları için özel kitaplar ve broşürler dahi bulunur ve bunlar elden ele dolaşarak köle satın alacak kişilere yardımcı olurdu.

Ticaret ise coğrafi konumu nedeniyle İslam ve özellikle o dönem Emevilerinin ekonomik hayatının en önemli dalı idi. Bu asırlarda dünyanın iki ucunu birbirine bağlayan iki büyük yol Müslümanların topraklarından geçmekteydi. Biri İpek yolu diğeri Kuzey Sibirya yolu idi.²⁰¹Güney Çin Devleti Emevilerin müşterilerinin başında gelmekteydi ve Müslümanların getirdikleri mallardan yüzde otuz gümrük resmi alıyordu.²⁰²

Devlet tarafından örgütlenmiş en önemli hizmet posta hizmeti idi. Her büyük yerleşim yerinde bir merkez yada temsilciliği bulunurdu. Merkezde “Üsküdar” denilen ve her türlü işi yapan bir amir bulunurdu. Ayrıca postaya verilen mal bugünküne benzer bir sigorta ile korunurdu. Teslim alınırken de bir tür iade imzası yerine mühür kullanılırdı.

Para ve Banka hizmetleri de oldukça gelişmişti. Önce dirhem daha sonra dinar kullanıldı. Fırat'ın doğusundaki ülkelerde yalnız dirhem geçerdi. Batısında ve özellikle de Nil vadisinde dinardan başka para yoktu. Mısır dinarına “Mağribi” denirdi ve zamanın doları idi.

Alacaklının borçludan; alacağından daha ağır altın alması yasaktı, diğer bütün madenler ve gıda maddeleri içinde durum böyleydi.

1052 İsfahan “Kuy-i Serrafan” ında 200 banka vardı. Ancak Hilafetin asıl büyük banka merkezi Basra idi.²⁰³

²⁰¹ Mazaheri, 346-347

²⁰² Mazaheri, 359

²⁰³ Mazaheri, 371

İlim ve sanatta kendi çapında gelişmekteydi. Erkek ve kadın ilişkilerinde görünürde derin uçurumlar var gibi görünse de fiiliyatta durum çok farklıydı.

O dönem kadın erkek ilişkilerini şiirlerine en iyi yansıtan kişi olarak Ömer b. Ebi Rebia ‘yı görüyoruz. Ama bu konuda söylenecek her şey gerçekten Ebi Rebia’nın bahsettikleri kadar mıdır?

Bir gün Medine’nin soylu kadınları toplanıp Ebi Rebia ‘nın şiirleri ve güzel konuşmalarından bahsettiler ve onunla konuşmayı istediler. Bunun üzerine Sükeyne onunla kendilerini görüştürebileceğini söyledi ve Ebi Rebia’ya bir elçi gönderdi.O da kadınlarla görüşmeyi kabul edip geldi. Gece yerini sabahın aydınlığına bırakıncaya kadar sohbet ettiler. Bu örnek de Sükeyne ‘nin şiir ve güzel sözlere olan ilgi ve düşkünlüğünü gözler önüne serer.

C. TEMEL DÜŞÜNCELERİ, ETKİLERİ VE ETKİNLİK ALANLARI

Sükeyne bint Hüseyin genel olarak döneminin yaşam biçimine uygun olarak yaşamış ve dönemin en önde gelen kadın şahsiyetlerinden biri olmuştur. Onun hayata bakış açısı; dini vacibelerini yerine getirmekle birlikte her türlü sosyal ilişki içerisinde bulunmak ve hayatın her güzelliğini yaşamak için elinden geleni yapmak, cesur insanlarla düşüncelerini paylaşmak ve bu çerçeve içerisinde yaşamaktır.

Sükeyne’nin, kadın-erkek çağdaşları üzerinde büyük bir etkisi vardı. Zamanının modasını yaratan, ona yön veren o idi. Zamanın kadınları ona benzemeye çalışır, üslubunu taklit ederlerdi. Zamanımıza kadar onun adını taşıyan Türrat-üs Sükeyne adıyla ün salan kadın başörtüsü, onun icadı idi. İnce ve zarif olan bu türbanın bir ucu, sağ kulağa doğru sarkardı.

Sükeyne'in fikri ve manevi etkisi, dönem içerisindeki ehemmiyetini bize gösterir. O'nun evi, o zamanın meşhur şairlerinin, hukukçularının ve bilginlerinin bir toplantı yeri haline gelmişti. Onu taklit ve onunla rekabet eden o dönemin meşhur Müslüman kadınları, o zamanki sosyetenin en merkez tabakasını kendilerine çekmeye çalışırlardı. Sıkı bir dost ve arkadaş çemberiyle çevrili olan Sükeyne, Halifeliğin dört bir yanından gelen ve kendisinden öğüt, yardım, himaye isteyen ziyaretçileri kabul ederdi.²⁰⁴ Bulunduğu meclisleri, kıvrak zekası ile zerafeti ile konuşmalarının çeşitliliği ile canlandırırır. Kendisi, aynı zamanda ,zamanın keskin bir eleştirmeni olduğu için, ona gösterilen genel saygıda bir korku payı bulunduğu da bir gerçektir. Kendi çağdaşı olan Emevi Halifesi Velid'in, zeka ve bilgisini pek takdir ettiği eşi Ümmü'l Beniyn ile sıkı bir dostluk kurmuş, onun vasıtasıyla Halifenin sarayında bir nüfuz etki yaratmıştı.

O, musiki, şiir ve ilme büyük önem vermiş, bu alanların gelişmesi için çaba göstererek hem cinslerine bu konularda örnek lider olmuştur. Dönemin müzisyen ve şairlerini oldukça büyük olan evinde toplamış, onlarla sohbet etmiş, şiirlerini ve şarkılarını dinlemiştir.²⁰⁵

Sükeyne, birden çok evlilik yapmıştır. Yapmış olduğu evlilikler onun karakter ve kişiliği ile ilgili bilgiler vermektedir. Sükeyne' nin kendisine olan güvenini hissetmemek ve vakarlı duruşunu fark etmemenin imkansız olduğunu söyleyen Ömer b. Rebia, onun yanında olan herkesin –erkek, kadın- bu yönlerinden etkilediğini vurgulamıştır.

Aklını çok iyi kullanması, olaylara doğu ve mantıklı çözümler üretmesi, insanların sıkıntılarına karşı yardım etmesi çevresi tarafından sevilip sayılmasına vesile olmuştur. Bunun yanında eşlerinin de maddi yönden üst tabaka insanlar olması, kendisinin de daha iyi şartlar altında yaşamasına etkin olmuştur.

Kadınların çoğunun evden dışarı çıkamadığı bir dönemde, o sosyal faaliyetler içerisinde bulunmuş, erkeklerle bir araya gelip gece sohbetleri düzenleyip, karşılıklı

²⁰⁴ Ağaoğlu, a.g.e, 43

²⁰⁵ Belazuri, *Ensab*, VI, 245.

konusabilmiş, yöneticilerin huzuruna çıkıp şikayet ve ihtiyaçlarını iletebilmiştir. Bunun yanında dönemin modasını da yönlendirmiştir.²⁰⁶ Sükeyne'nin kendisine ait birden fazla özel 'maşıta'ları (güzellik uzmanları ve kuaförleri) vardı. Onun saç şekli yine türbanı gibi şık, ince, zarif, zengin ve aristokrat kadınların takip ve taklit etiği, dönemin saç modasını oluştururdu.²⁰⁷

Sükeyne, zengin eşraf kadınlarından birisiydi. Sahip olduğu takıların değerlerinin çok yüksek olduğunu kaynaklardan anlıyoruz. Bu dönemde kadın takılarının iyice bilinip, yaygınlaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Fetihlerle oluşan zenginlik ve buna bağlı olarak gelişen lüks anlayışı, Emevi toplumunda kadın zinet eşyalarının daha da artmasına sebep olmuştur. Bu takı ve mücevherlerin sadece kadınlar tarafından kullanılmadığını, erkeklerin de gerek ayrıca, gerekse elbiselerinde ve savaş gereçlerinde bir tamamlayıcı unsur ve süs olarak yer aldığını görmekteyiz. O dönemde Sükeyne'nin her iki kolunda bulunan kırk miskal ağırlığındaki altın bileziklerinden birini dönemin ünlü şarkıcısı İbn Süreyc'e, diğerini de yine dönemin ünlü kıyancı(rakkase/şarkıcı) Azzetü'l- Meyla'ya, kendisine şarkı söyledikleri için hediye etmiştir.²⁰⁸

Sükeyne ismi başta Ehl-i beyt olmak üzere Müslümanların kızlarına sıkça verdikleri adlar arasında yer alır. Onun Hz. Peygamber'in soyundan gelmesi ve Kerbela Vak'ası'nı yaşaması, Şii kaynaklarında kendisine özel bir önem verilmesine sebep olmuştur. Çeşitli yerlerde Sükeyne adına inşa edilen cami ve mescidlerin yanında kabrinin bulunduğu türbe ve makam şeklinde pek çok yapıya rastlanır. Bunların en meşhurları Dimaşk'ta ve Kahire'de bulunmaktadır. Ayrıca Kufe Mescidi yakınlarında ve İstanbul'da Sünbül Efendi Camii'inde Sükene'ye isnat edilen makamlar vardır. Kahire'de Seyide Nefise Camii'nin yanında yer alan, Emir Abdurrahman Kethüda zamanında 1173'te yaptırılan Sükeyne el- Kübra Mescidi/

²⁰⁶ İbn Abdirabbih, II, 102.

²⁰⁷ Nüveyri, IV, 54.

²⁰⁸ İsfehani, *Egani*, XVII, 42-47.

Türbesi, Sükeyne bint Hüseyin'e ait olmayıp, Ali Zeynelabidin'in kuzenine aittir. Fakat üç kapısının üzerindeki kitabelerde Hüseyin'in kızı Sükeyne'ye ait olduğu yazılıdır.Kahire'de Cemaziyelevvel ayında Sükeyne'nin doğum günü münasebetiyle kutlamalar yapılır.²⁰⁹

²⁰⁹ Hilal Görgün, "Sükeyne bint Hüseyin", *D.İ.A.*, XVI, 46

ÖZET

EMEVLER DÖNEMİ KADININ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN ÖRNEĞİ

Emeviler döneminde İslam toplumu; dini, coğrafi, kültürel, etnik ve ekonomik yönden büyük değişikliklere uğramıştır. Dolayısıyla buna bağlı olarak sosyal ve gündelik hayat eski birtakım özelliklerini muhafaza etmekle beraber, gözle görünür bir değişiklik yaşamıştır. Sosyal hayatta yaşanan bu değişiklikler toplumun her kesimini belirli oranlarda etkilemiştir. Toplumun yarısını oluşturan kadınlar da bu durumdan en fazla etkilenenler arasında olmuştur.

Emeviler döneminde kadın, yavaş yavaş Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Raşidin dönemindeki konumundan uzaklaşıp cahiliyeye geri dönüş göstermektedir. Cahiliye döneminde olduğu gibi kadın, bu dönemde de iki sınıfı teşkil etmektedir. Bunlardan birincisi hürler, diğeri de cariyelerdir. Cariyelerin konumunda pek fazla bir değişme gözükmemektedir. Hür kadınlar arasında da yine toplumun tabakalaşmasından dolayı bir ayrımın olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle aristokrat kesimdeki kadınların konumlarını koruduklarını, devletin üst makamında olmanın avantajından istifade ettiklerini bu bağlamda lüks bir yaşantı sürdüklerini müşahade etmekteyiz. Dönemin bu yaşantısı içerisinde kadınları eğitimi için uğraşan, onları sosyalleştirmeye, kendilerini tanımalarını sağlamaya çalışan model şahsiyetler varolmuştur. Hemcinslerinden olan bu şahsiyetlerin başında Sükeyne binti Hüseyin gelir. Bu şahsiyetler İslam tarihi kaynaklarında bazı yönleriyle ele alınmıştır fakat; bu konuda geniş araştırmalar bulunmamaktadır. Bu şahsiyetlerin Emevi toplumundaki ve genel olarak İslam tarihindeki rollerinin sağlıklı bir şekilde bilimsel bir yaklaşımla

araştırılması, dönemin kadınlarının, sosyal yaşamın ve diğer yaşam biçimlerinin doğru anlaşılmasına imkan sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Bu çalışmada Sükeyne bint Hüseyin'in gerçekte kim olduğu, düşünceleri, yaşadığı dönem ve bu döneme etkileri araştırılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için tarihsel olayların birliği bütünlüğü ilkesinin zorunlu kıldığı kadarıyla Emeviler öncesi İslam toplumunda kadın hakkında özet ve genel bilgiler verilmiştir. Bu çerçevede doğrultusunda, Emeviler dönemi kadının durumunu genel olarak araştırıp, bu dönemin ünlü kadın siması olan Sükeyne bint Hüseyin'in hayatı, yaşadığı dönem, bu döneme etkileri ve etkinlik alanları belirtilmiş ve genel olarak bu şahsiyet ile döneme ait bazı bilgiler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Emeviler, İslam toplumu, kadın, cariye, sosyal hayat, Sükeyne bint Hüseyin

ABSTRACT

**IN Umayyad PERIOD GENERAL OVERVIEW FOR THE STATUS OF
WOMEN, THE EXAMPLE OF SUKEYNE BINTI HUSSEIN**

The Umayyad period, Islamic societies had undergone great changes in terms of ethnic (race, religion and culture), geographical and also economic aspects. Thus, the social and everyday life keep some old features, but had had an outstanding change. These changes occurred in the social life had affected every sector of society to some extent. Women who constituted half of society had also been among the most affected from this situation.

Women in the Umayyad period had gradually gone away from their position of the Golden Age and Hulefa-i Rashid period and showed a return to ignorance. As women in the period of ignorance, in this period also represented the two-class. The first of these were free and the other ones were the concubines. It doesn't seem many changes in the position of concubines. We can also say that there was a discrimination among the free women due to the stratification of the society. Particularly we observe that the women in the aristocratic section retained their positions, were benefiting from the advantages of being in the top authority of the state and in this context they were leading a luxury life.

In this period of life, there had existed some figures struggling for women's education, trying to socialize them, and trying to get to know themselves. Sükeyne binti Hussein, who was of the same sex come first of these figures. This figure has been taken in some aspects in Islamic history sources, but there haven't been existed detailed researches about this issue. To be searched of this figure's roles in Umayyad society and in general in the Islamic history in a

healthy way with a scientific approach will make it possible that women of the period, social life and other life styles will be properly understood, we think.

In this study, who really Sükeyne binti Hussein is, her thoughts, the period they lived in and her influences on this period were investigated. . For a better understanding of the issue, a summary and general information about women in Islamic society prior to Umayyad have been given as required of the integrity of the principle of unity of the historical events. In this framework, we specified in Ummayyad period general of overview for the status of the women and the prominent female figure life of the Ummayyad period , the Sükeyne binti Hussein, the period she lived in, effects and the fields she affected and in general, this figure has been out with some information for the period.

Key Words: Umayyads, the Islamic society, women, concubines, social life, Sükeyne bint. Hussein,

SONUÇ

Vahiy kültüründen uzak olanlar başta olmak üzere, toplumlara tarih boyunca genellikle erkek egemen bir kültür hâkim olmuştur. Geçmişte kurulan hemen her toplum erkekler tarafın- dan yönetilmiş ve kadınlar sosyal hayatta erkekler kadar etkin olamamıştır. Bugün yasalarında kadın haklarının yeterince korunduğu iddia edilen bazı ülkelerde 18. Yüzyıldan önce ‘kadının ruhu var mı yok mu, kadın insan sayılır mı sayılmaz mı’ tartışmalarının yapıldığı bir gerçektir. Örneğin, eski milletlerin en uygarı olarak kabul edilen Atinalılarda kadın basit bir eşya seviyesinde tutulmuş ve onların sokaklarda bir eşya gibi alınıp-satılmasında sakınca görülmemiştir. Yine onlar tarafından kadın şeytanî yönü ağır basan bir varlık olarak nitelendirilmiş, çocuk terbiyesi ve ev işlerinden başka her şey kadına yasaklanmıştır. Roma’da toplanan bir kongrede kadının murdar ve ruhsuz bir varlık olduğu karara bağlanmış, onun âhiret hayatına sahip olamayacağı iddia edilmiştir. 1850’li yıllarda kadınlar İngiliz kanunlarına göre vatandaş sayılmadıkları için onların kişisel haklara ve kazandıklarının mülkiyetine sahip olamayacakları belirtilmiştir. Aynı şekilde tarihte Yahudi ve Hristiyan toplumlarda kadın “kötülüklerin kapısı, insanın cennetten kovulmasına sebep olan şeytanın arkadaşı ve insan olup olmadığı bile tartışmalı bulunan bir yaratık” olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışa göre, Âdem’in cennetten çıkartılmasından Havva ve onun şahsında tüm dünya kadınları sorumludur. Âdem’in yasak ağacın meyvesinden yemesine Havva’nın sebep olduğu iddiasıyla Âdem masum sayılmış, Havva ise günahkâr kabul edilmiştir²¹⁰

İslâm öncesi cahiliye döneminde de durum benzer şekilde olmuştur. Aralarında ticaret ve edebiyatla uğraşanlar olmakla birlikte, kadınlar, sadece erkeklerin yararlanacağı ve hayatta herhangi bir hakkı bulunmayan varlıklar olarak kabul edilirdi²¹¹. Kız çocuğu doğurmak zül sayılır, doğan kız çocukları, utanılacak varlıklar kabul edildikleri için, diri diri toprağa

²¹⁰ Hayrettin Karaman, *İslam’da kadın ve aile*, İstanbul 1995, 17.

²¹¹ Beyza, a.g.e, 31-41.

gömülürlerdi²¹². İslâm öncesi Mekke toplumunda ölenin mirasından sadece eli silah tutan erkekler faydalanır, kız çocuklarına ve kadınlara mirastan pay ayrılmazdı.

Cahiliye dönemi toplumunda kadınların durumunun genel olarak iyi olmadığı, bir eşya gibi alınıp satıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber döneminde bu olumsuzlukların kaldırılmaya çalışıldığı ve çağı ile geçmişi dikkate alındığında, son derece önemli değişme ve gelişmeler kaydedildiği görülmektedir. Bu dönemin kadın, büyük ölçüde hayatın ve dolayısıyla tarihin içindedir. Eğitim, öğretim, çalışma, ticaret, siyaset, camide ibadet ve savaş gibi konularda erkeklerin yanı başında yer alan kadınlar bulunmaktadır. Halbuki, daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber döneminden sonra kadın yavaş yavaş hem hayatın içinden ve dolayısıyla hem de tarihten büyük ölçüde çekilmiştir. Ancak, İslam dünyasında kadınlar Hristiyanlıkta olduğu gibi hiçbir zaman toplumsal bir nefretin odak noktasına yerleştirilmemiştir.

İslâm dini, aralarında doğal olarak bazı fizyolojik ve psikolojik farklılıklar bulunan kadın ile erkeği insan olmaları bakımından eşit²¹³, değişik rolleri yönüyle de birbirini tamamlayan varlıklar²¹⁴ olarak kabul eder. Akıl melekesiyle donatılan her iki cins de Allah'ın emir ve yasaklarına uyup kulluk görevini yerine getirmekten sorumlu tutulmaktadır²¹⁵.

İslâm inancına göre sosyal hayat, kadın ile erkeğin birlikteliğiyle devam eden bir süreçtir. Cinsiyet farklılığının Allah'ın bir hikmeti olduğu ve herkesin bu süreçte yaptığı eylemlerle değerlendirileceği şu ayetlerden anlaşılmaktadır:

“Göklerin ve yerin sahibi Allah'tır. O, dilediğini yaratır, dilediğine kızlar, dilediğine de erkekler bahşeder. Veya onlara erkek ve dişi olarak her ikisinden de verir, dilediğini de kısır bırakır. Muhakkak ki O çok iyi bilen ve her şeye gücü yetendir.”²¹⁶

²¹² Nahl 16/58-59

²¹³ Hacc 22/ 5; Secde 32/ 9

²¹⁴ Bakara 2/178

²¹⁵ Zariyat 51/56; Tevbe 9/71-72

²¹⁶ Şûrâ 42/49-50

“O’nun (Allah’ın) varlığının delillerinden biri de, kendileriyle kaynaşacağınız eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet koymasındır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”²¹⁷

“Erkek olsun kadın olsun, içinizden hiçbir çalışanın emeğini boşa çıkarmayacağım”²¹⁸

“Kim yararlı bir iş yaparsa kendi lehine; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir”²¹⁹

Temel insan hakları konusunda önemli düzenlemeler getiren İslâm dini, öncelikle kadına hak ettiği değeri vermeyen çarpık anlayışı düzelterek, kızın da erkek gibi Allah’ın bir lütfü olduğuna dikkat çekmiştir. İslâm dininde kadının kişilik hakkı korunmuş, onun özgür bir birey olmasının önündeki fikri engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber, kadının toplumda ezilmemesi, haklarının ihlâl edilmemesi ve psikolojik yönden de olsa hiçbir şekilde baskı altında tutulmaması için gayret göstermiştir. Hak ve özgürlükler açısından erkekle kadın arasında herhangi bir ayrım söz konusu olmamakla birlikte, İslâm, sadece fiziksel ve ruhsal özelliklerden kaynaklanan farklılıklara dayalı bazı hükümler getirmiştir. Tabii olan bu durum, kadına karşı bir haksızlık olarak değerlendirilemez. Çünkü görev ve sorumluluklarda cinsiyet ve fiziksel uygunluk faktörünün gözetilmesi, her iki cinsin de çıkarınadır. Sahip olunan yeteneklerin iyi bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için böyle bir hukukî statüye ihtiyaç bulunduğundan, dünyadaki bütün dinlerde ve hukuk sistemlerinde cinsiyetle ilgili tabii özellikler dikkate alınmıştır. Cinsiyet farklılıkları, erkek ve kadının sosyal hayatta birbirlerinin eksik yönlerini gidermelerine, sağlam bir bütün oluşturarak kendilerinden beklenen sorumlulukları, bireysel ve sosyal rolleri yerine getirebilmelerine yöneliktir.

İslâm dininde, kadın ile erkeğin hak ve yükümlülükleri adalet ilkesine göre düzenlenmekle birlikte, zamanla bu ilkedен sapmalar görülmüş, bazı rivayetler, önyargıya dayalı bir anlayışla kadınlar aleyhine yorumlanmıştır²²⁰.

²¹⁷ Rum 30/21

²¹⁸ Ali İmran 3/195

²¹⁹ Fussilet 41/46

İslâm dini, Hz. Peygamber döneminden itibaren sahip olduğu prensipleriyle kadının sosyal statüsünü geliştirici düzenlemelerde bulunmuş, hatta bu düzenlemelerin önünü açık bırakarak Müslümanlar tarafından daha da geliştirilmesini teşvik etmiştir. Ancak kadının konumunu düzeltmeyi öngören dinî mesajlara rağmen, önceki kültürlerle dayalı kadın aleyhtarı düşünceler zaman içerisinde dinî bir kisveye bürünerek yeniden ortaya çıkmıştır. Müslüman toplumlarda İslâm'ın çizdiği çerçevenin giderek genişletilmesi bir yana, bu çerçeve, hem de Müslümanlık görüntüsü altında, daha da daraltılmıştır. Eski inanç ve kültürlerin Müslümanlara etkisi, yerleşik kültür ve geleneklerin dine baskın çıkması, dinî metinlerin yanlış anlaşılıp yorumlanması ve Müslüman toplumlardaki ahlâki zaaflar, söz konusu kadın aleyhtarı anlayış ve uygulamalara zemin teşkil etmiştir.

Hz. Muhammed döneminde, peygamberimiz İslam'ı birebir yaşayarak ve uygulayarak kadına verilmesi gereken değeri her daim göstermiştir. İslâm dini, toplumun kadınla ilgili anlayışını düzelterek onun erkekle aynı seviyeye yükseltilmesine çalışmıştır. Ancak kadının konumunu düzeltmeyi öngören İslâmî mesajlara rağmen, önceki kültürlerle dayalı kadın aleyhtarı düşüncelerin dinî bir kisveye bürünmüş olarak etkisini sürdürdüğü de bir gerçektir. Bu durum, İslam dininin kadına gereken önemi vermediği şeklinde değerlendirmelere neden olmaktadır. Öyleyse kadınlarla ilgili kültürümüz içerisinde yer edinmiş bazı düşüncelerin gözden geçirilip yeniden değerlendirilmesi ve bu konuda kadın erkek bütün toplumun aydınlatılması gerekir.

Araştırmalar gösteriyor ki, kadınlarla ilgili olarak kalıp yargıları oluşturan hususlar Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde, eski kültürün yeniden canlanması sonucu olarak toplumda yer bulmuş ve şu veya bu şekilde İslami kaynaklara girmiştir.

²²⁰ Savaş, a.g.e, 46.

Hız. Peygamber döneminde kadınların statüsünün Kur'an'ın kadınlara vermiş olduğu değerin bir yansıması olarak gerçekleştiği söylenebilir. Hız. Peygamber İslamî tebliğ döneminde toplumun sosyal yapısında gerek erkek gerekse kadın olan herkese belli bir görev yüklemiştir. Burada belli bir rol tayininden bahsedileceği gibi genel olarak rol dağılımının çok keskin olmadığı söylenebilir. Bu roller kimi toplumlarda dengesiz ve biri diğerrinin aleyhine işleyecek şekilde dağılmış da olabilir. Ancak Hız. Muhammed (s.a.v.) döneminde kadınlar dinî ve sosyal hayatta aktif olarak bulunmakta idiler. Siyaset, savaş ve ilim konularında erkeklerin yanı başında yer alan kadınlar bulunmaktaydı. Siyasî tutukluların affı için aracılık yapan kadınların bu isteklerini yerine getiren Hız. Muhammed (s.a.v.)'in bazen siyasî konularda dahi kendi eşlerinin sözlerine uygun hareket ettiği bilinmektedir.

Raşid halifeler döneminde kadını sosyal alanda önemli faaliyetler içinde görmekteyiz. Mesela ticari konularda faaliyetlerini gördüğümüz kadınların başka alanlarda da çalışmalarına şahid olmaktadır. Hız Ömer'in abalalarıyla cenaze törenlerinde aşırılık yapanlar engellenmiş ve bu törenlere kadınların iştiraki de büyük ölçüde azalmıştır.

Kadın tarihin hangi döneminde ve hangi toplumunda olursa olsun, bir takım temel hususlarını hiç değıştirmemiştir. Bunlardan biri de estetiğe, güzelleşmeye verdiği önemdir. Bu sebeple, Emeviler döneminde de kadınların, bu hususlara büyük önem verdiklerini görmekteyiz. Özellikle zengin eşraf kadınları, dönemin modasının öncüleri olmuşlar, hatta kendilerine özel kuaförler tutmuşlardır. Kadınların en çok dikkatini çeken hususlardan biri de takılardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bölgede zaten eskiden beri bilinen çok çeşitli takılar, Müslüman kadınlar tarafından da büyük bir arzuyla elde edilmiş ve kullanılmıştır. Hal böyle olunca kadının, güzelliğini koruması ve geliştirmesi için birtakım şeyler yapması tıbbi yönden zararlı değilse, onun ruh dünyasını ve sağlığını da dikkate alarak normal görülmelidir. Bu konudaki aşırı sınırlamalar üzerinde dikkatli olunması gerekmektedir.

Emeviler dönemi, İslam toplumunun dünyevileşmeye başladığı dönemlerden birisi olarak bilinir. Zenginlik ve servetin artması, yöneticiler ve üst tabakanın dünyaya önem vermesi, onların etkisiyle şekillenen diğer grupların gündelik hayatını da etkilemiştir. Dolayısıyla, aşk, hatta erotik aşk şiire ve müziğe yansımış, eğlence bu dönemde artış gösterdiği gibi, bu işlerin erbabı da artmıştır.

Bu dönemin meşhur, ünlü kadın siması olan Sükeyne bint Hüseyin, dönemin önde gelen modern ve en güzel kadınlarından biri idi. Sükeyne, şiir, aşk, güzellik, zerafet, şarkı, şaka ve mizah gibi konularda bilgi sahibi bir kişiydi. Dönemin sosyal hayatında en çok öne çıkan kadınlardan biri olduğu gibi, görenekleri, Eyyamu'1 Arabların şiirlerini ve haberlerini en iyi bilenlerden biriydi. Astronomi hakkında da geniş bilgiye sahipti. Bu ünlü sima, ilim ve sohbet meclisleri düzenler, musiki, edebiyat ve şiir ile ilgili eğlenceler yapardı. Erkek ve kadınların ortak olarak bulundukları bu meclisler sayesinde toplumun kültürel ve sosyal statüsü yükselmiş ve insanların birbirleri arasındaki ilişkiler daha düzeyli ve güzel olmuştur.

Dönem içerisinde kadınların eğitimi için uğraşan, onları sosyalleştirmeye, kendilerini tanımalarını sağlamaya çalışan bu model şahsiyet, kadınların durumu hakkındaki farklı değerlendirmeler yapılmasına ve çeşitli bakış açılarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Kalıp yargıların önüne geçerek o dönemde de kadınların toplumda önemli bir sahada var olduklarını göstermiş ve her alanda kendilerini yetiştirmelerini sağlamıştır. İslam inancının gereklerini uygulamanın yanı sıra hayatın diğer alanlarında sosyalliğini göstererek, gerçek kadın profilinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Tarihin bu dönemiyle ilgili birçok konuda Sükeyne'nin hayatı bize doğrudan ve dolaylı olarak bilgi vermektedir. Kadın-erkek ilişkileri, kadının çalışma ve sosyal hayatı, kadın estetiği, kadın ve musiki, kadın ve aşk- evlilik, kadın ve ilim vb. birçok konuda yaşam tarzıyla tarihe yansımış ve kaynak olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Ahmet, “*İslamiyette Kadın*”, Çev. Hasan Ali Ediz, 1985

AHMED b. Hanbel, “*Ahkamu ’n-Nisa*”, Beyrut,1986

- AKDEMİR, Salih, “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerim’de Kadın”, *İslami Araştırmalar*, Ankara,1991, S:4
- AKSU, Ali, “Emeviler Döneminde kadının Durumu”, Cumhuriyet Üniv. İlahiyat fak. Dergisi, Sivas 2001, S:5
- AKTAŞ, Cihan, “Kadının toplumsallaşması ve fitne”, *İslami Araştırmalar*, Ankara 1991, S:4
- ALTINAY, Ramazan, “Emeviler Dönemi Merkezi Şehirlerde Müslümanların Gündelik Hayatı”, (Basılmış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2004
- _____, Ramazan, “Emeviler Döneminde Meslekler ve Geçim Yolları”, (Yayınlanmış kitap), 2004
- ATEŞ, Ali Osman, “Kadının Cinsel Sorumluluğu ile İlgili Bazı Rivayetler”, *İslamiyat*, Ankara, 2000, S:3
- ATEŞ, Süleyman, “İslam’ın Kadına Getirdiği Haklar”, *İslami Araştırmalar*, Ankara, 1991, S:4
- AYCAN, İrfan, “İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ayrı basım, Ankara 1998, XXXVIII
- _____, İrfan, “Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan”, Ankara 1990
- _____, İrfan, “Musiki”, “Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayat”ı, Ankara 1990
- _____, İrfan- SARIÇAM, İbrahim, “Emeviler”, Ankara 1993
- AYDIN, M.Akif, “Kadın- İslam’da Kadın”, *D.İ.A.*, İstanbul 2001
- BELAZURİ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (ö.279/892), “*Ensabu’l- Eşraf*” I_XIII, (thk.Süheyl Zekkar-Riyad Zikrikli), Beyrut 1417/1996
- BİLGİN, Beyza, “İslam’da ve Türkiye’de Kadınlar”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara 1997, XXXVI
- BOZKURT, Nebi, “Eğlence”, *D.İ.A.*, Azmi ÖZCAN (Başk.), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,X,
- CANAN, İbrahim, “*Kütüb-i Sitte Muhtasarı Ter.Şerhi*”, I.Basım,1991, V

- CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub (h.159/255), “*Kitabu’l-Kıyan*”, Resailü’l-Cahız, I_IV, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut 1411/1991
- _____, Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub (h.159/255), “*el-Beyan ve’t-Tebyin*”, I_IV, (thk.Abdüsselam Harun), kahire 1948
- CEVAD, Ali, “*el-Mufasssal fi Tarihi’l- Arab kable’l-İslam*”, I-X, 1994/1413 byy.
- ÇAĞATAY, Neşet, “*İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağ’ı*”, Ankara 1957
- DEMİRCAN, Adnan, “*İslam Tarihi’nin ilk Döneminde Arap- Mevali ilişkisi*”, İstanbul 1996
- DURANT, W., “*İslam Medeniyeti*”, (trc. Orhan Bahaeddin), İstanbul ts.
- ERTEN, Hayri, “Hz. Ömer Dönemi’nde Sosyal Yapı ve Değişme”, *Marife Dergisi*, Konya 2001, S:1
- ESED, Muhammed, “*Kur’an Mesajı- Meal-Tefsi*”r, I_III; (trc. Cahit kaytak- Ahmet Ertürk), İstanbul 1999
- EYICE, Semavi, “Hamam”, *D.İ.A.*, Azmi ÖZCAN (Başk.), Diyanet Vakfı Yayınları,İstanbul, XV
- GÖRGÜN, Hilal, “Sükeyne bint Hüseyin”, *D.İ.A.*, Azmi ÖZCAN (Başk.), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXVIII
- GÜNALTAY, Şemseddin, “İslam’dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu”, (Yay. Haz.: Cem Zorlu), *Marife Dergisi*, Konya 2002, S:3
- HAMİDULLAH, Muhammed, “*İslam Peygamberi*”, I_II, (trc.Salih Tuğ), İstanbul 1991
- HATİPOĞLU, Mehmed Said, “*İslam’da kadın Eğitimi’nin Doğuşu*”, Türkiye Din Eğitimi Semineri, I, Ankara 1981
- _____, M.Said, “Kadına Dinin Verdiğini Fazla Bulanlar”, *İslamiyat Dergisi*, Ankara 2000, S:2
- HOURANİ, Albert, “*Arap Halkları Tarihi*”, (trc. Yavuz Alagon), İstanbul 2000

- İBN ABDİLBERR, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed(ö.463/1071), “*el- İstiab fî Esmâi’l-Ashab*”, I_IV,1328 byy.
- İBN ABDİRABBİH, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed e- Endelüsi (hö.428), “*Kitabu’l-Ikdî’l-Ferid*”, I-VII, (thk.Komisyon), kahire 1940-1973
- İBNU’L- ESİR; Ebu’l hasen Ali b. Ebi’l – Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid eş- Şeybani (ö. 630/1232), “*İslam Tarihi-el- Kamil fî’t-Tarih Tercümesi*”, I-XII, (trc. Komisyon), İstanbul 1985
- İBNU’L KESİR, Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer, “*el-Bidâye ve ’n-Nihâye Büyük İslam Tarihi*”, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul.1294. Çağrı Yay.
- İBNU’L-HAC, “*el- Medhal*”, Kahire 1929
- İBN HACER, Ebu’l Fadl, Ahmed b. Ali b. (h.773/852), “*el- İsabe fî Temyizi’s-Sahabe*”, I-IV, byy. 1328. “*el- İsabe fî Temyizi’s-Sahabe*”, I_VIII, (thk. Ali Muhammed el- Becavi), Beyrut, 1963-1972
- İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed- Dineveri (ö.276/ 889), ‘*Uyunu’ ahbar*, I-IV, Kahire 1925-1930
- İSFEHANİ, Ebu’L-Ferec, Ali b. Hüseyin (hö.356), “*Kitabu’l- Egani*”, I-XXIV, (thk. Komisyon), Beyrut, 1963-1972
- KAYNAK, Mesut, “*Kur’an’da Kadın*”, İstanbul 2002
- KEHHALE, Ömer Rıza, “*A’lamu’n-Nisa fî Alemeyi’l- Arab ve’l- İslam*”, I-V, byy. 1397/1997
- KILIÇLI, Mustafa, “*Arap Edebiyatında Şuubiye*”, İstanbul 1992
- KÖSE, Saffet, “Cahiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslam’ın Getirdiği Hukuki Düzenlemeler”, *Mehir Dergisi*, Konya 1999, S:3
- MAZAHİRİ, Ali, “*Ortaçağ’da Müslümanların Yaşayışları*”, Terc. B.Üçok, Varlık Yay., İst. 1972,

- SA'D, Fehmi Abdürrezzak, "*el- Ammetü fi'l- Bağdat fi'l Karni's-Salis ve'r-Rabi'i'l-Hicri*", Beyrut 1983
- SAVAŞ, Rıza, "*Asr-ı Saadette Kadın ve Aile*", I-V, İstanbul 1994
- _____, Rıza, "*Raşid Halifeler Devrinde Kadın*", Ravza Yay. İstanbul 1996
- _____, Rıza, "*Hz. Muhammed Devrinde Kadın*", İstanbul 2001
- _____, Rıza, "*Hz. Peygamber'in Bir Kadın Konuşu: Kayle bnt Mahrama*", DEÜ. İlahiyat Fak. Dergisi, İzmir 1999, S:XII
- SAVAŞ, Hamdi, "*İslam Tarihi II- Emeviler ve Abbasiler Devri*," Kayseri 1995
- TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerrir(h.224/310), "*Tarihu'l- Umem ve'l- Muluk*," I-V, Beyrut 1407
- TAYYİBE, Salih, "eş- Şüzün, *El fazu'l- Hadarati'l- Abbasiyye fi Müelefati*", Kahire 1998
- TENUHİ, el- Kadı Ebu Ali el- Muhassin b. Ali (hö.383), "*Kitabu'l- Ferec ba'de's- Şidde*", I-V, (thk. Abbud eş- Şalici), Beyrut 1398/1978
- TEZCAN, Hülya, "Fes", *D.İ.A.*, Azmi ÖZCAN (Başk.), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,XII
- TÜRKÖĞLU, Sabahattin, "Çarşaf", *D.İ.A.*, Azmi ÖZCAN (Başk.), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,VII
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hankah", *D.İ.A.*, Azmi ÖZCAN (Başk.), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,XVI
- UĞUR, Mücteba, "*Asr-ı Saadette Sosyal Hayat*", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Komisyon, İstanbul 1994
- VEKİ, Muhammed b. Halef b. Hayyan (ö.306/918), *Ahbaru'l- Kudat*, I-III, Beyrut ts.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, "*Hak Dini Kur'an Dili*", İstanbul, 1968, Nebioğlu Yay.
- _____, Elmalılı Hamdi, "*Kur'an-ı Kerim ve Meali*", İstanbul,1993, İslamoğlu Yay.
- YÜCEL, İrfan, "*Peygamberimizin Hayatı*", Ankara, 1992
- ZİHNİ, Mehmed, "*Meşahiru'n-Nisa*", İstanbul 1295

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l- Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer (Trz.), “*el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl*”, Beyrut: Daru'l-Fikr.